MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LELKIPÁSZTORA, A TISZÁNTULI REFORM EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGY. TUD. AKAD. LEV. TAGJA.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

I-ső és II-ik füzet.

1870.

JANUÁR, FEBRUAR.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

TARTALOM.

A szerkesztő elöszava. 1.

I. Nézetek az 1868. évi népiskolai törvény felett. Révész Imrétől.

1. §. Nehány szó a törvény létrejöttéről. 1. lap.
2. §. A tiszántuli ref. egyházkerület végzése. 10.
3. §. A napi sajtó viszhangja a tiszántuli végzésre. 15.
4. §. A magyar protestáns egyház az iskolákat a vallással a legszorosabb egybeköttetésben állóknak és a szabad vallásgyakorlat lényeges feltételeinek tartotta, és pedig eleitőlfogva az ujabb időkig. 19.
5. §. A magyar protestáns egyház saját iskoláinak autonomiájához folyvást ragaszkodott. 29.
6. §. A magyar protestánsok, iskolai autonomiájok törvényes pozitiv alapjainak a bécsi és linci békekötéseket tartották és nyilvánitották. 32.
7. §. A békekötések felette állanak az ország törvényhozó hatalmának. 35.
8. §. A magyar protestáns egyház status-e in statu? 45.
9. §. A klérus álláspontja és a tiszántuli végzés. 48.
10. §. Az 1791. XXVI. t. c. ama záradéka: „coordinatione tamen etc."
11. §. A magyar protestáns egyháznak joga volt és joga van ahoz, hogy saját iskolai ügyében kihallgattassék. 57.
12. §. A törvény sérelmes voltáról általában 65.
13. §. A törvény, a felekezeti iskolák fenállását, minden igaz ok és szükség nélkül oly sujjos feltételekhez köti, amelyeket a nem katholikus iskolák tetemes része teljesiteni képes nem lévén: e miatt bezárattatásnak néz eleibe.
14. §. Tanitóink képesitése és képezdéink fenállhatása igen sérelmes és nehéz feltételekhez köttetett. 76.
15. §. A felekezeti iskolák többé uj segélyt nem nyernek sem községi, sem álladalmi vagyonból s eddigi segélyeztetésök is tetszés szerint megszüntethető. 81. — Folytatása következik.

II. Egyházi krónika. Rövid pillantás a mult évre. Római zsinat. Hyacinthe. Peabody Gy. Porosz prot. egyh. Badeni polg. házasság. 89.

III. Iskolaügyi krónika. Porosz törvényterv. Osztrák protestánsok s a községi iskola. Bajor protestánsok s az iskolaügy. Britt mozgalmak. Francia prot. iskolák létszáma. 91.

IV. Irodalmi szemle. Fabó. Okmánytár. Szeberényi. 1791-diki zsinat. Debreceni főiskolai tanterv. — Politik. R. v. Mohl. Gneist, die conf. Schule. Dörpfeld. Grundgebrechen. Schwarz. Religionlose Schule. Patterson. The Magyars. 93.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

Első és második füzet. **1870.** Január és Február hó.

A szerkesztő előszava.

„Ha Európa valamelyik müvelt protestáns államában nyujtatik „protestáns tudományos folyóirat“ az olvasó kezébe, senki által sem nézetik oly ritka eseményül, hogy mellé magyarázatokat kössenek, hozzávetéseket toldjanak s általában róla mint ujdonságról beszéljenek. Ott igen a maga rendes utján megy a dolog, mert egyrészről nyilatkozik és megszólal a szellem, másrészről olvas és elmélkedik a közönség..... Magyar hazánkban mindez másképen van.... Az elmék mintha megszüntek volna gondolkodni, a lelkek érdekeltetni.“ stb. stb.

Ily szavakkal nyitotta meg 1857-ben, boldogult Erdélyi János, hazánk s egyházunk egyik kitünő disze s vajha most is élő méltó dicsekedése, az általa alapitott és szerkesztett „Sárospataki Füzetek“-et. Néhány év mulva már egy „nyilt levél“-

*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ben világosan kimondja, hogy „az előfizetők száma a folyóirat kiállitási költségeinek fedezésére nem elegendő“, s hogy a „tiszáninneni ref. egyházkerület formaszerint, ünnepélyesen elhatározta, hogy a Füzeteket pártolása alá veszi, illetőleg biztositja“.

Az emlitett főtiszteletü egyházkerület darab ideig a legnemesebb áldozatkészséggel gyámolitotta saját közpénztárából a „Sárospataki füzetek“-et. Ámde elvégre az egyházkerületi pénztár sem kimerülhetetlen, s a mult 1869-dik év elején, már ezt olvashattuk a Füzetek cimlapján: „kiadja a ref. főiskolai tanári kar“. Félév mulva pedig szünetelésre kényszerült a folyóirat, mert az előfizetési összegek felét is alig fedezték a kiállitási költségeknek!

Hogy mi volt szülő oka a Sárospataki Füzetek ilyen sorsának: azt fejtegetni e helyen nem szükség. Arról azonban meg vagyok győződve, hogy az ok nem csupán a közönségben, nem is csupán a politikai érdekek által zaklatott és nyomott időkben, hanem másutt is keresendő. Az is tul van minden kétségen, hogy a folyóirat oly válságos időben kényszerült szünetelni, amidőn a magyar protestáns közönségnek s különösen az előljáróknak, lelkészeknek és tanitóknak a fenforgó vallási, egyházi kérdések, s különösen a napi sajtó tetemes része által iszonyuan összevisszazavart iskolaügy feletti tájékozásra, és pedig minél több oldalu, elfogulatlan, önzéstelen és független tájékozásra a legégetőbb szükségök volt és van.

A „Figyelmező“ tehát, a mennyire tőle telik, most egyelőre kiválólag ezen égető szükségen akar segiteni; általában pedig körülbelől a következő rovatok szerint akar müködni és hatni:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

I. Értekezések, és pedig leginkább a fenforgó s gyakorlati értékü kérdések — s a külföld tekintélyesebb államainak egyházi és iskolaügyi jelen állapota felett.

II. Eredeti tudósitások főként magyar protestáns egyházi és iskolai ügyekről, eseményekről stb. Szükséges, hogy ezen tudósitások tárgyilagosak, higgadtak és elfogulatlanok legyenek.

III. Egyházi krónika;

IV. Iskolai krónika. E két rovat a külföldre lesz kiváló tekintettel s különösen a protestáns államok oly egyházi és iskolai ügyeiről és eseményeiről fog hozni értesitéseket, a melyek ránk nézve is érdekesek és tanulságosak.

V. Terjedelmesebb könyvismertetések és birálatok.

VI. Rövid irodalmi szemle. — Mindkét rovat a külföldi és hazai prostestáns egyházi és iskolaügyi irodalmat fogja lehetőleg rendszeresen figyelemmel kisérni.

VII. Tárca, — a mely oly kisebb dolgozatokat, történelmi s ó könyvészeti közleményeket és adatokat hoz, a melyek az illető tudományág gyarapitására, terjesztésére kisebb-nagyobb mértékben alkalmasoknak látszanak; de rövidebb voltuk miatt az értekezések között helyet nem foglalhatnak. Nyers okmányokkal s különösen idegen nyelvüekkel azonban a tárcát tulterhelni semmi szin alatt nem fogom. A Tárca néha, ha tartalma ugy kivánja, nyomban az értekezések után foglal helyet.

VIII. Különfélék A név mutatja, hogy e rovat vegyes tartalmu apróságokat fog hozni.

IX. Könyvészet. Az egyházi és iskolai életre vonatkozó hazai és külföldi jelesebb műveket fogja megnevezni.

**

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Mellékletül évenként néhány füzet a szászországi misszió-egylet kis közlönyét fogja hozni magyar fordításban. E kis közlönyt, a mely ez ideig mintegy tiz különböző nyelven jelenik meg, érdekes tartalmánál fogva, az illető szerkesztő és aligazgató ur felszólitása folytán, jónak láttam, a „Figyelmező“ megigért rendes terjedelmén felül, mellékletül felvenni, s közölni egy ideig, vagy például addig, mig magyar evangelikus testvéreink egy saját lapot vagy folyóiratot nem alapitanak.

Természetes, hogy mindezen rovatok minden számban rendszeresen képviselve nem lesznek és nem is lehetnek. A külföld egyházi és iskolai eseményeire és irodalmára azonban mindenekfelett kiváló és folytonos gondot fogok forditani; mert azon meggyőződésben vagyok, hogy ezek ismeretéből igensok tanulságot, erőt és vigasztalást merithetünk.

Az előszámlált rovatokból láthatja a tisztelt olvasó, hogy nem oly folyóiratot szeretnék és akarnék adni, amely időről-időre csak azt hozza nyomtatásban, ami a szerkesztői kosárba véletlenül bevetődött. Oda törekszem, hogy a Figyelmező rendszeresen működjék, s a korra s ennek fenforgó kérdéseire folytonos tekintettel legyen. — Azt azonban, még ha a Figyelmező tere tizszerte nagyobb lenne is, egy percig sem affektálnám, hogy én és munkatársaim tényező részt fogunk venni azon nagy fontosságu theologiai és bölcsészeti kérdések eldöntésében, a melyek körül a kor legnagyobb tudósai izzadva fáradoznak; de annál öszintébb óhajtásom volna a tudományok azon ágait vinni előbbre, a melyeknek müvelését maga a külföld is, a dolog természete

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szerént mimagunktól várja. Ilyenek lennének már: saját egyházi és iskolai történelmünk, egyház-jogunk, gyakorlati theologiánk és saját iskoláink külső, belső reformja. Nem fogja azonban a Figyelmező azon hiu ábrándot sem táplálni maga felől, hogy az ő „vezércikkei" majd meg fogják változtatni egyházi és iskolai ügyeink állapotát. Nemcsak az irodalmi müködés, hanem a lelkipásztori s másféle egyházi hivatalok mezején is elég tapasztalást gyüjthetvén már, meglehetősen felismerhettem haladásunknak mind saját magunkban levő, mind tőlünk nem függő akadályait: ennélfogva a Figyelmező nem fog hasonló lenni a Phaedrus szekérrud végén ülő dongójához sem, s általában ahoz, aki „sine virtute vanas exercet minas"; — hanem igyekszik munkálkodni csendesen, szerényen, de ha kell: bátran és elszántan a vallás, a szabadság és rend, a tudományos müvelődés s az élet által valóban szükségelt reformok érdekében.

Azon szellemre és irányra vonatkozólag, a melyben a Figyelmező működni igyekszik, itt is meg kell jegyeznem a következőket:

Nem vagyok barátja sem a betükhöz tapadó s szellemet és szabadságot egyiránt elfojtó merev orthodoxiának, sem a hitvallásokat és dogmákat nagyfennyen fitymáló, semmibe sem vevő s elvégre is a legridegebb, a legkinzóbb nihilizmusra vezető rationalismusnak, vagy bármi divatos névvel nevezett eféle iránynak. Én nem tapasztaltam, hogy hazánkban, a hitvallások iránti oly kegyelet és tisztelet, a mely az eredeti forrástól az evangyeliomtól senkit el nem zár, akár a tudomány és müvelődés, akár a szabadság érdekeivel ellenkeznék; — és őszintén kimondom azon meg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

győződésemet, hogy azon sajátságos könnyelmü, sőt talán még másként is jellemezhető szellem és irány, a melyben a hazai és külföldi sajtó nagy része mostanában az egyházi, vallási és erkölcsi eszmék és elvek felett gyakran nyilatkozik, és a melyet én a mostani politikai áramlat s a francia-osztrák civilizatzió szövetséges társának tartok, magára a haza politikai és társadalmi szabadságára nézve is vészes hatásu. Tökéletes igazsága van Toquevillenek, midőn ezt mondja: „az oly népnek, a mely szabad akar lenni, hinnie kell s a mely nép hinni nem akar, mulhatatlanul szolgaságra fog jutni; a despotizmus nélkülözheti a hitet, de a szabadság sohasem".

A vallás, vallásosság s a valódi szabadság és szabadelvüség érdekében, — tehát nem csupán a történeti jogoknál s a takarékosság elvénél fogva, — vagyok elszánt barátja iskoláink felekezeti jellemének és autonomiájának is, s tagadom, hogy ezt, az állam jogaival s helyesen felfogott érdekeivel megegyeztetni ne lehetne. Ezen higgadt meggyőződésem alapján mondom el nézeteimet, legelőször is uj népiskolai törvényünk felett, nyugodtan, őszintén és bátran, semmit nem gondolva bármiféle félreértésekkel, megtámadásokkal és kellemetlenségekkel. Ezt már mindenekelőtt tennem kell csak azért is, hogy legalább részben ki legyenek mutatva azon történelmi és jogi tévedések, melyeket egyházunk iskolaügyére vonatkozólag némely lapok egymásra halmoznak.

Autonom protestáns egyházunk és iskoláink számára mind a teljes tökéletes jogegyenlőségnek és viszonyosságnak, mind az állami forrásokból való javadalmaztatásnak nem törvényben való kimondását, mert hiszen az már megvolna, hanem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

igazságos életbeléptetését mind történelmi, mind pozitiv jogi alapokon erélyesen követelendőnek tartom.

Aki azt hiszi, hogy a Figyelmező merőben a mostani politikai pártérdekeknek s viszonyoknak szülötte és szolgája, — az igen nagy tévedésben van. Űltesse bár a közép, szélső, vagy nem tudom miféle bal vagy jobb oldal a maga embereit a miniszteri székekbe; ha azok a mostani kormány elveit követik a protestáns egyházi és iskolai ügyekben: a Figyelmező folyvást ellenzéki leend; — viszont, ha a mostani kormány és annak pártja, a felekezetek egymáshozi viszonyára s az iskolaügyre nézve olyforma elveket követne, mint a milyeneket pl. a porosz s illetőleg az angol kormány és azok pártjai jó részben követnek: akkor a Figyelmező lenne, egyházi és iskolai ügyben egyik hü szövetségese és őszinte munkatársa a kormánynak.

Szükség, hogy még egyet, mint e folyóirat alapitója, kiadója és szerkesztője egész őszinteséggel és határozottsággal kimondjak, azt t. i. hogy én soha semmiféle subventziót, vagyis az egyszerü előfizetéseken kivül semmiféle anyagi segélyt, sem t. [illegible]letektől vagy hatóságoktól, sem egyesektől, ezen folyóirat gyámolitása és fentarthatása végett miként nem kérek, ugy el sem fogadok. És ez igy lesz, de egyáltalában nem azért, mintha én magam e folyóiratnak, habár parányi mértékben, még maecenása is lehetnék; hanem azért, mert minden körülmények között meg akarom tartani függetlenségemet, és e mellett tőlem telhetőleg ellene dolgozni azon visszás helyzetnek, a mely vagy az irókra vagy a közönségre, vagy mindkettőre nézve felette szomoritó, sőt talán szégyenletes is, hogy t. i. még egy ilyen vállalat se legyen képes fentartani közöttünk magát, saját természetes erejével.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ime jó eleve feltártam a tisztelt olvasó előtt, hogy miként állunk és fogunk állani e vállalat anyagi alapjára nézve. Én azzal, ami tőlem telik s addig, a mig birom, fen fogom tartani e vállalatot. Ha pedig a tisztelt közönség szives részvéte elhágy: akkor a Figyelmező is

„Kidől s más vándor lép üres nyomára
S az esti szellő játszva leng porára".

De azért kétségbe teljességgel ne essünk; mert ez a világon a legrosszabb politika; — hanem bizzunk egymásba, jövőnkbe s mindenekfelett az Istenbe!

Irtam Debrecenben, 1870. január 6.

Révész Imre.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Nézetek

az 1868. évi népiskolai törvény felett.

1. §.

Néhány szó a törvény létrejöttéről.

Van tehát már a magyar hazának is országos törvénye a népiskolai közoktatás roppant fontosságu tárgyában!

E nagy mérvü s széles mezőre és sok részletekre kiterjeszkedő, s e mellett a történeti fejlődés alapjaihoz s a létező tényleges viszonyokhoz igen kevéssé alkalmazkodó törvény, a milyet, rendes időben, a legmüveltebb és legszabadabb országban is, évek, sőt évtizedek tüzetes előkészülete s vitatása előzött volna meg, — **hazánkban néhány hónapi, olyan a milyen vitatás után meg lőn alkotva!**

Nálunk a közelebbi években, a törvényhozás munkája rendkivüli sebességgel, mintegy gőzgépi erővel haladván s a törvények gyárilag készülvén, gondolni lehetett, hogy a létező kormány, hiszem, hogy a közjóra is tekintve, de e mellett bizonynyal saját életének és hatalmának megszilárditása érdekéből is, nem mulasztandja el egy népiskolai törvény gyors megalkotását kieszközölni. Fel sem lehet ugyanis tenni a létező kormányról, és az annak zászlója alatt vitézkedők vezéreiről, hogy ne tudták volna azt, a mit másutt is régolta tudnak már, hogy t. i. „wer die Schule hat, der hat die Zukunft;“ — a kié az iskola, azé a jövő.“

A népnevelés nagyfontosságu ügyének minden elfogulatlan ösmerője s a haza szabadságának és nyugalmának minden igaz ba-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

rátja, lehetetlen, hogy ne aggódott volna a népiskolai törvény olyszerü gyors megalkotása felett, melyet a szükséges előkészületek meg nem előztek. A tiszántuli reformált egyházkerület legalább, 1867. december 1 - 3. napjain tartott közgyüléséből, igy nyilatkozott ez ügyben: „Mi elmulhatlanul szükségesnek tartanók, hogy az iskolaügynek rendkivüli fontosságu s felette nehéz kérdése, csak akkor vitessék országgyülési tárgyalás illetőleg törvényhozás mezejére, amidőn az, az irodalom mezején is kellőleg megvitattatott, a szükséges adatok, biztos forrásokkól világosságra jöttek, s az egész ügyben, legalább a hazai értelmiségnek, egy biztos felismerhető közvéleménye is kifejlődött.“ stb.

Az eféle aggodalmakat vagy ohajtásokat azonban a kormány és annak férfiai, alaptalanoknak tartották, fel sem vették, sőt az ellenzéket nyiltan és határozottan vádolni kezdették, hogy magatartása által, a haza nagy kárára, im a népiskolai törvény létrejövetelét is késlelteti.

A miniszteri terjedelmes törvényterv, nálunk, ha jól tudom, 1868. junius 23-kán nyujtatott be a képviselő házhoz, s csak ekkor kezdette azt ösmerni a közönség is, s im ugyanazon évi november 23-kán, tehát 5 hónap mulva, a képviselőház által végleg megszavaztatott, december 5-kén pedig már szentesitést nyert, a nagymérvü törvény!

Ily gyors haladásra aligha van másutt egyébkor példa, mint csupán heves forradalmi korszakban, vagy nyommasztó zsarnokság s elfásultság idején. Hogy pedig épen népiskolai törvény, melynek célszerü megalkotása a müvelt világ közelismerése s a tapasztalás bizonyitása szerint felette sok nehézségekkel jár, annyira a kellő előzmények nélkül s a mieinkhez hasonló viszonyok között, rendes időben, valaha és valahol oly gyorsan alkottatott volna meg mint minálunk: arra ugyan, példát, aligha fog felmutatni valaki.

Mindjárt a törvényterv benyujtása után hire volt, hogy a protestans vallásu országgyülési képviselők, külön tanácskozmányukban, melyet minden politikai pártkülönbség nélkül együttesen tartottak, aggodalmukat fejezték ki a törvényterv felett, a protes-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

táns iskolai autonomia szempontjából, a mely autonomiát ők is, mint a bécsi és linci békekötésekben alapulót fogtak fel. Én részemről, a mily őszintén örvendettem, midőn hallottam, hogy országgyülésen lévő hitfeleink, dicső őseik nyomaiba léptek, s készen állottak, hogy a törvényhozás mezején is harcoljanak egyházunk törvényes jogaiért: épen oly fájdalommal értesültem nem sokára afelől, hogy ezen álláspontról bármi ok miatt is leszorittattak. Hiszem, sőt tudom, hogy nemcsak én voltam ily meggyőződésben.

Hogy a törvényterv felett, a felekezeti érdekek és jogok szempontjából csakugyan merültek fel aggodalmak: az, tul van minden kétségen. A szeptember 28-diki országos ülésben ugyanis, Trefort Ágoston, a következő inditványnyal lépett fel: „A t. ház, a népiskolai közoktatás tárgyában beadott törvényjavaslatot, az osztályokhoz méltóztatott utasitani. E kérdés megoldásának sürgős voltát tekintvén, mert e kérdés sem párt, sem hitfelekezeti kérdés, hanem a magyar kultura kérdése, (Helyeslés) mint a VIII-dik osztálynak elnöke, siettem az osztályt összehivni. Azonban, mindjárt az előleges tárgyalások alkalmával, több kétely és nehézség merült fel, melyeknek megoldására célszerünek látszott inditványozni, hogy a törvényjavaslat külön bizottsághoz utasittassék. Ennek folytán az osztály megbizásából, van szerencsém inditványozni: választassék egy 25 tagból álló bizottság, melyben valamennyi hitfelekezet képviselve legyen, és mely a közoktatási miniszter hozzájárulásával, szakférfiakat minden hitfelekezetekből kihallgatva, a törvényjavaslatot a népiskolai közoktatás tárgyában megvitassa és a mennyiben a felmerülő nézetek és kivánalmakhoz képest szükségesnek látszanék, módositva, mielőbb a képviselőház elé terjessze. Bátorkodom ezen inditványt a t. ház figyelmébe ajánlani és kérni, hogy ha az elfogadtatik, a választást mindjárt a holnapi napra kitüzni sziveskedjék.“

„Deák Ferencz azt szeretné hozzá tétetni, hogy a kiszámitások alapjául szolgálandó adatokat, a mennyiben szükségesnek látja, összeszerezze és felhasználja.“ — Ezen hozzáadással az inditvány egyhangulag elfogadtatott.

Az október 1-ső napján tartott országos ülésben, az inditvá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nyozott és elfogadott 25-ös bizottság tagjaira történt szavazás eredménye kihirdettetett; tehát a 25 férfiu meg lőn választva.

Mielőtt tovább mennénk, szabad legyen itt egy kérdést kockáztatni.

Ha a népnevelés fenforgó nagyfontosságu kérdése, csupán és egyedül a magyar kultura kérdése, s hitfelekezeti kérdésnek sem egészen, sem részben egyáltalában nem nevezhető, — mert Trefort ur nyilatkozatának ez a tartalma; — mi szükség volt akkor, mind a 25-ös bizottság tagjainál, mind a felhivandó szakférfiaknál, a különböző felekezetekre tekinteni?

Szabad legyen továbbá azt kérdenem, hogy a mi a „magyar kultura" kérdése, miért ne lehetne az egyszersmind, legalább bizonyos körülmények között és bizonyos határig „felekezeti" kérdés is, éspedig lényegesen? A helyesen felfogott és okosan használt felekezeti jellem és szabadság, miért ellenkeznék a kulturával; mi ok, vagy mi elv kivánná megszüntetni ezeknek kölcsönös egymásra hatását? A történetek folyama nem nyilván mutatja-e, hogy a keresztyénségnek s épen egyes felekezeteknek is erős befolyásuk volt a kulturára s a kulturának amazokra? Magának a magyar nemzeti kulturának, pl. nyelvnek, irodalomnak, művészetnek, tudománynak s épen a népiskolai oktatásnak ügyére is, nem volt-e a keresztyénségnek s a különböző felekezeteknek néha-néha korszakot alkotó döntő befolyásuk?

Ah de, „majd másként lesz ezután"; — gondolják sokan. Elhiszem; csakhogy ezt az „ezután"-t, ezt a jövőt, nem lehet ám a multak és a tényleges viszonyok kellő figyelembe vétele nélkül csak frázisokkal vagy törvénytervekkel előoctroyrozni!

Bármiként fogta is fel Trefort ur vagy más a népiskola ügyét: annyi bizonyos, hogy a magyar protestans felekezetek a magokénak is s az ő egyházukat a leglényegesebben érdeklőnek tartották azt. Ennélfogva igen hajlandók voltak hinni és várni azt, a mit méltán és jogosan hihettek és várhattak is, hogy t. i. iskolai autonomiájok dolgában kellő módon ki fognak hallgattatni. Egyenesen ily feltevéssel választott a tiszántúli egyházkerület 1868. okt. 1-ső s több napjain tartott gyülése, kebeléből 6 tagot, akik t. i. képviseljék e kerületet a kihallgattatáson.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A miniszterpárti politika azonban, minden eféle reményt és várakozást csakhamar meghiusitott. Kihallgatandó férfiak kijelölésére vagy ajánlására, csak a felekezetek „főnökei“ szólittattak fel, s az ajánlottak közül is aztán, a bizottság választott saját tetszése szerint. Hogy ezt a protestans felekezetek valódi kihallgattatásának egy gyermek sem nevezheti: azt, bizonyitgatni nem szükség.

Itt ismét kérdésbe lehet talán tenni röviden: ha felekezeti érdekekből származtak a törvényterv feletti aggodalmak: mi okon mellőztetett a felekezetek formaszerü kihallgattatása?

A tiszántuli reformált egyházkerület kebeléből, csak egyedül nekem juthatott azon balszerencse, hogy a 25-ös bizottság által kihallgattassam.

Pesten megjelenvén és széttekintvén, csak hamar beláttam, hogy itt a kormánypárt komoly célja nem más, mint csupán az hogy a halva született törvényterv, a nyilvános és országos eltemettetéstől s az illető miniszter ur, illetőleg a kormány, egy nagy kellemetlenségtől mentessék meg. Nyilt titok volt, hogy a törvényterv az országgyülés egyik pártjának sem tetszik, s hogy ha tárgyalása rendes uton megy: bukása kikerülhetlen. A 25-ös bizottságot és a felhivott szakférfiakat voltaképen csak azon szerepre szerették volna némelyek utasitani, miszerint, álljàk körül a hullát s némi galvanizálás után a közönséghez fordulva, ünnepélyes arccal és nagy örvendezéssel hirdessék ki, hogy „nem halt meg a leányzó, csak aluszik.“

A meglepetések egymást érték.

A dolog természete szerint s Deák Ferencnek országgyülésileg elfogadott pótlék-inditványa alapján is, méltán azt lehetett várni, hogy a kihallgatás végett felhivott ugynevezett szakférfiakkal még utrakelésök előtt, előlegesen közöltetni fog, hogy a 136 §-ból álló terjedelmes törvényterv mezején mik azon főtárgyak, a melyek felől meg fognak kérdeztetni, és a melyekre vonatkozó adatokat az emlitett pótinditvány szerint gyüjteniök szükséges leend.

Ez azonban nem történt, hanem e helyett történt az, hogy október 25-dikéről keltezve, 22 kérdő pont kézbesittetett Pesten

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nekünk. E pontok közül a hitfelekezeteknek a népiskolákhoz való viszonyát; a felekezeti s pl. protestans iskolák autonomiáját, határozottan egyik sem veszi fel; csak ugy mellékesen nyujtatott némi alkalom, hogy az ember efélékről szólhasson. Nem ily haszontalanságok felett aggódnak a kérdő pontok; hanem szorgalomidő, szünidő, tantárgyak mennyisége, tanfolyam évei, iskolai idő, tanitók fizetése, más nemü foglalkozása s több efféle tárgyak felett.

Ezek lettek volna tehát alapjai azon felekezeti aggodalomnak, a mely miatt a 25-ös bizottság alakitásában s a szakférfiak felhivásában a különböző felekezetekre elmulhatlanul kellett tekinteni?!

Én a dolgok ily fordulata feletti meglepetésemet ki is fejeztem, ezen szavakban: „a mi egyházkerületünk az országgyülésnek, a népnevelés ügyére vonatkozó legközelebbi tényeiből s más körülményekből egyenesen azt következtette, hogy iskolai autonomiánk dolgában fogunk megkérdeztetni..... És én, egészen meg vagyok lepetve, látván, hogy itt, nem annyira a felekezeti s épen protestans iskolák autonomiájára vonatkozó, hanem csaknem egyedül paedagogikai kérdések forognak fen. E sok tekintetben mélyen ható keserü csalódás, reám nézve annyival szomoritóbb, mert most nem szolgálhatok oly feleletekkel a mélyen tisztelt bizottság kérdéseire, mint szolgálhattam volna akkor, ha a dolgok bekövetkezett fejleményét előre sejtem vala."

Nem kevés mértékben meglepő volt az is, hogy a felhivott szakférfiak egyenként hallgattattak ki, éspedig ugy, hogy midőn valamelyik nyilatkozott, akkor a többi jelen nem lehetett. Ezen eljárás mindenesetre némi erkölcsi nyomást gyakorolt a kihallgatott egyénre; — azt pedig biztosan elérte, a mi ugy látszik, csakugyan főcélja volt, hogy t. i. a felhivott szakférfiak maguk se tudhassák, hogy mi hát az ő többségük.[1])

[1]) Nehány ember tartott ugyan bizonyos tanácskozmányokat, melyeken egypárszor én is jelen voltam. De ezek puszta privát eszme-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ugy-e ügyesen volt intézve az egész? Okos embernek mester a neve!

Nem lett volna pedig egészen helytelen, ha a bizottság a szakférfiak mindnyáját meghivta volna az együttes tanácskozásra, hogy igy, érv érv ellenében küzdött volna stb. Sőt még az sem lett volna felesleges, ha a szakférfiak véleménye mind az országgyülési tagoknak, mind a nagy közönségnek tudomására hozatott volna. Ez azonban nem történt, sőt amint utólagosan veszem észre, a szakférfiak irásban beadott véleményei közül több, maga a bizottság előtt is, fel sem olvastatott. A bizottsági jegyzőkönyv és annak mellékletei csak kevéssel ez előtt, tehát igen későn nyomattak ki; ugy hogy például a magyar protestans közönség mai napig sem tudja és nem is tudhatja, hogy miféle nyilatkozatok történhettek ama bizottság előtt, az ő iskolái ügyében.

A szakférfiaknak általam is csak mostanában láthatott nyilatkozataiból azonban nyilván van, hogy ezeknek tulnyomó nagy többsége, határozottan kivánta az autonom felekezeti iskolák fentartását, állam általi rendszeres segélyeztetését, a felállitandó képezdéknek felekezetek közötti megosztását, általában a népiskolaügynek felekezeti mederben való vezetését s közös iskoláknak állami vagy községi költségen is, csak rendkivüli szükség esetében való állitását stb. stb. A kihallgatott huszonhat szakférfiu között, alig volt kettő három, aki ezen eszmék és elvek mellett szavát kellő indokolással fel ne emelte, s igy a törvénytervet felekezeti érdekek és jogok szempontjából határozottan ne roszalta volna. Az erdélyi görög keleti román kongressus pedig a

---

cserék voltak. Számos oly férfiak voltak a felhivottak között, akiket pl. én teljességgel nem is ismertem, kikkel soha egy szót sem váltottam s velök semmiféle összejövetelben nem is találkoztam. Azok között azonban, akikhez szerencsém volt, egykét atyafinak fején már látni lehetett mintegy, a tanfelügyelőség és királyi tanácsosság reményének dicskoszoruját. Azon körülmény egyébiránt, hogy a szakférfiak maguk sem tudhatták és tudták, hogy mi hát az ő véleményök többsége annál figyelemre méltóbbá teszi az ő véleményöket az igazság minden barátja s épen a közönség előtt is.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

25-ös bizottsághoz benyujtott határozatában, autonomiájára támaszkodva, egyenesen tiltakozott a törvényterv ellen, sőt általában, minden aféle törvény alkotása ellen.

Mindezeket azonban szépen ignorálni s a közönség elől is eltitkolni némely kormánypárti uraknak nagyon jól esett és esik. Elhiszem! Ignorálni s darab ideig eltitkolni a tényeket lehet; — de megsemmisiteni : az már bajosan megy.

A mint a 25-ös bizottság jegyzőkönyve s maga a szentesitett törvény tényleg mutatja, a kihallgatott szakférfiaknak a felekezeti iskolák léte és jogai érdekében indokolva előadott aggodalmai és kivánságai igen kevéssé vétettek figyelembe. E tekintetben legfelebb azon égre kiáltó igazságtalanságot törölték ki a tervből, hogy azok, akik a törvénynek megfelelő felekezeti iskolákat tartanak fen, még e felett a tandijmentes községi iskolára is adózni tartozzanak; és hogyha a felekezeti iskolák, a reájok kiszabott sulyos feltételeket nem teljesitik : a kormány minden törvényes kihallgatás és igazságkiszolgáltatás nélkül, a legridegebb módon bezárathassa azokat.

A bizottság által módositott törvényjavaslat csakhamar a ház asztalára került s november 19-kén már általános tárgyalás alatt volt. A legőszintébb elismeréssel ki kell jelentenünk, hogy Tisza Kálmán és Zsedényi ez alkalommal is bátran és határozottan szót emeltek a protestans iskolák érdekében. Tisza Kálmán sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a felekezet ki nem hallgattatott, — a mire pedig, mint igen helyesen megjegyzé, lett volna idő; — továbbá a felett, hogy a létező felekezeti iskolák segélyezésének elve el nem fogadtatott. Zsedényi az 1848. XX. t. c. értelmében biztositatni kivánta előbb a különböző felekezetek közötti jogegyenlőséget és viszonyosságot, — ide értve a felekezeti iskolák állam általi segélyeztetését is — s igy, az inter-confessionalis törvénynyel együtt terjeszteni fel az iskolaügyi törvényt. Mindezen kivánalmak és aggodalmak azonban az ügy roppant sürgetős (?!) volta miatt egyszerüen elhangzottak. A mindjárt bekövetkezett részletes tárgyalás alkalmával, felekezeti érdekben, ha jól tudom, már egy szó sem emeltetett, s november 23-kán a törvény véglegesen elfogadtatott.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A lapok, s azok között különösen a kormánypártiak, a haláltól megmentett „liberalis“ törvény felett harsány halléluját zengedeztek, melybe még mai napig sem fáradtak bele. Jöttek a törvény végrehajtására vonatkozólag a szebbnél szebb miniszteri rendeletek, melyekben a §§-ok száma légio. Szép rendben neveztettek ki egymásután „pro fidelibus servitiis“ a királyi tanácsos nagyságos tanfelügyelők, akik közül némelyik vajmi keveset ért az iskolaügyhöz! A korszellem, a szabadelvüség, a tudomány és modern állam felkapott fényes zászlói alatt, megindult a harc a felekezeti iskolák ellen, s a toborzás a községi iskolák érdekében. Egy protestans felekezeti iskola megsemmisülését, sokan ép oly örömmel üdvözlötték, mint egy sötét zárdai iskola megszünését. Lőn iszonyu bábeli zavar, surlódás, szédelgés, gyanusitás, ingerültség stb. Közöttünk protestansok között is, oly eszmék és elvek, a melyekhez egyházunk századokon keresztül s minden körülmények között hiven ragaszkodott, most már néhol elfeledve lőnek. Azon történeti és pozitiv jogi alapok, a melyeken még csak az imént is szilárdul állottunk, s melyekről azt mondók, hogy azokról sikerült az absolutizmus bástyáin a legelső rést törni, most már, némelyek által elavultaknak mondattak; s mintha csak a Teremtő, kiirtotta volna elménkből az emlékező erőt, őseink tisztes intő alakjait, sőt saját nem régi tényeinket is, a szenvedély fatális köde boritotta be előttünk. A kormány pedig, a helyett, hogy a számos puszta téréken, uj népiskolák szervezése által mutatta volna ki öszinte ügyszeretetét és képességét, s a „roppant sürgetős“ ügy mezején való munkálkodási buzgalmát s erejét; a létező felekezeti iskolák megszüntetésében s vegyesekké változtatásában buzgólkodott. A felekezeti iskolák fenmaradása és jogai mellett szólókat, vagy figyelemre sem méltatták, vagy mint ultramantánokat, a kortól elmaradottakat s a szabadság és haladás ellenségeit közmegvetés és guny tárgyává szerették volna tenni, az uralkodó kormánypárt szabadelvü s modern viadorai!!

Nagy mértékben érezhettük nyommasztó voltát annak, mit a „többség zsarnokságá“-nak neveznek, és a melyről Mill Stuart szerint, a politikai elméletek, „mint oly veszélyes bajról szólanak, melynek ellenében a társadalomnak folyvást résen kell állania.“

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Előttem mind e mai napig rejtély az, hogy a hazai hatalmas római katholikus klerus, már a törvényterv ellen hivatalosan és ünnepélyesen fel nem szólalt. A mi törvényünk sokkal mostohább a felekezeti iskolák iránt, mint pl. a mult évben szentesitett bádeni iskolai törvény. Ennek létrejövetele ellen leirhatatlan izgatásokat követett el ott a klerus, s a freyburgi érsek a már szentesitett törvény ellen is protestált. Helyes-e vagy nem az ily eljárás: azt én nem vitatom; anyit azonban bátran ki merek mondani, hogy részemről a badeni törvényt sokkal inkább elfogadnám, mint a magunkét. Elég az hozzá, hogy nálunk a főklerus országosan és hivatalosan nem szólott. Mi okon? Talán szabadelvüségből, vagy a törvény iránti tiszteletből? Meglehet! Szabad legyen azonban e jelenséget protestans hitfeleim figyelmébe ezentulra is ajánlani.

Az ultramontanismus szerepét tehát, — mint némelyek nagy bölcsességökben felfedezték, a tiszántuli reformált egyházkerület vette át, midőn 1869. évi augusztusi gyülésében, a népiskolaügyre vonatkozólag, 203. szám alatti határozatát létre hozta.

Szükségesnek tartom e határozatot itt is, egész terjedelmében közölni.

2. §.

A tiszántuli reform. egyházkerület 1869-dik évi aug. 15-ik s több napjain Debrecenben tartott közgyülésének, a népiskolai közoktatásról szóló 1868-ik évi XXXVIII. törvénycikkre és az annak végrehajtása ügyében kelt miniszteri rendeletekre vonatkozólag 203. sz. alatt hozott s külön kinyomatni és az egyházaknak a jegyzőkönyv elkészülése előtt megküldetni rendelt határozata:

Minthogy a magyar protestans egyház, saját iskoláira vonatkozólag, a teljes tökéletes autonomiát vagyis az öntörvényhozási és kormányzási szabadságot, eleitől fogva a legujabb időkig, a szabad vallásgyakorlat elengedhetlen feltételének és oly egyházi belügynek tekintette, a melyre vonatkozólag az egyház körén kivül álló s az egyház által törvényesen nem választott egyénnek, hatóságnak, testületnek, tehát az ország törvényes fejedelmének és törvényhozó testületének is, törvényhozási, kormányzási, rendelkezési

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

s a legfőbb felügyelet természetes és törvényes gyakorlat szerinti körén túlterjeszkedő s az egyes lelkészekkel és gyülekezeti hatóságokkal — az egyházi főhatóság kikerülésével — közvetlenül érülköző rendszeresitett és folytonos felügyelési jogát soha el nem ismerte, sőt az ellen folyvást tiltakozott;

minthogy továbbá, ezen autonomiához való törhetlen ragaszkodást, a magyar protestans egyháztól, az önfentartás sérthetlen szent joga és kötelessége elmulhatlanul megkivánta, sőt mintegy követelte, nem csak annyiban, a mennyiben a protestantismusnak már mivoltánál és eredeténél fogva éltető levegője a gondolkodás és vizsgálódás teljes szabadsága, a melyet az egyház, tanitási vagyis iskolai teljes szabadság nélkül fen nem tarthatna és a romlástól meg nem óvhatna; hanem annyiban is, a mennyiben a magyar protestans egyház, gyakorta az ő életére törő üldözőkkel állván szemben, s nagy szenvedéseiben védelmet magánál az államhatalomnál is nem mindenkor találhatván: kénytelen volt az önfentartás minden természetes és törvényes eszközeihez rendületlen hüséggel ragaszkodni; —

miután végre, a magyar protestans egyház ezen szabad vallásgyakorlatát, saját egyházi és iskolai ügyeiben önnön felsőbbjeitőli függését, vagyis egyházi és iskolai teljes autonomiáját, a közönségesen ismert bécsi és linci békekötések, és az ezeket becikkelyező 1608. koronázás előtti s az 1647-dik évi 5-dik törvénycikkek, több rendbeli koronázási oklevelek és királyi eskük örök időkre biztositják és pedig a békekötések fogalmánál s a dolog természeténél fogva oly módon, miszerint a magyar protestáns egyház és iskolák belügyeiben és autonomiájára nézve, az egyháznak, mint ilyennek, törvényes kihallgatása és beleegyezése nélkül, egyoldalulag maga az ország törvényhozó hatalma sem intézkedhetik; —

minthogy azonban mindezek ellenére, az 1868-dik évi dec. 5-kén szentesitett s a népiskolai közoktatásról rendelkező XXXVIII-dik törvénycikk és az ennek végrehajtásáról intézkedő s folyó évi május 15, 21 és 26-dik napjain kelt miniszteri rendeletek, a mi meghallgattatásunk és beleegyezésünk nélkül, iskoláink belügyeibe rendelkezőleg avatkoznak, sőt iskoláink fenma-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

radását és egész lételét, különösen anyagi tekintetben, felette nehezen, vagy épen nem teljesithető feltételekhez kötik, s azokat igen sok esetben, egyházunkhoz nem tartozó, s velünk ellenkező vallásos meggyőződésben levő kormányhivatalnokoknak rendszeresitett, bizalmatlan s az egyes gyülekezetek előljáróival, lelkészeivel, tanitóival közvetlenül érülköző, zaklató s általában olyatén felügyelete alá vetik, amilyen ellen a magyar protestans egyház eleitől fogva a leghatározottabban tiltakozott; —

minthogy e nagyfontosságu ügyünkben való kihallgattatásunkra vonatkozólag, a legközelebbi országgyülés népoktatásügyi ugynevezett 25-ös bizottságának, némely általa felhivott protestans férfiakkal való s merőben az ő tetszése szerinti érülközését s a protestans vallásu országgyülési képviselőknek az emlitett törvény hozatalában való részvételét, anyaszentegyházunk törvényes alakban való kihallgattatásának semmiképen el nem ismerhetjük;

minthogy továbbá az emlitett s a mi kihallgattatásunk nélkül létrejött törvényből és miniszteri rendeletekből nyilván van, hogy a mi iskoláink, ha a kiszabott sulyos feltételekhez alkalmazkodnának is, csak igen ritka, rendkivüli esetben s parányi mértékben fognának segélyeztetni azon községi s állami pénztárakból és közvagyonból, a melyekhez nekünk is, mint a haza adófizető tagjainak, jogos igényünk van, és a melyekből való támogatás a leginkább üzleti célu magántanintézetekre nézve is kilátásba helyeztetik; s

miután mindezek felett még, mind a törvény, mind a miniszteri rendeletek megengedik a községeknek azt, sőt a miniszteri rendeletek mintegy felhivják és inditják azokat arra, hogy azon segélyt, a melyet eddig felekezeti iskolák számára adtak, most már saját tetszésök szerint visszavonhatják, illetőleg vonják vissza, s ez által a törvény balmagyarázóinak s tulbuzgó végrehajtóinak mintegy út és alkalom látszik nyilni arra, hogy iskoláinktól még az alapitványokat, földbirtokokat s általában a törvényes kötelezettség értékével biró javadalmakat is elvonni megkisértsék, vagy épen elvonják; —

minthogy ezek szerint, gyermekeinknek saját vallásos meggyőződésünk szerinti nevelése s örök időkre biztositott egyházi és

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

iskolai szabadságunk vagyis szabad vallásgyakorlatunk élvezhetése, az emlitett sulyos feltételeken kivül még mintegy adó vagy büntetés alá is vagyon vettetve; — és

miután mindez oly időben történik, a midőn sem magának a hazának állami függetlensége és autonomiája, — a mi egyik biztositéka lenne a mi egyházi szabadságunknak és nyugalmunknak is, sem a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek az 1848-dik évi XX-dik törvénycikkben kimondott tökéletes egyenlősége és viszonossága s egyházi és iskolai szükségeinknek közálladalmi költséggeli fedeztetése életbe léptetve és biztositva egyátalában nincs;

minthogy végre olyszerü törvényhozási és kormányzási viszonyok között, a milyenek 1849 óta hazánkban egymást gyorsan felváltva és egymással ellenkezve, a közszabadság és nyugalom kisebb nagyobb romlásával az ujabb időkig feltüntek és elenyésztek, gyermekeink nevelésének ügyét, az esetleg feltünő s rövidebb vagy hosszabb ideig fenálló kormány vagy országgyülési többség rendelkezése alatt, nem csak vallásunk, de az igaz müveltség, szabadság és magyar nemzetiség érdekéből sem látjuk akként biztositva, mint saját autonomiánk védpaizsa alatt eddig láthattuk, láttuk és hisszük, hogy ezentul is látni fogjuk:

Mindezek alapján őszintén, határozottan és ünnepélyesen kijelentjük, hogy a sokszor emlitett törvényt s különösen az annak végrehajtása felől intézkedő miniszteri rendeleteket, reánk nézve sérelmeseknek, s a mi iskoláinknak nem csak szabadságát, hanem lételét is végpusztulással fenyegetőknek tartjuk és tekintjük.

A mi már ezentúli teendőnk szempontjából, különösen magát a törvényt illeti: noha mi is, mint az alkotmányos rendet tisztelmi tudó honpolgárok, hazánk törvényhozó hatalmának akaratát látjuk kifejezve e törvényben s épen azért annak tényleg ellene állani legtávolabbról sem akarunk, sőt minden oly pontját örömmel üdvözöljük annak, a mely a népnevelés szent ügyét, a mi egyházi és iskolai szabadságunk megsértése nélkül mozditja elő; — s noha továbbá elismerjük azt is, hogy az államnak kétségtelenül vannak jogai és kötelességei a köznevelés és oktatás ügye körül, s lehetnek esetek, a midőn az állam erélyes fellépése adhat rövid idő alatt, üdvös lendületet a népnevelés elhanyagolt ügyének:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mindemellett is azonban kénytelenek vagyunk törvényes uton mindent elkövetni a végre, hogy ama törvények reánk nézve sérelmes pontjai, anyaszentegyházunk törvényes alakzatban s arra alkalmas időben leendő kihallgattatása folytán, és ismét a haza alkotmányos törvényhozó hatalma által, rendes úton és célszerüen módosittassanak.

Ohajtjuk pedig ezt, és alkotmányos úton elérni is akarjuk, nem csak saját felekezetünk szabadsága és nyugalma, hanem közös hazánk szabadsága, békesége és müvelődése érdekéből is. — Meg vagyunk ugyanis győződve afelől, hogy a sokszor emlegetett törvénynek, különösen rohamos végrehajtása, századokon keresztül kegyelettel ápolt érdekeket fogna nem csak mi közöttünk, hanem másutt is, minden valódi szükség nélkül megsérteni, és a hazát, épen a népnevelés nagy kárára, megmérhetetlen következésü zavarokba fogná dönteni; — nyilván van előttünk továbbá az is, a mit több mivelt országok népiskolaügyi törvényhozása igazol, hogy t. i. van a népnevelés állam általi felvirágoztatásának oly utja és módja, a mely a történeti fejlődést s a felekezeti és másnemü érdekeket nem sérti, a népnevelés ügyét az állam vagy államkormány monopoliumává nem teszi, s az egyén, a család, a szabad szövetkezés s a felekezetek jogait őszintén tisztelvén, s ez által üdvös versenyt engedvén és biztositván a népnevelés mezején, a magasztos célt sokkal biztosabban éri el, mint a mi törvényünk.

A mi továbbá magokat a miniszteri rendeleteket és ezek folytán a kormányközegek iskoláink ügyében való eljárását illeti: ezeket mind autonomiánk, mind az országos törvény szempontjából a legszigorubb figyelemmel fogjuk kisérni és őrködni fogunk, hogy már is alapjában megrenditett szabadságunk és nyugalmunk, a kormány és közegeinek tulhajtásai által folytonos sértegetés és háborgatás alatt ne legyenek, s e célból egyházi és iskolai alsóbb hatóságaink s tisztviselőink számára részletes utasitást adandunk.

Minthogy pedig már tényleges példák tüntek fel arra, hogy az ugynevezett kerületi tanfelügyelők, áthágva az államhatalom főfelügyeleti jogának természetes és törvényes jogkörét, egyházi főhatóságaink mellőzésével, egyenesen a gyülekezetekkel s azok lel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

készeivel s más iskolai előljáróival tették magokat érülközésbe s azoknak bizonyos teendőket szabtak eleikbe : ennélfogva a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat egy külön feliratban fel fogjuk kérni, miszerint az alája rendel kormányközegeket oda útasitsa, hogy iskoláink ügyeibe intézkedőleg ne avatkozzanak, és ha az egyes gyülekezetektől, vagy azok előljáróitól valamit kivánni akarnak, e végre ne azokhoz, hanem azok törvényes felsőségéhez, az egyházkerületi hatósághoz forduljanak.

* * *

Midőn mindezeket épen nem örömmel, hanem a legőszintébb honfiui és vallásos fájdalommal kinyilatkoztatni kénytelenek vagyunk : egyszersmind ünnepélyesen nyilvánitjuk és megigérjük egyrészről azt, hogy anyaszentegyházunknak majd egy arra alkalmas időben s törvényes alakzatban leendő kihallgattatásakor, mi is hajlandók leszünk iskoláink ügyében, a közhaza oltárára áldozatul hozni mindazt, a mit vallásunk és egyházunk nyugalmának, függetlenségének és szabad fejlődésének sérelme nélkül áldozatul hozhatunk; — másrészről nyilvánitjuk és igérjük azt is, hogy a haza s annak törvényhozása és kormánya általi keserü elhagyattatásunk s netalán bekövetkező folytonos háborgattatásunk idején is, minden tőlünk kitelhető erővel igyekezni fogunk, gyermekeink nevelését és tanitását a mi autonom iskoláinkban akként intézni, hogy ők nem csak egyházunknak hű tagjai, hanem hazánknak is alkotmányos rendet és szabadságot tisztelni tudó, kellő miveltséggel biró polgárai lehessenek.

3. §.

A napi sajtó viszhangja a tiszántúli végzésre.

A tiszántúli egyházkerület közlött végzésében, egyetlen egy oly alapeszme vagy főtétel sincs, a melyet a magyar protestans egyház egyeteme vagy egyes kerületei, számtalanszor ki ne mondottak volna; éspedig kimondották ezeket nem csak akkor, midőn a politikai s vallási szabadság elnyomóival vagy az obskurantismus barátaival állottak szemben, hanem kimondották a II. József alatti véleményszabadság vagy felvilágosodottság idejében és II. Leopold

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

alatt is, például az 1790—1-dik évi országgyülés folyamán, — amidőn azt hiszem, hogy a haza alkotmányát és függetlenségét ők is érezhették az akkori időkhöz és körülményekhez képest oly mértékben biztositottnak, mint jelenleg s a mai kor viszonyaihoz és kivánalmaihoz képest pl. a kormánypárt érezheti. Hangzottak amaz eszmék és alaptételek 1848-nak oly időpontján is, a midőn a fellelkesült honfiak a haza szabadságának és függetlenségének tartósságába őszintén hittek, s magok a protestansok bizton várták és reménylték ama törvényes igéret beteljesedését: „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költséggel fedeztessenek.“

Nincsen továbbá a tiszántúli végzésben egyetlen oly alaptétel sem, a melynek dönthetlen bizonyitékait, az igazságnak bármely elfogulatlan barátja, egyháztörténelmünk és egyházjogtanunk mezején könnyen fel ne találhatná. S ime mégis sokan azt mondák, hogy meglepte őket e végzés, mintha bizony valami hallatlan uj eretnekséget hirdetne ez. A kormánypárti lapok pedig, oly keserves és éktelen lármát ütöttek, oly iszonyu hangversenyt inditottak, mintha ezen végzés, az ő szabadelvüségök és dicsőségök Jerusalemét végromlással fenyegetné.

Némelyik kapva kapott az alkalmon, hogy Tisza Kálmánt rágalmazhassa és gyanusithassa alaptalanul; mintha t. i. az egész végzés létrejöttét ő eszközölte volna. Holott ő jelen sem vala még, midőn e végzési javallat már teljes tökéletesen készen volt, és nem volt neki ezen javallat létrejövetelére, sem levelezéssel, sem izenettel, sem a világon bármivel is semmi legkisebb befolyása. Ő amint megjelent, még szeliditett a már kész javallaton, amennyiben ennek azon kemény záreszméjétől, miszerint „a reánk nézve sérelmes törvény és miniszteri rendeletek végrehajtásához segédkezet nem nyujtunk,“ épen az ő inditványára léptek vissza magok azon bizottsági tagok, akik a javallatot készitették.

Épen ily alaposak voltak a tiszántúli végzés megtámadói egyebekben is!

Sok közülök, a végzés teljes szövegét épen nem látta jónak olvasóival közölni, egyes pontjait sem igen szerette idézgetni annak; hanem annálinkább igyekezett azon, hogy ugy tüntesse fel

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a végzést, mint a mely egyesegyedül csak a törvény ellen van intézve.

A tiszántuli végzésnek már cime mutatja azt, a mit szövege is több ponton világosan kifejez, hogy t. i. nem csupán a törvényről, hanem a miniszteri rendeletekről is szól, s ezek ellen nagyobb mértékben van intézve, mint a törvény ellen, — s a végzés zárszavai között is világosan ott áll: „a törvényt, s **különösen** az annak végrehajtása felől intézkedő miniszteri rendeleteket reánk nézve sérelmeseknek tartjuk."

Ezt azonban a kurmány viadorai jónak látták ignorálni. Az egyik, támadó cikkének már cimét igy teszi fel: „Az országos törvény és a tiszántúli ref. egyházkerület határozata;" — a másik: „A tiszántuli helv. hitv. kerületi közgyülésnek a népiskolai **törvény ellen** hozott határozata" stb. S általában szeretnek oly formán vagdalni a légbe, a tiszántuli egyházkerület felé, mintha ez most egyedül a törvény, és pedig a saját maga által is alkotott törvény ellen támadna fel. Ebből látszik, hogy ezen jó urak előtt a tiszántuli végzésben aligha folyvást a Tisza Kálmán félelmes alakja nem lebegett.

Általában érdekes az is, hogy ezen férfiaknak különös kedvök telt abban, hogy a tiszántuli végzést ugy mutassák fel, mint amely a szentesitett törvény ellen protestál, annak ellentmond, érvényét nem ösmeri el s a haza alkotmánya és a társadalmi rend ellen izgat. Csuda, hogy Asztalossal, Ballával vagy a panszlávokkal épen ugy titkos összeköttetésbe nem hoztak bennünket, mint hozott némelyik az ultramontánokkal, jezsuitákkal és a kamarillával!

Midőn az 1791. XXVI. t. c. már megnyerte a királyi szentesitést, magok azon evangelikus rendek, akik ama törvény alkotásában az országgyülésen tényező részt vettek, egy ünnepélyes kihallgatás alkalmával magának a királynak nyiltan kijelentették, hogy ők, ama törvényben, nem nyerték meg mindazt, amit **joguk** szerint kivánhatni véltek; ésigy saját joguk szempontjából, a törvényt hiányosnak, vagyis olyannak nyilatkoztatták, amely nem adott meg mindent, mit a bécsi és linci békekötések alapján jogosan követelhettek. Hát abban micsoda nagy képtelenség vagy for-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

radalmi törekvés van, ha a tiszántuli vagy bármely más kerület „sérelmes"-nek nyilvánitja azon törvényt s különösen miniszteri rendeleteket, amelyek elvesznek a protestans egyháztól ennek beleegyezése nélkül oly jogokat, amelyeket az, a bécsi és linci békekötések alapján birt.

A skót reformált egyház, nem egyszer, a legvilágosabban és legerélyesebben protestált minden oly parlamenti végzések, kormányrendeletek stb. ellen, a melyek a skót egyházra vonatkozólag, ennek beleegyezése nélkül hozattak. Angliában, nem régiben, tanitói testületek s nevelési egyletek mertek protestálni bizonyos iskolai törvénykönyv ellen, a mely pedig az államtól eredett s az által csakhamar vissza is vétetett. Hát a tiszántuli egyházkerülettől oly nagy bün volt-e az, hogy a legszentebb pozitiv jogok s százados gyakorlat alapján sérelmeseknek merte nyilvánitani az emlegetett törvényt és miniszteri rendeleteket?

A mi pedig a liberalismust illeti, mint a melynek elveivel t. i. a tiszántuli végzés, a kormány szabadelvü bajnokai szerént oly igen ellenkezik ; ha a szabadelvüség egyik főjelleme : ragaszkodni a joghoz és igazsághoz, bátran, őszintén és önzéstelenül, és ha a liberalizmus a servilizmusnak ellététe : akkor a tiszántuli végzés alkotói csak szánó mosolylyal tekintenek a kormány hirlapiróira, akik hirdetik ma ezt, holnap amazt, ahogy parancsolják és ahogy fizetnek. Ama végzés alkotói, épen oly bátran és felemelt fővel néztek szembe az absolut hatalommal, mint most a többség zsarnokságával, s nem fognak elnémulni majd azon időben sem, amidőn a liberalizmus mostani köteles bajnokai kukkanni sem mernek.[1]) Egyébiránt, bizonynyal nem egyéb mint mysztifikácio, vagy jámbor csalódás az, hogy ama törvény és az annak végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeletek akár eredetökre, akár tartalmukra s elveikre nézve, oly nagy mérvben szabadelvüek volnának, mint azt a kormány emberei hirdetik. A valódi szabad-

---

[1]) Justum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida"....

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

elvüség egyik jelleme pedig épen az, hogy nem bókol valami előtt csak azért, mert az, innen vagy amonnan kihirdettetett liberalisnak.

A tiszántuli reformált egyházkerület, multjának, jelenének s erkölcsi erejének érzetében sokkal magasabban áll, mintsem bárkinek is védelmére szorulna. Holmi haszontalan szennyes hullámcsapkodások pedig, mint amilyenek némely kormánypárti lapokban feltüntek, lábát sem nyalogathatják.

Én részemről életem egyik főörömének tartom azt, hogy a tiszántuli végzés létrejövetelére befolyással lehettem. Ma is teljes tökéletesen egyetértek e végzésnek egész tartalmával. Midőn azonban erre, s ennek némely megtámadóira a következő lapokon is leszek tekintettel : ez épen nem apologizálási érdekekből történik, hanem főként történelmi, egyházjogi és iskolaügyi igazságok és ismeretek terjesztése végett.

4. §.

A magyar protestans egyház az iskolákat a vallással a legszorosabb egybeköttetésben állóknak és a szabad vallásgyakorlat lényeges feltételeinek tartotta, éspedig eleitőlfogva az ujabb időkig.

Közönségesen tudva van, hogy a XVI-dik századi protestans hitvallások s ezek között épen azok is, amelyeket a magyar protestans egyház elfogadott; továbbá hazai régibb és ujabb kánonaink, rendszerént szólanak az iskolákról, éspedig mint olyanokról, amelyekre az egyháznak saját rendeltetési céljainak elérése végett mulhatlan szüksége van.

A konfessziók és kánonok tartalma és szelleme szerént az iskola, az egyház kiegészitő szerves tagja. Ez oly történeti tény, melyet kétségbe csak az hozhat, aki az ügynek még abc-jét sem ösmeri.

Az is kétségtelen tény, hogy Luther, Zwingli, Kalvin, Melanchton és a többi reformátorok, bizonyosan nem oly iskolák mellett buzogtak s fáradtak, és a hitvallások és kánonok sem oly iskolákról szólanak, a melyekben az egyház joga, csupán a vallástanitás lett volna, minden egyéb tudományt pedig egy római katholikus vagy héber tanitó is tanithatott volna. Reformátoraink, hitvallása-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ink s kánonaink iskolája általában szólva felekezeti iskola volt, és más nem is lehetett, ha egyszer az egyháznak szerves tagja s léte céljaihoz segitő eszköze volt.

Saját magyar protestans egyházunk multjából, a kitüzött tételre nézve, csak oly hivatalos és köztekintélyü forrásokból hozok fel nehány bizonyitó példát, amelyekben nem egyes kerület, hanem egész felekezet szól, akár külön, akár testvéreivel együttesen. E nehány példa is, csak azon korból legyen felhozva, amidőn már állam és egyház mint vetélytársak vagy ellenségek állottak szemben egymással az iskolaügy mezején.

Mindkét protestans hitfelekezet nevében és érdekében nyujtatott be egy felterjesztés 1736. máj. 15. Laxenburgban VI-dik Károly császárhoz. Ebben nyilván mondatik, hogy „iskoláink, a szabad vallásgyakorlatnak elválaszthatatlan járulékai;“ „scholae nostrae, liberi religionis exercitii indissolubile accessorium“ etc.

1773. októberben, ismét mindkét felekezet nevében nyujtatik be egy folyamodvány a felséghez. Ebben nyilván mondatik, hogy „az iskolák a hitnek vallásához, — nyilvánithatásához — tartoznak, s a szabad vallásgyakorlat lehetőségének és fentartásának eszközei; a legvilágosabban elösmerték ezt a hazai törvények is.“ Scholas nostras vel ad professionem religionis pertinere, quis negaverit; vel vero media procurandi et conservandi liberi religionis nostrae exercitii quis inficiaretur? Agnoverunt hoc disertissime patriae leges“ etc.

1777. ismét mindkét felekezet nevében és érdekében nyujtatott be a Felséghez egy folyamodvány, a melyet a nagy tudományu s európai hirü gr. Teleki József fogalmazott. Ebben ily főtételek fordulnak elő: „a vallás szabadsága és az iskolaügy intézése között oly szoros összeköttetés van, hogy ezeket, mindegyik felforgatása nélkül egymástól elválasztani nem lehet.“.... „tam arctus inter libertatem religionis et scholarum administrationem nexus, ut nemini non pateat, nonnisi cum mutua eversione separari illas posse“.... etc. Továbbá: „Minthogy a vallástan hasz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nálata a tudományok minden nemére és az erkölcsi oktatásra is kiterjed: ki tagadhatná, hogy az iskolaügy intézése szabadságának hanyatlásával maga a vallásnak szabadsága is megcsonkittatnék, hogy ne mondjuk: teljesen eltöröltetnék" „..... cumque theologici studii usus, se per omnia scientiarnm genera, et morum institutionem diffundat: quis labefactata libertate administrationis scholasticae, ipsam etiam religionis libertatem imminutam, ne dicamus penitus sublatam negaverit?"

Jegyezd meg tisztelt olvasó, a mit talán felesleges is megemlitenem, hogy midőn a protestans egyházi és iskolai autonomia ügyéről szóló latin iratokban s különösen folyamodványokban „scholarum administratio" vagy: „administratio rei scholasticae" kifejezés használtatik: azon nem csupán a szoros értelemben vett kormányzatot, hanem a teljes és tökéletes iskolai autonomiát, tehát az öntörvényhozást és felügyelést is, vagyis általában az iskola ügyben való intézkedést kell érteni.

1780-ban, mindkét hitfelekezet iskoláinak egyházi és világi gondnokai és felügyelői, ismét folyamodnak a Felséghez, a kormány tanrendszerének s igazgatásának és felügyeletének a protestans iskolákra való kiterjesztése ellen. A terjedelmes folyamodványban ily tételek fordulnak elő: „a theologiával anyira össze van kötve minden tudomány és minden igazság, hogy a számtanon és mértanon kivül, a theologiára nézve közönyösnek egy tudományt sem lehet tartani. Maga a bölcsészet s annak minden elméleti és gyakorlati részei, továbbá a történelem s különösen az egyháztörténelem és a többi tudományok is, oly szoros összeköttetésben állanak a theologiával, hogy az evangelikusok, kik a dogmák igazsága felett saját elveik szerint szoktak vizsgálódni, magának a szentirásnak értelmét is, ezen tudományok segélyével szokták kibuvárlani, megvilágositani és védelmezni."..... „Minden tudomány s maga a tanitás

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

módja is, akként van nálunk ama főcélhoz az Istennek imádásához és a valláshoz képest intézve, hogy ezen szoros egyezményt valamely uj, s a mi meghallgattatásunk nélkül alkotott s ismét önkényileg módositandó tanrendszer által felbontani anyi lenne, mint magának vallásunknak szabad gyakorlatát sulyosan megháboritani.“.... „Nem lehet eléggé ismételni, hogy a mi iskoláink részint részét, részint alapját alkotják vallásunk gyakorlatának.“.... „Nem lehet nagyobb háborgattatást képzelni, mint elvesztését gyermekeink nevelése körüli s e célra szolgáló iskoláinkhoz való természetes és szent jogainknak.“ stb. stb. „Adeo omnes scientiae et veritates cum theologia connexae sunt, ut nulla plane scientia praeter arithmeticam et mathesim relate ad theologiam, pro indifferenti haberi possit.“.... „Non potest satis repeti : scholas nostras partim partem, partim fundamenta religionis nostrae exercitii facere.“.... „Nulla major turbatio concipi potest, quam amissio jurium circa educationem liberorum nostrorum per ipsum illud eminentissimum et sacrum naturae jus nobis delatum, — circa scholas fini huic deservientes competentium.“ etc.

Midőn a türelmi rendelet határozott igérete következtében, a protestansoknak iskolaügyben való kihallgattatása elrendeltetett, ennek következtében, 1782—1784-ig előbb Pozsonyban, majd Bécsben tartattak bizottsági ülések s egyszersmind fel- és leiratokban is tárgyaltatott a nagy fontosságu ügy. Azon iratokban, a melyek ez ügyre vonatkozólag előttem ismeretesek, kitüzött tételünk tartalmára vonatkozólag, ilyen helyek fordulnak elő : „az iskoláknak és tudományoknak, a legszorosabb összeköttetésök van a vallással.“ „Scholae et studia, arctissimum cum religione nexum habent“ etc. Mind a két felekezet főgondnokai és superintendensei nevében mondatik ez· — „Az iskolák és tudományok rendszere, a vallással oly szorosan van összekötve, hogy ha a tanrendszer nem helyes, e miatt a vallásnak is mulhatlanul szenvednie kell. A törvények az ágostai és helvét

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hitvallásuaknak nem azért adták az iskolákat, hogy csupán a vallástudomány tanittassék, hanem hogy minden szükséges tudományok tanittassanak azokban." stb. stb.

1787-ben a reformált egyházkerületek és iskolák főkurátorai és superintendensei, a kormány által sürgetett vegyes vagy közös iskolák ellen folyamodván a Felséghez, — ezt mondják a többek közt: „Amilyen elvek oltatnak a gyenge gyermekek lelkébe, s a mily irányzat adatik elméjöknek: olyan lesz azoknak valláskörüli gondolkozásmódjok is. Ennélfogva, minden keresztyén egyháznak joga van, nemcsak a vallástudományt tanitani a kebelebeli gyermekeknek, hanem e felett még azok értelmét akként vezetni és müvelni, elméjöknek azon irányzatot adni, akaratjokat ugy kormányozni, s a mi a valódi boldogságra legtöbbet tesz: azoknak erkölcsi jellemét ugy formálni, amint vallásával leginkább megegyezőnek, szükségesnek és hasznosnak itéli. Következésképen szükség, hogy az egyház nem csak a vallástani oktatást, hanem az egész iskolai tanitást és nevelést sajátjának tartsa, vegyesnek, közösnek vagy megosztottnak pedig semmiképen nem, hanem egészen elkülönzöttnek, sajátlagosnak stb. stb. „Az ifjuság nevelése a maga egész teljességében, s az iskolák elkülönzöttsége épenugy a lelkiösmeret és a vallás szabadságához tartozik, mint az elkülönzött templomi isteni tisztelet. Mert a nevelés a szabad vallásgyakorlatnak forrása és alapja, amely nélkül ez, épségben fen nem állhat. Ennélfogva ama forrás tisztaságának s amaz alap szilárdságának fentartása, a vallásszabadsághoz elmulhatlanul szükséges. stb. stb.

A következő — azaz 1788-dik évi folyamodványban, melyet ismét mind a négy reformált egyházkerület intézett a Felséghez, fenforgó tárgyunkra vonatkozólag ily tételek vannak: „Azon is-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kolai kormányzat, melya Ratio educationisban tétetett közzé, a helvét hitvallásuak iskoláira nézve, a lelkiismeret szabadságával s a vallás és iskolai oktatás szabad gyakorlatával teljességgel meg nem állhat.“ „A helvét hitvallásuaknak iskoláik tulajdonjogától, birtokától, elkölönzöttségétől és saját kormányzatától elállani, nem más lenne, mint vallásuk szabadságát felforgatni, s vallásukat Magyarországban előbb vagy később kioltani;“ religionis suae libertatem evertere, et religionem suam in Hungaria citius aut tardius exstingvere. „Az iskolák és tudományok szabadsága nélkül, a vallás és lelkiösmeret szabadsága mégcsak nem is képzelhető.“ „A protestansok vallásuknak és iskoláiknak szabadságától egy körömfeketényire is el nem távozhatnak; — ő előttük miként vallásuk, ugy annak szabadsága is, — a melyért őseik véröket ontani nem kételkedtek, — drágább, magánál az életnél.“ „...quibus — protestantibus — sicut religio sua, ita ejus libertas, vita ipsa carior est, pro qua majores eorum suum sangvinem profundere non dubitarunt.“ — Nyilván és ismételve kijelentik azt is, hogy iskoláikat vallásuk fentartására s védelmére szolgáló eszközöknek tartják, s ha iskoláik birtokáról és autonomiájáról lemondanának: ki tudja, hogy azon iskolák, nem fognának-e épen vallásuk ellen fordittatni?

Az 179$^{0}/_{1}$ dik országgyülésen jelen volt evangelikus rendeknek egyik határozott és mindvégig megtartott főelvük az volt, hogy az iskolák és közoktatás ügye, lényegesen összefügg a vallással és annak szabadságával. „Ad libertatem religionis educatio etiam maxime pertinet,“ — mondják mindjárt első ünnepélyes nyilatkozatukban, és ezen tétel alapján, iskoláik számára teljes tökéletes törvényhozási és kormányzási szabadságot követelnek. — És azon főelvet, hogy a protestansokra nézve a magyar hazában, az iskolaügy valóban vallási vagy egyházi ügy, elösmerte, elfogadta maga az ország törvényhozó hatalma, vagyis az országgyülés és fejedelem is, midőn a létrejött és szentesitett XXVI-dik törvénycikk egyik szerves pontjaként igtatta be a protestans iskolák létéről és autonomiájáról szóló pontot, s az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

egész törvénycikknek ezen czimet adá: „De negotio religionis;“ s e felett még, a törvény első pontjában is a legvilágosabban kifejezé, hogy az evangelikusok számára a szabad vallásgyakorlat iskolák szabad használatával biztositttatik s ebben őket sem a Felség, sem más, semmi szin alatt ne háborgassa stb. „Religionis exercitium cum libero templorum, et scholarum usu.... ubique liberum relinquatur, nec quisquam in libero ejusdem usu et exercitio quovis sub praetextu a sua Majestate, aut aliis quibusvis quovis modo turbetur aut impediatur.“

Azon elv mellett, hogy az iskolák az egyházzal és annak szabadságával a leglényegesebb egybeköttetésben állanak, századunk eddigi folyamán is hiven megmaradtak a protestansok, s e tekintetben a kormány vagy a törvényhozás részéről semmi erélyes fellépés vagy támadás nem is történt már ellenök. A Ratio educationis bevételének sürgetése a jelen század elején, már gyenge és erélytelen volt s épen ezért könnyen ment visszautasitása is.

Klein Sámuel felkai evangelikus lelkész, a magyar protestans egyházjog tisztes emlékü müvelője, 1844-ben második kiadásban megjelent egyházjogi müvében még, egész bátorsággal meri állitani: „Az evangelikus iskolák Magyarhonban az evangelikus egyházzal a legszorosabb kapcsolatban vannak, és a zsinati kánonokban igen bölcsen, az egyház veteményes kerteinek neveztetnek. Azon esztelenségre még nem sülyedtünk, s Istené légyen a dicsőség! törvényeinknél és alkotmányunknál fogva nem is sülyedhetünk, hogy az iskolákat az egyháztól elszakaszszuk, a nevelés vallásos momentumát megöljuk és az iskolát polgárzati intézetté változtassuk.“ stb.

1790-dik évi elődeik nyomaiba léptek az 1848-dik évi országgyülési rendek is, amidőn a XX-dik t. c. szerkesztése, cime s 3 és 4-dik §-sai által, ők is a vallásra tartozónak nyilvániták az iskolaügyet. A törvénycikk cime ugyanis ez: A vallás dolgában; — tartalma pedig, iskolai ügyekről is intézkedik.

Az 1848-dik évi, sokszor emlegetett egyetemes protestáns értekezlet, az iskolákat az egyházzal oly lényeges egybeköttetésben állóknak tartotta, miszerint a felekezeti iskolák meg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szünésére s közös iskolákká alakulására vonatkozólag kijelenté, hogy „jövőre is mindaddig, mig az 1848. XX. t. c. 2-dik §-ban kimondott egyenlőség és viszonyosság minden tekintetben életbe léptetve s ily módon állásunk ugy az állam mint más hitfelekezetek irányában teljesen biztositva nem leend, e tárgyról, felekezeti lételünk veszélyeztetése nélkül nem tanácskozhatunk.“ — Szoboszlai Pap István tiszántuli ref. superintendens pedig, midőn szeptember 6-dikán, több képviselő társaival együtt, utoljára állott a miniszter ur előtt, az összes protestans felekezet nevében igy szólott a többek közt: „Az Isten ugy légyen Istenem, miként öszintén szólandok. . . . Midőn mi közelebb Méltóságod eleibe járulánk, remény s bizalomtelten jövénk. Hoztunk ugyan már hazulról is keblünkben némi aggodalmat, részint annálfogva, mivel még eddig, semmit a törvény értelmében részünkre történni nem láttunk, részint és még inkább azért, mert láttunk az iskola ügyben egy törvényjavaslatot közbejőni, melynek a törvény értelmében, kihallgattatásunk előtt nem lehete és nem kell vala közbejönnie“ ..... „mi csak ugy lehetünk protestansok, ha önkormányzatunk épségben maradván, belügyeinket magunk rendezhetjük; — anyagi haszonért szellemi jogainkat fel nem áldozhatjuk, s a létet a jobb tengésnek alá nem rendelhetjük.“ stb. stb.

Hamar eljött a rettenetes válság és elnyomattatás iszonyu korszaka az egész hazára, s mondhatjuk Tacitussal: „sicut vetus aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute, ademto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere.“

Az egész haza egy sötét néma togházzá lőn, melyben alig lehetett egyebet hallani, mint a bakók és sarcoltatók szavát. Megindult Bécs felől az akkor „modern“ civilizatio és germanizálás áramlata, s im a magyar nemzetre sokak ohajtása és törekvése szerint azon sors várt, hogy levetkezve nyelvét, nemzetiségét, multját és egész jellemét, nyomorultul és becstelenül elveszszen. És ezen vész, ha egészben nem is, de legalább részben bizonyosan el is jött volna, ha elődeink II. József császár korában vagy 1848-ban

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

az iskolákat az államnak általadták volna. Ekkor Haynau, Gehringer, Schmerling stb. lettek volna a magyar protestansok korlátlan hatalmú nevelői.

A protestansok azonban, az absolut kormány ellenében is, gyakorta felemelték szavokat egyházuk és felekezeti iskoláik autonom szabadsága mellett.

1857. april 23-kán a dunamelléki, dunántuli és tiszántuli reformált egyházkerületek küldöttei állottak Bécsben a Felség előtt, s a küldöttség vezére, az emlitett kerületek nevében, igy szól az iskolaügyről: „hitelveink szerént nekünk az iskolát az egyháztól elválasztani nem szabad, s közös a meggyőződés, hogy az 1791. XXVI. 5. értelmében teljes önrendelkezésünk alatt álló iskolák nélkül, a legcélszerübb egyházrendezés mellett is egyházügyünk töve metszett fához hasonló.“ [1])

[1]) A tiszáninneni ref. egyházkerület ezen küldöttségben nem vett részt; — de épen nem azért, mintha az autonomiának a leghatározottabb és leghivebb barátja ne lett volna. Ugyanazon évben, a melyben ama küldöttség Bécsben járt, igy szól egy tekintélyes sárospataki hang a sárospataki füzetekben: „egyházunk egyik legszentebb és legszebb joga volt, hogy iskolaügyeit önmaga kormányozta. Hogy ezen, háromszázados és törvény által megszentelt jogot egyházunk most is féltékenyen őrzi s ahoz lelkiösmeretesen ragaszkodik, az nagyon természetes. A valódi protestantismus, iskoláiban szabadságot és önállóságot követel, mert a tudomány nem ellenfele, hanem szövetséges társa, s „a kinek kezében van az iskola, az ura a jövendőnek s a mód, miszerint az ifjuság neveltetik, feltételezi a jövendő nemzedék állását.“ Nagy igazság ez éspedig nem csak 1857-ben, hanem 1869-ben is! — Még ekkor Árvay ur is, Palmert követve, a leghatározottabb hive volt a konfesszionalis iskoláknak. „Minthogy a keresztyén vallás csak a konfeszsziókban áll fen, s azokon kivül épen nem létezik: innen minden neveléstan felekezeti szinezetü.“ A protestans egyháznak, az iskolák ügyére nézve oka van, „vagy azt ismét visszakövetelni, a mi tőle jogellenesen elvétetett, vagy azt megtartani és megőrizni, a mi még birtokában van, vagy befolyását jogos eszközökkel nevelni ott, hol az, szoros korlátok közzé vettetett, vagy meggyengittetett.“ „Akarjátok magatok számára biztositani a jövőt? Legyetek urai az iskolának.“ „A tanitónak már a végre, hogy a népiskolába keresztyén szellemet leheljen, kegyes, hivő embernek kell lennie a szentirás alapján, vagy a szentirásban, az evangyéliomi egyház vallástételén, vagy ezen vallástételben kell állania.“ S nyilván kifejezi Árvay ur, hogy ezen elvek szerint ohajtja a sáros-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A magyarországi négy reformált egyházkerületnek Debrecenben, 1860. szeptember 25—26. napjain tartott egyetemes értekezlete „nemcsak az egyházra, de az azzal lényeges és törvényes egybeköttetésben álló iskolákra nézve is, a törvényes önkormányzati jogokba való teljes visszahelyezkedést egyik legfőbb és mulaszthatlan teendőnek tartja.“ stb. Az egyes kerületek ehezképest az iskolai autonomiát tettleg visszaállitották. Mily jó volt, hogy volt mit visszaállitani éspedig fel nem adott törvényes jog alapján visszaállitani.[1])

A mely nyilatkozatokat fenforgó tárgyunkra nézve az egyházi hatóságoktól felhoztam, azok, mint emlitém, vagy egyik vagy másik, vagy mindkét felekezet részéről rendszerént egyetemes nyilatkozatok. Az egyes kerületek, megyék s több rendbeli tekintélyes férfiak nyilatkozatait elősorolni, igen hosszadalmas, s a felhozottak után merőben felesleges és szükségtelen munka lenne.[2])

---

pataki képezdét szerveztetni. Árvay ur mondja ezeket Palmer után. Palmer, mint mindenki tudja, ma is az, aki ezelőtt volt. De Árvay ur? . . . Ugyancsak Árvay ur mondja másutt, hogy a népiskolában a vallástudomány — természetesen a felekezeti vallástudomány — a legfontosabb. „Egy fénylő központ az, a többi tantárgyak között, melyek kisebb nagyobb távolságból mindnyájan felé gravitálnak s általa világositttatnak meg.“ — De 1868-ban, midőn már, mint szakférfiu nyilatkozott a 25-ös bizottság és a miniszter ur előtt, nemcsak az, hogy egy árva szót sem emelt a felekezeti s épen a protestans iskolák érdekében, hanem nem restellette tulzó magasztalásokkal halmozni azon szerencsétlen törvénytervet, amely, mint a minap Csengery Antal mondá, az országgyülés egyik pártjának sem kellett, és amelynek, ha életbe lépett volna, egyik kérlelhetetlen következése, mindenesetre a protestans iskolák legnagyobb részének végpusztulása lett volna. — Csak tényeket jegyzettem fel, melyek jellemzik az időt és annak embereit. — Quisque suae fortunae faber!

[1]) Ma is tökéletes igaz az, amit 1788-ban mind a négy reformált egyházkerület mondott volt a Felséghez intézett felterjesztésben: „Certe, ubi semel a constitutionali jure ac observantia recessum, et sub normam ventum fuerit, non patebit amplius hinc regressus ad priorem statum“ etc,

[2]) Az evangelikus testvérek iskola ügyi egyetemes végzeményei a legujabb időkből, hiteles alakban nincsenek előttem. Schultes snek nagy elterjedésben lévő ősmeretes történelmi naplója, azt jegyzi fel az 1868-dik évi október 7-kén Pesten tartott evangelikus egyetemes konventről, hogy ottan „Dem Entwurfe eines Volksschulgesetzes gegenüber wird gleichfalls der streng confessionelle Standpunkt festgehalten; von confessionslosen Schulen will Niemand hören.“

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Arról meg lehetünk győződve, hogy bár a letünt századok folyamán sok mindenféle változott a magyar hazában is; törvényhozás, politika, társadalmi élet, tudomány s művészet mezején különköző nézetek s vezérelvek tüntek fel és enyésztek el; a haza sorsa, alkotmánya, kormányzata gyakorta egyik véglettől a másikig hányatott: de a magyar protestans s különösen a reformált egyház, azon alapelve, hogy az iskolák az egyházzal a legszorosabb egybeköttetésben állanak s a szabad vallásgyakorlatnak lényeges részét s feltételét alkotják, tudtom szerént, egészen az ujabb időkig nem változott soha.

Mit müvelt tehát a tiszántuli egyházkerület közgyülése, midőn közlött végzésében, az általunk most fejtegetett elvhez hiven ragaszkodott?

Semmi egyebet, mint azt, hogy szemben a közvélemény khaotikus zavarával s a többség zsarnokságával, nyugodtan és bátran megmaradt s szilárdul megállott azon alapon, melyet az ősök, vérök hullása között tettek le, melyhez az elődök minden körülmények között feltétlen hüséggel ragaszkodtak, és a mely iránti hüség ma sem ellenkezik sem a szabadság vagy szabadelvüség, sem a tudomány és müvelődés érdekeivel.

5. §.

A magyar protestans egyház saját iskoláinak autonomiájához folyvást ragaszkodott.

Ha a magyar protestáns egyház, az ő saját különleges felekezeti iskoláit a vallással és annak szabadságával a leglényegesebb egybeköttetésben állóknak s a szabad vallásgyakorlat alapfeltételeinek tartotta: ebből önként és szükségesképen következett, hogy az iskolai autonomiához, vagyis az iskolaügyben való öntörvényhozási és önkormányzási teljes szabadsághoz épen oly hiven és szilárdul ragaszkodjék, mint az egyházi autonomiához. Ha az országgyülés vagy a kormány, a protestans iskolák dolgába beavatkozott: azt épen oly sérelmesnek tekintették, mintha a hitágazatok vagy isteni tiszteleti szertartások ügyében rendelkezett volna.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Midőn a mult század közepe előtt, iskoláink szorongattatása és üldöztetése megkezdetett, még azt is merőben sérelmesnek tartották őseink, ha a kormány az ő iskoláik állapotáról, azoknak osztályairól, tanulóik, tanitóik számáról, ezek fizetéséről, az iskolai jövedelmek forrásáról, vagy más efélékről egyszerüen tudakozódott.

Mária Therézia és II. József korában, amidőn egymásután jöttek az iskolaügyi rendeletek, s nem csak a kormánynak, de épen magának II. Józsefnek is semmi sem volt forróbb ohajtása, mint az, hogy a népiskolákra nézve bizonyos egyformaság jöjjön létre: a protestansok, s különösen a reformatusok a leghatározottabban ragaszkodtak a korlátlan autonomikus szabadsághoz. „Propriae scholarum et studiorum nostrorum administrationis irrestricta libertas;“ — ez az, a mit még 1780-ban is követelnek. Darab ideig határozottan óvakodnak még azon igérettől is, hogy a tervekből majd beveszik azt, a mit jónak látnak. Oly legfőbb felügyeletről, a melyet a Felségen kivül bárki más gyakorolhatna, vagy olyanról, a melyet maga a Felség is nem az egyházi hatóságok utján gyakorolna, tudni sem akarnak. Célját is a legfőbb felügyeletnek főként abban vélték, hogy a Felség, illetőleg az állam, védje az ő iskoláikat bármiféle háborgattatások ellen. „Nihil tantopere ad supremam summae potestatis inspectionem pertinet, quam ut vel infimum quemque fidelium suorum, in legitimis suis juribus conservet, et contra quasvis concivium suorum inquietationes et injurias clementer ac una efficaciter protegat;“ — mindkét protestans hitfelekezet egyházi és iskolai előljárói mondják ezt 1780-ban a Felségnek.

Az 1790-dik évi országgyülés evangelicus rendei, miután kimondják azon alaptételt, hogy a vallásszabadsághoz tartozik a nevelés is, éspedig igen nagy mértékben: ennek alapján az általok tervezett törvénypontban a lehető legkorlátlanabb autonomiához ragaszkodnak; azt akarják nevezetesen törvényben kimondatni, „hogy az evangelikusok a birtokukban lévő felsőbb, grammatikai és elemi iskolákat megtarthassák, és ilyeneket mindenütt birhassanak, teljes jogával és szabadságával annak, hogy tanitókat, mestereket, tanárokat, rektorokat,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

alrektorokat hivhassanak, elbocsáthassanak, azok számát növelhessék vagy kevesbithessék, mindenféle iskolai direktorokat, kurátorokat, helyieket szintugy mint felsőbbeket és legfelsőbbeket, az ő hitvallásukon lévő egyének közül választhassanak; a tanitás és tanulás módját, rendszerét és folyamát saját tetszésök szerént rendezhessék, bármiféle iskolai könyveket maguk választhassanak, „ugyhogy az ő iskoláik, tanügyök és összes nevelésök, egyedül az ő saját kurátoraik és egyházkerületeik felügyeletétől és igazgatásától legyen függő." „Ita, ut scholae eorum, studia, atque educatio omnis, a sola curatorum suae confessionis et superintendentiarum suarum inspectione atque directione pendeat."

Ime tehát, az evangelikus rendek ezen eredeti tervezetében, sem iskolák állitásának előleges vagy utólagos bejelentéséről, sem a Felség vagy valami államhatóság felügyeleti jogáról, sem valami iskolai vagy tanrendszernek reánk való kiterjesztéséről, egyetlenegy ige sincs. Ezen alaphoz az evangelikus rendek mindvégig hiven ragaszkodtak, s a mi a törvényben suprema inspectioról, coordinatio-nak reánk való kiterjesztéséről van, az épen nem az evangelikus rendeknek, hanem magának a Felségnek, vagy inkább a kormánynak akaratától ment abba be.

1791 után, a Felségnek az ország törvényes hatóságai utján gyakorlandó legfőbb felügyeleti joga ellen, tudtom szerént, semmi lényeges kifogás nem történt, de azon eszmét, hogy ezen jog egyes hivatalnokok s épen más vallásuak által gyakoroltassék, soha el nem fogadták a protestansok. A coordinatio-n is teljességgel nem oly valamit értettek, a mi autonomiájukat megsemmisitené vagy lényegesen korlátozná; — amint majd alább tüzetesen kimutatandom.

1848-ban is, csak azon határozott feltét, illetőleg biztos remény alatt igérte meg az egyetemes protestans értekezlet nem azt, hogy iskoláiról vagy azok autonomiájáról lemond, hanem csak azt, hogy majd tanácskozni fognak a tárgy felett a protestansok, ha mindenféle egyházi és iskolai szükségek közálladalmi költséggel fedeztetnek és ha a jogegyenlőség és viszonyosság

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

minden tekintetben életbe lesz léptetve s igy állásunk miként az állam, ugy más hitfelekezetek irányában is teljesen biztositva leend. 1848 után is ismételve lőn az eszme, hogy az autonomia, mint a protestantismus életfeltétele, se anyagi haszonért, se semmiért fel nem áldozható.

Akik tehát jelenleg, vagy bármikor is, semmi vészt nem látnak abban, ha a protestansok iskolai autonomiája csorbittatik, sőt abban sem, ha a protestans iskolák egészen megszünnek : azok lehetnek igen bölcs, előre látó, kor szinvonalán álló stb. emberek, ha ugyan lehetnek: — de anyi bizonyos, hogy a magyar protestans iskolaügy törvényes multjával homlokegyenest ellenkezésben állanak; sok közülök maga alatt vágja a fát s azon elveket ostromolja, a melyek szülték és fentartották azon intézeteket, a melyek oly sok elhagyatott szép észtehetséget kiemeltek a porból, és a melyek a mi hazánkban a nemzetiség, tudomány és szabadság ügyének rendkivüli szolgálatokat tettek.

Ne gondolja pedig senki, hogy elődeink csupán és egyedül azért ragaszkodtak a felekezeti iskolákhoz és azok autonomiájához, mert féltek a klérustól. Mindent felvéve, II. József korában sokkal jobban meg volt törve a klérus hatalma, mint most; de azért az iskolai autonomiához mégis a legszigorubban ragaszkodtak a protestansok. Igenis, mert ekkor is épen ugy, mint máskor, szerették vallásukat és a szabadságot, nemesen és önzéstelenül!

A ki továbbá azt hiszi, hogy ama Telekiek, Rádayak, Vayak, Prónayak, Péchyek, Domokosok stb. valami korlátolt elméjü bornirt emberek valának : az, a maga saját bornirtságáról tesz kétségtelen bizonyságot. Azon elveket, a melyekért ama férfiak küzdöttek, mai napig vallják és követik sok kitünő elmék s nagy nemzetek törvényhozói.

6. §.

A magyar protestansok, iskolai autonomiájok törvényes positiv alapjainak, a bécsi és linci békekötéseket tartották és nyilvánitották.

„Vér ömlött a békekötésekért s azokat elődeink iránti hálátlanság — s merném mondani

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

vérárulás vétke nélkül semmivétetetni nem hagyhatjuk;" — „a kérlelhetetlen nemezis számon fog kérni minden csepp vért, mely a bécsi és linci békességekért magyar keblekből kiömlött;" — „köszönöm én a Bethlen és Bocskay mellett elhullott bajnokok unokái nevében a békekötések ily megtartását;" — Kölcsey Ferenc mondá egykor ezen szavakat, éspedig nem költeményben, hanem országgyülési ünnepélyes beszédében.

Azt hiszem, hogy Kölcseyt s azon igen számos dicső férfiakat, akik hazánk országgyülésein a protestansok egyházi és iskolai szabadsága mellett küzdve, oly sokszor és oly nyilván hivatkoztak a bécsi és linci békekötésekre, sem ultramontánoknak, sem korlátolt elméjüeknek, sem a liberalismus ellenségeinek tartani nem lehet. S im most már, sok érdemes liberalis urak, tudni sem akarnak a békekötésekről, s azt hiszik, hogy az azokra való hivatkozást a tiszántuli egyházkerület találta fel. Különösen némelyek azon ifju modern urak közül, kik a kétfejü sas szárnyai alatt képződtek ki osztrák-magyar liberalisokká, egészen szédelgésbe esnek s csuda, hogy el nem ájulnak a békekötések nevének hallattára. Ezek az urak nem igen szeretik forrásokból tanulmányozni a történelmet, a mi mindenesetre nehezebb dolog is, mint a mai világban egy csattanós vezércikkett előteremteni.

De mi, jegyezzük meg azon kétségtelen tényt tisztelt olvasó, hogy a magyar protestans egyház, nem csak a szabad vallásgyakorlat, hanem az iskolai szabadság és autonomia alapjainak is a bécsi és linci békekötéseket tartotta s tiszán iskolaügyi felterjesztésekben és nyilatkozatokban is ezekre hivatkozott mint jogalapokra. Igy pl. 1777-ben, 1780-ban, 1787-ben, 1788-ban széltire használják a Felséghez nyujtott előterjesztésekben ezen kifejezéseket: pacificationes; pacta publica, pacta sanctissima etc. 1788-ban pedig világosan mondják a reformatusok: „a mi vallásunk szabadsága s azzal együtt annak szabad gyakorlata Magyarországban, a mely templomok és iskolák használatával és birtokával van egybekötve, nem donatio, sem privilegium vagy királyi rendelet — hanem békekö-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tések, — éspedig az 1606-dik évi bécsi, az 1622-dik évi nikolsburgi és az 1645-dik évi linci békekötések által szereztetett. Ezen békekötések, mindkét szerződő félre nézve épen oly kötelező erövel birnak Magyarhonban, mint a wesztfaliai béke Németországban."

Közönségesen tudva van, hogy az 1790-dik évi országgyülésre felküldött követeknek, a vármegyék tulnyomó nagy többsége azon határozott utasitást adta, hogy a vallásügy a bécsi és linci békekötések alapjára tétessék vissza. Ezen elv, a protestans rendek erélyes küzdelme következtében el is lőn fogadva, s mind maga II. Leopold 1790. november 7-kén kelt leiratában, mind általában az ország törvényhozó hatalma az 1791. XXVI. t. c. előszavában nyilván kifejezi, hogy az evangelikusok vallásszabadságának „bázis"a és „fundamentom"a a bécsi és linci békekötés.

1791 után is a legujabb időkig s épen 1848-ban a vallásügyről szóló XX. t. c. megalkotása után is, s majd az absolut hatalommal szemben, nyilván és határozottan hivatkoztak a protestansok a bécsi és linci békekötésekre, mint nemcsak egyházi, hanem egyszersmind iskolai autonomiájoknak is vé[illegible]alapjára. Igy pl. a dunamelléki egyházkerület 1851. májusban, a Felséghez intézendő felterjesztésében nem csak a bécsi és linci, hanem még a szathmári békekötésre is hivatkozik, éspedig egyenesen iskolaügyre tekintve is, a melyről azt mondja, hogy az „hitfeleinkre életkérdés; a tanodák a protestantizmus főtámasza, szemünk fénye stb. Szoboszlai Pap István tiszántuli superintendens is nyilván mondja 1851. márciusban: „hitfelekezetünk az iskolaügyet illetőleg is, békekötéseken s törvényeken alapult önkormányzati jogához, mint életfeltételéhez, forróan ragaszkodik." stb. — 1857-ben, april 20-dikán három reformált egyházkerület képviselői állottak a Felség előtt Bécsben s im nyilván mondja nevökben, illetőleg az összes felekezet nevében vezérök: „Erősen hisszük, hogy császári királyi apostoli Felséged bölcs figyelmét ki nem kerülte azon tapasztalati igazság, miszerint a legüdvösebb törvények is, melyek nem az evangyéliomi hitfelekezetnek belőlről folyó vallásos meggyőződésen, hanem ki-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

vülről eredő kormányintézkedéseken alapulnak, távol attól, hogy a kedélyeket megnyugtatnák, inkább mindig uj aggodalmakat szülnek, mert azon elveket is megingatják, melyek az evangyéliomi egyház törvény által biztositott önállóságában gyökereznek. A törvények és külhatalmak által garantirozott békekötések erejével biztositott emez önállóságunk jogérzete is igényli, hogy közügyeink rendezése saját magunk egyetemének kebeléből indulván ki, ugy terjesztessék Felséged legmagasabb szine eleibe." Mindez pedig nem csak egyházi, hanem az azzal lényegesen azonosnak tartott iskolaügyről is szól.

Micsoda nagy gonoszságot vagy képtelenséget követett tehát el a tiszántuli egyházkerület, midőn sokszor emlitett végzésében a bécsi és linci békekötésekre hivatkozott? És ha tinektek uraim, akkor, midőn a haza mostani állapotának alapjait letevétek, szabad volt 1723-ig visszamenni, és ott egypár törvénypontot a sanctio pragmatica nagy hangzásu névre megkeresztelni: ugyan mért ne lett volna nekünk szabad a békekötések alapjára állani, vagyis azon megmaradni, midőn folytonosan azon állottak őseink és azon állottunk épen mi magunk is? Vagy talán az uj sanctio pragmatica s erre fundált osztrák-magyar modern állam, megsemmisitette a békekötéseket? Higyje a ki hiszi. Én határozottan tagadom s folyvást Kölcseyvel tartok: „vér ömlött a békekötésekért s azokat elődeink iránti hálátlanság, s merném mondani: vérárulás vétke nélkül semmivétetni nem hagyhatjuk."[1])

7. §.

A békekötések felette állanak az ország törvényhozó hatalmának.

Ah de, a békekötések iránti hüségünk boldog és együgyü álmából — mint a liberalis urak gondolják — kérlelhetetlenül felri-

[1]) Valóban, ha az ujabb időkben, némely hitfeleinknek az egyházi és iskolai jogok és jogi kérdések mezején való ingadozásait és következetlenségeit látjuk: akaratunk ellenére is eszünkbe jut báró Eötvös egyik talpraesett mondata: „Physikailag nem köphet senki önmagának szemei közzé; — moralis tekintetben, főkép a közélet mezején, ugy látszik, többen értenek e mesterséghez."

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

aszt bennünket két kormánypárti tudós viadori férfiu. Zichy Antal és Ballagi Mór urak ezek!

Zichy ur azt mondja, hogy „a békekötésekre való hivatkozás, mely épen azért, mert törvénykönyvünkbe becikkelyeztetett (már t. i. mi cikkelyeztetett be? a hivatkozás!) az ellenkezőjét bizonyitja annak, mint a mit most belőle kiokoskodni akarnak, t. i. kétségenkivül emeli az országgyülésnek ilyen dolgokba beleszólási és rendelkezési jogát! A hivatkozott 1608. I. és 1647. 5. t. c. igazán amolyan hátul lövő fegyverek, mint egykor Grivicsics tábornok mondani szokta,“

Ah mily szép idők lehettek azok, midőn Zichy ur Grivicsics ajjkain csüggött! A visszaemlékezés édes-bús érzetében, alig képes magát kifejezni. — Schöne Welt wo bist du, kehre wieder!!

Azonban eltekintve a tréfától, bizvást mondhatjuk, miszerént szerencse, hogy az ügynek, a melyhez a tiszántúli végzés szól, van multja, a melyre hivatkozhatunk, és a melylyel álláspontunk igaz és törvényes voltát bebizonyithatjuk, mert különben, az ily Zichyféle emberek letagadnák vagy leszavaznák a fényes déli napot is az égről.

Zichy ur azt akarta mondani, hogy a békekötések épen azért mert becikkelyeztettek, alatta állanak az országgyülés rendelkezési hatalmának.

Lássuk tehát, hogy vajjon mit mondanak e tekintetben a magyar protestans egyház és a hazai törvényhozás ünnepélyes nyilatkozatai?

1782-ben, a magyarországi mindkét protestans felekezet főkurátorai és superintendensei, egy II. József császárhoz intézett feliratukban ezt mondják a többek közt: „bizonyos és nyilván való, hogy ezen szerződés, t. i. a bécsi békekötés, — a mely, miként minden más szerződvény, csak a szerződők megegyezésével változtatható meg, az országgyülések rendelkezésének alá nem eshetik.“ „Certum est et manifestum, pactum hoc, quod velut omnia pacta, nonnisi paciscentium consensu immutari potest, comitiorum deliberationibus subesse non posse.“ „Minthogy ugyanis az országgyü-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lések, a békekötési szerződő felekből, t. i. katholikusokból és protestansokból állanak; és minthogy az országgyüléseken minden, szavazatok többsége által döntetik el: ennélfogva az ünnepélyesen megkötött szerződvények érvényének és szentségének, az egyik fél számától kellene függnie, a mi minden igazsággal merőben ellenkeznék; mert mindenféle szerződvényekben csupán a szerződő felekre, nem pedig egyik vagy másik fél tagjainak számára kell tekintettel lenni." „Ennélfogva, midőn mi azt mondjuk, hogy ezen békekötés az országgyülések rendelkezésének alája nem esik s e szerint, az 1687. 23. és a következő törvények által is meg nem változtattathatott: bizonyos és önként érthető, hogy a a kérdés vitatása és eldöntése nem az országgyülésekre, hanem a fejedelemre tartozik. Azonban épen oly bizonyos és világos az is, hogy az oly igazságos fejedelem mint Felséged, nem döntheti el a kérdést másként, mint ugy, hogy a két félnek kölcsönös megegyezése által ünnepélyesen megalkotott kötések, a törvények által többé meg nem változtathatók. S valóban felette igen csudálkozunk, hogy ezen véleményünk oly igen merésznek vagy ujnak látszhatik polgártársaink előtt, midőn a velünk szomszédos Németországban, mind katholikusok, mind protestansok részéről el van ismerve azon igazság, hogy a wesztfáliai béke érvényét birodalmi gyülések és szavazatok többsége által megcsorbitani semmiképen nem lehet." [1])

[1]) A wesztfáliai békéről, — a melyről őseink gyakorta mondták, hogy az, épen olyan a német földön, mint hazánkban a bécsi és linci békekötés, — az ujabb időkben is tekintélyes külföldi tudósok, nyilván állitták, hogy az, érvényben van. — Megolvashatja Zichy ur pl. Gneist egyik ujabb müvében, hogy a porosz miniszterek is szoktak hivatkozni a wesztfáliai békekötésre, és hogy az abban biztositott jogokat, Poroszország törvényhozása nemcsak fentartotta, hanem szélesbitette. Egyébiránt legyen meggyőződve mind Zichy ur, mind más, hogy ha a felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság hazánkban is épen ugy életbe léptetve, biztositva és megszilárditva lesz, mint Gneist szerint Poroszországban van: akkor, mindjárt kevésbé fogják a magyar protestansok is emlegetni a békekötéseket. — Gneistra pedig már csak hallgatni fog Zichy ur, nem csak anyiban, a menyiben ő, t. i. Gneist, európai hirü s tekintélyü jogtudós, hanem anyiban is, amenyiben Zichy urnak barátja. — A minap legalább, a „Pesti Napló"-ban, különös hangnyomattal mondá Zichy ur: „Gneist barátunk."

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

1788-ban mind a négy reformált egyházkerület, tisztán iskolaügyben intézvén egy felterjesztvényt II. Józsefhez, nyilván kétoldalu szerződvényeknek nevezik a békekötéseket, s határozottan kijelentik, hogy nekik jogukban és szabadságukban áll azoktól el nem állani; a Felség pedig ne másitsa vagy csorbitsa az ő jogaikat, és efélét másnak se engedjen meg; hanem tartsa meg őket azokban stb.

Az 1790—1-dik országgyülésnek mindjárt kezdetén, az evangelikus rendek, római katholikus társaikhoz intézett ünnepélyes iratukban nyilván és határozottan kifejezik, hogy a protestans vallás szabadságának alapja Magyarhonban a bécsi és linci békekötés. Ezen békekötések két oldalu szerződvények — pacta bilateralia „s ezek alapján nyilván van, hogy az ágostai és helvét hitvallásuak bevett vallásának jogaira, szabadságaira, követésére és gyakorlatára nézve, nem lehet többé semmi helye a törvényhozásnak vagy országgyülési szavazattöbbségnek, vagy ellentmondásoknak, csorbitásoknak, megszoritásoknak, királyi leiratoknak, mint a melyek a békekötéseknek és azok biztositttatásának természetével ellenkeznek, mert különben bármiféle békekötések és biztositások érvényét s hatályát kijátszani és semmivé tenni lehetne.“

Ámde a római katholikus rendek ezen tételeknek eleinte határozottan ellentmondottak; tagadták a kötések kétoldaluságát; a „pacificatio“ névnek még csak említését is szándékosan kikerülték s legfelebb „articuli viennenses et lincienses“ kifejezéseket használtak, és azt állitották, hogy a becikkelyezés által ama szerződvényeknek minden kétoldalusága elenyészett és egyszerü törvényekké lettek azok.

Tüzetes és igen érdekes vita kezdődött a kérdés felett. Az evangelikus rendek nem tágitottak semmit; folyvást és szilárdul ragaszkodtak azon tételhez, hogy a békekötések kétoldalu szerződvények, mert hiszen ahol békét kötnek, elmulhatlanul kell lenni ott legalább két félnek; a békekötés nevét is kétségenkivül megér-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

demlik ezen szerződvények, mert hiszen háboru végeztetett be általok. Azt mondani, hogy a becikkelyezés által kétoldaluságok megszünt: nem egyéb, mint elösmerni, hogy az előtt kétoldaluak voltak; ha pedig ilyenek voltak: ezen tulajdonuk a becikkelyezés által el nem enyészhetett, mert hiszen ezen becikkelyezés, épen a békekötések érvényének biztositása végett történt, s maga a becikkelyezés is nyilván megtartja a békekötés nevet. Nyilván mondják továbbá: „nem tehetik azt az evagelikusok, hogy az oly ünnepélyes békekötések jogi alapját elhagyják, s vallásuk ügyét az országgyülési végzések eldöntése alá bocsássák, mivelhogy ezen tettök által jogaik legerősebb alapjait tennék semmivé, s az ilyenre való reáállás által csak szinleg adatnék nekik vissza valami, voltaképen pedig semmi; hanem inkább, ha jelenre nem is, de jövendőre nézve mindenesetre vesztenének. stb. stb.

A vita folyamán, magához II. Leopoldhoz intézett egyik felterjesztésökben nyilván ezt mondják a fenforgó tárgyra vonatkozólag az evangelikusok: „maga a klérus belátta azt, hogy a menyiben a békekötések utáni törvények, a mi — kölcsönös kötéseken és ünnepélyes szerződvényeken alapuló jogainkat megszoritani akarták: anyiban magokat ezen törvényeket minden igaz bíró, tehát épen királyaink is igazságtalanoknak s merőben érvényteleneknek — injustis et vigore omni destitutis — fogják tartani."

„Ugyanis, ki hitethetné azt el valaha magával, hogy a kétoldalu s a két fél köz megegyezése által alkotott kötések, mint a milyen a bécsi és linci béke, az egyik fél ellenzésére, szavazatok többségével alkottatni szokott törvények által eltörölhetők vagy megváltoztathatók lennének? Öröknek és semmiféle törvényhozás által el nem törölhetőknek kell lenni a kötések szentségének; — ezt mind a dolog természete, mind más országok példái világosan bizonyitják" stb. stb.

Elvégre, győzött az evangelikusok kitartása s békekötések iránti hüsége. A római katholikusok, csakhamar használni kezdették a pacificatio nevet; az ügyben adott királyi válaszok

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pedig, nyilván elösmerik, hogy a békekötések az evangelikusok egyházi szabadságának alapjai s hogy az ezeket csorbitó későbbi törvények érvénytelenek. Ki van fejezve ezen igazság, magában az 1791. XXVI. t. c.-ben is; mert nyilván mondatik ott, hogy az evangelikusok vallásszabadságának bázisa és fundamentoma a becikkelyezett két békekötés; és hogy az ezek után létrejött törvényeket stb. figyelembe sem kell venni; „non attentis posterioribus constitutionibus“ etc.

Egyébiránt a ki végig pillant, nem az evangelikusok ünnepélyes nyilatkozatain, hanem az országgyülések feliratain, végzésein, a koronázási diplomákon, magokon a törvényeken stb. egy szóval: a ki csupa merő jogász is, az látni fogja, hogy az illető helyeken nem csak a becikkelyező törvények, hanem a békekötések is rendszerént és külön megemlittetnek; a mire pedig semmi szükség nem lett volna, ha a békekötések érvénye, a becikkelyezés által semmivé lett volna. Egyébiránt, 1844 még nem oly nagyon régen volt, hogy reá visszatekinteni a legliberálabb modernek is szégyenlhetnének, s im a nevezett évi 3-dik törvénycikk „A vallás dolgában“ ezen tétellel kezdődik: „A bécsi és linci békekötések alapján az 1791. 26. törvény következőkben bővittetik, s illetőleg módosittatik.“ Ez tehát már, a becikkelyező törvényeket fel sem emliti, hanem tisztán és egyedül magokat a békekötéseket veszi fel alapokul.

Még 1861-ben is, derék és tekintélyes veterán jogtudósunk Fogarasi „egy jurista“ név alatt kiadván és közjogi fejtegetésekkel kisérvén Magyarország alaptörvényeit: a békekötéseket nyilván kétoldalu szerződéseknek, valódi kötvényeknek, a legszentebb alaptörvényeknek tartja és nevezi, s im már nehány év mulva léha gáncsolás és guny támad a békekötésekre való hivatkozás felett. Mutatja, hogy hova jutottunk!

Ha tehát Zichy ur, aki ez ideig a békekötések ügyének még abc-jét sem ösmeri, egy kissé meg akar ösmerkedni a tárgygyal: akkor ne Grivicsicsen járjon az esze, hanem parancsolja ki a nemzeti muzeumból vagy másunnan az ügyre vonatkozó forrásokat, s tanulmányozza egynehány hétig és azután szóljon a dologhoz.

Hogy azonban Zichy ur, mint római katholikus ember s e

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mellett elfogult és buzgó kormánypárti viador, a békekötések ügyében tévedett, azon nem lehet csodálkozni; hanem az már csakugyan különös egy dolog, hogy egy protestans tanár, sőt épen hittanár, mint pl. Ballagi Mór ur, a békekötésekre s azokat becikkelyező törvényekre hivatkozó egyházkerületünknek azt hányhatja szemére, miszerint „az magától értetik, hogy ha a nemzeti törvényhozás ujabb határozataival szemben, Debrecenben a 17-dik század törvényeit érvényesithetik, akkor a tulsó részen is (t. i. az ultramontánok vagy a klerus körében, akikkel mi, Ballagi ur szerint szövetségben állunk) jogositva vannak, a honi törvény azon kedvezményeire hivatkozni, melyben (melyekben?) a sötét századok a római egyházat minden más felekezetek hátrányára részesitették."

Láttuk, hogy a magyar protestansok századokon keresztül hivatkoztak, éspedig a törvényhozó hatalommal szemben is a békekötésekre és az ezeket becikkelyező törvényekre s ezen hivatkozás jogos voltát, maga a törvényhozó hatalom is ünnepélyesen és tényleg elösmerte, de mondhatom, hogy soha senkinek sem jutott eszébe azon vész, a melyet most Ballagi ur felfedezett s ugyancsak megkongatta a felett a lármaharangot. Miért nem féltek eddig e vésztől? Azért, mert aki a békekötések tartalmát és szellemét figyelembe veszi, első tekintetre látja, hogy az ily félelem merő képtelenség. A békekötések tartalma és szelleme ugyanis, nem egyéb, mint a teljes tökéletes vallásszabadság s a jogegyenlőség és viszonyosság biztositása; a klerus és klerikális törvények emlegetett álláspontja pedig, épen ezen jogok határozott tagadása; vagy más szavakkal: a békekötések tényleg elletmondanak a római egyház középkori hatalmának. Miként lehessen már most a békekötésekből azok tartalmával, céljával, hatásával épen ellenkezőt olvasni ki: én meg nem foghatom. Anyi bizonyos, hogy a klerus nemcsak az hogy soha nem támaszkodott a békekötésekre, hanem a lincinek, sőt állitólag már a bécsinek határozottan ellentmondott, s általában folyvást ellenezte a protestansoknak a békekötések jogi alapjára való visszahelyezését. Hiszi-e Ballagi ur vagy bárki más, hogy a protestansok és a klérus a békekötések ügyében azon álláspontot foglalták volna el, a melyet elfoglaltak s azt tették volna a mit

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tettek, ha a békekötésekre való támaszkodásnak azon következése lett volna, a melyet Ballagi ur abból von? Ha hiszi ezt B. ur: akkor csakugyan rendkivüli — nem erős — hanem valami másféle hite van. — Az is édekes, hogy Ballagi ur egy tagja volt azon ünnepélyes és törvényes egyházi küldöttségnek, a mely 1857-ben, a Felség előtt állván, a legvilágosabb szavakkal hivatkozott a békekötésekre. Ekkor, s ezelőtt és ezután is bizonynyal igen számos izben, midőn Ballagi ur jelen volt oly tanácskozásokon, vagy épen aláirt oly okmányokat, a melyek egyenesen a békekötésekre támaszkodnak: miért nem mondott ellent, miért nem figyelmeztette az illetőket, a jezsuitákkal és ultramontánokkal való szövetségre? Vagy talán akkor más békekötések és más jezsuiták léteztek? Aligha! Ezek nem változtak; hanem bizonyosan másutt történt változás!

Az előadottak után alig szükséges már érinteni, hogy mily nagy tévedésben van Irányi ur is, midőn ezt irja: „Azt tehát, hogy a bécsi és linci békekötéseket az országgyülés, a protestansok megegyezése nélkül ne változtathatta volna meg, el nem ösmerjük.“ Láttuk, hogy ezen nézettel, a mely egyenesen római és klerikalis nézet volt, nemcsak a protestansok eddigi felfogása, nyilatkozatai és tényei homlokegyenest ellenkeznek, hanem ellenkezik ezzel maga az eddigi alkotmányos magyar törvényhozás is, a mely azon jogot, hogy ő a békekötéseket megváltoztathassa, soha nem követelte magának; hanem inkább alapokul fogadta el azokat, s nyilván vallotta azon elvet, hogy az ezen békekötésekkel ellenkező törvények érvénytelenek.

És gondoljuk el csak, hogy hova is vezetne Irányi urnak és társainak emlitett nézete. Ez oda vezet, miszerint a magyar országgyülésnek szabadságában, jogában állana ma is kimondani pl., hogy a magyar hazában a protestansok égettessenek meg stb.

Irányi ur egyébiránt a maga nézetét arra alapitja, hogy a békekötéseknél mint szerződéseknél az egyik fél az osztrák kormány! nem pedig az országgyülés; — tehát ama kötésekre csak az osztrák kormánynyal, nem pedig az országgyüléssel szemben is hivatkozhatunk.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A dolog teljességgel nem ugy áll, hanem igy : az egyik fél a magyar király s római német császár, a Básták és Barbiánok, a klérus, a római katholikusok stb., egy szóval : a protestantizmus és szabad vallásgyakorlat ellenségei; — a másik fél : Bocskay István, illetőleg I. Rákóczi György, erdélynek nemzeti fejedelmei, az ő zászlóik alatt álló magyar nemzettel, a mely ekkor még, igen kevés kivétellel, egészen a reformált egyház hive volt. Tudva van, hogy az emlitett erdélyi nemzeti fejedelmek és az ő hiveik, nem voltak a magyarországgyülés alattvalói, miként Irányi ur gondolni látszik. Egyébiránt, midőn az egész haza két ellenséges táborra oszlott : akkor már nem az országgyülésnél, hanem a fegyvernél volt a törvényhozó hatalom. A harcok, melyek a békekötéseket bevégezték, a magyar protestans egyházra nézve élethalál harcok valának; mert tul van minden kétségen, hogy ha az Isten, a Bocskay és Rákóczi fegyvereinek győzelmet nem ad : a magyar hazából is épen ugy kiirtatott volna a protestantizmus, mint kiirtatott az ausztriai tartományokból, a melyekben az hajdan, épen oly virágzó volt, mint a mi hazánkban.

Tudom, hogy nálunk most, nagy hatalmasság ez a valami, hogy „szavazzunk!“ De legyenek meggyőződve Irányi, Zichy és Ballagi urék, hogy ha a békekötések idején Bécsben és Lincben a császár hivei igy szólottak volna : igaz, hogy minket legyőztek s az országból is kikergettek a magyar kálvinista eretnekek, ennélfogva békét is kötünk velek; hanem aztán az országgyülésen le fogjuk szavazni az egész békekötést : ekkor ezek az eretnekek, ismét kivonván az ő fegyvereiket, vagy kiirtották volna elleneiket a föld szinéről, vagy az utolsó emberig elhullottak volna inkább, mintsem hogy lelkiösméretök szabadságának ügyét bármi szin alatt is leszavaztatni engedjék. Nem játék, nem politika volt ő előttük a vallás ügye, hanem oly magasztos valami, a melynek szabadságát sokkal jobban szerették mint magát az életet.

Azon eszme, hogy a békekötéseket az országgyülés leszavazhatja, — a legbosszantóbb képtelenségek egyike, olyan eszme, a melyet nem csak a magyar protestáns egyház, hanem 1790 óta épen maga az ország törvényhozása is határozottan visszavetett.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Egyébiránt az ügy, mint említém, már 1790-ben tüzetesen megvitattatott, eldöntetett. Nem lehet tehát ezt csak oly könnyeden, a pegazus vagy a többség hátáról fitymálni; hanem annak, aki kellően hozzá akar az ügyhöz szólani, elmulhatlan tiszte a forrásokat tanulmányozni.

Természetes, hogy a békekötések, a vallásszabadságot „örök időkre“ biztositották; s im némelyek szerettek ezen eszmével és kifejezéssel léha játékot üzni. Azt gondolták a boldogtalanok, hogy mi tiszántuliak találtuk ezt fel; — holott ha a békekötésekre hivatkozó korábbi okmányokba, az 1791. XXVI. t. c. s a wesztfáliai béke szövegébe bepillantanak: bőséggel megtalálhatják ott ezen eszmét. Egyébiránt, tekintve a dolog természetére is: a lelkiösmeretnek s a vallásnak mivoltából nem önként következik-e, hogy annak szabadságát mulhatlanul örök időkre kell biztositani. Ha lehetnek vagy vannak, akik a lelkiösméret és a vallásszabadságát csak bizonyos ideig használják, vagy épen el is adhatják mint valami üzletet, vagy forgatják, mint valami köpönyeget: ez az ő dolguk. Vagy talán némely embernek a magyar minisztérium kinevezetése és a hivatalok osztogatása előtt volt lelkiösmerete és lelkiösmeretszabadsága; de azóta nincs? Nem lehetetlen! Vallását szerető protestans embertől azonban ilyet ne méltóztassanak várni, sem felőle feltenni.

A legszerencsétlenebb léha ráfogások egyike az is, mintha mi a békekötésekre való támaszkodással, merőben valami privilégiumot követelnénk. A lelkiösmeret szabadságát, a szülei jogokat, a felekezetek közötti teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot melyik szabad államban tartották még privilégiumnak? Hanem, ha ti uraim, az államélet vezérlő elvének az állam mindenhatóságát, a nevelés és iskolaügy monopolizálását, s egyenlőségnek az egyenlő jogtalanságot tartjátok: akkor igenis, mi, ha nektek ugy tetszik, privilégiumot követelünk. — Egyébiránt pedig, higyjétek el, hogy az általatok fitymált békekötések a legszentebb természeti és polgári jogokat biztositják, éspedig biztositják azokat oly tekintélylyel és jogi hatálylyal, a milyennel ti, azt biztositani képesek nem vagytok.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

8. §.

A magyar protestans egyház status-e in statu?

A tiszántuli végzés ellenében, mint a mely a békekötések alapján teljes tökéletes egyházi és iskolai autonomiát követel, azon megjegyzést tették némelyek, hogy tehát miszerintünk a protestans egyház, sőt épen maga a tiszántuli egyházkerület is status in statu, — állam az államban. Zichy Antal ur pedig egész auguri komolysággal felhivja ellenünk a haza figyelmét; mert szerinte: „az állam jogáról van itt szó, a melyet megóvni és érvényesiteni, legyen bár közösügyes vagy másféle alkotmány, minden hazafinak, a haladás, az emberiség minden barátjának érdekében áll.“

Az ily urak előtt a klérus, a mely dolgait zártkörökben s titkon intézi, s egy idegen államfőnek a pápának vakon engedelmeskedik, — nem status in statu; hanem az autonom magyar protestans egyház, a melynek egész léte és mindene a hazához van köttetve, mely külföldre nem gravitál s minden dolgait teljes nyilvánossággal intézi: — ez már veszedelmes status in statu; ez már nem szenvedhető. A klérust és a zárdákat, melyek temérdek országos közvagyonnal vannak ellátva, semmi rendszeres állami felügyelet és ellenőrködés alá nem vetik; — hanem a magyar protestansok s különösen kálvinisták, főként itt Debrecen körül, moccanni se merjenek, mert tüstént lehurogatják, vagy leszavazzák őket.

A tisztelt olvasó s talán még maga Zichy ur is, az előadottakból már az unalomig meggyőződhetett a felől, hogy a tiszántuli végzés semmi oly jogot nem követelt, a mit a magyar protestans egyház, eleitőlfogva folyvást és következetesen, minden körülmények között a magáénak nem tartott volna, és a melyet egyházi jogul maga az állam törvényhozó hatalma is el ne ösmert volna. Ha a protestáns egyház több mint háromszáz éven keresztül nem volt status in statu: bizony most sem az.

Vagy talán azt akarjátok uraim, hogy lelkiösmeretünk szabadságáról, s az ennek fentartásához jelenleg mulhatlanul szüksé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ges saját iskoláinkról, gyermekeink nevelése körüli apai jogainkról, most mindjárt, minden feltétel és a jövőre való minden biztositás nélkül, mondjunk le s ezek ügyét bizzuk a ti szavazástok alá, s ekkor nem leszünk status in statu? Elhisszük, sőt azt is bizonyosan tudjuk, hogy ekkor nem csak status in statu nem leszünk, hanem nem lehetünk többé mi itt e házában valódi és szabad protestansok sem. Ilyenek akarunk pedig maradni; jogunk is van hozzá, hogy azok maradjunk, s Isten segedelmével ilyenek is fogunk maradni.

Emlékezzetek csak a skót reformált egyházra, s annak azon „jogkövetelésére, nyilatkozatára és protestatiojára," a melyet az, 1842. május 30-dikán tartott egyetemes gyüléséből bocsátott ki az állam ellenében, s a melyben a skót reformatusok ünnepélyesen „protestálnak, tiltakoznak Nagy Britannia parlamentjének mindenféle oly végzései ellen, a melyek a skót egyház és nemzet beleegyezése nélkül a skót egyház kormányzatának, fegyelmének, jogának és privilégiumainak megváltoztatását vagy csorbitását célozzák; s azt nyilvánitják, hogy az ily végzések magokban értéktelenek, semmisek és semmi törvényes erővel és hatálylyal nem birnak." [1]) De azért a skót reform. egyház épen nem status a statusban, hanem csak autonom szabad egyház.

A ki a szabadságnak igaz barátja, annak még minden erővel elő kellene mozditani azt, hogy az autonom protestans iskolák folyvást teljes erőben fenálljanak és virágozzanak; mert ezek leghatalmasabb gátjai az állam vagy az államkormány iskolai monopoliumának, a mely, miként már Mill Stuart is megjegyzette, bármiféle államforma alatt kétségen kivül zsarnokságra vezet. Igen he-

---

[1]) ....„they Protest, that all and whatsoever Acts of the Parliament of Great Britain, passed without the consent of this church and nation, in alteration of or derogation to the aforesaid government, discipline, rigth, and privileges of this Church,... are and shal be, in themselves void and null, and of no legal force or effect" etc. Authoritativ documents of the free church of scotland. London. 1860. 16. I.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lyesen mondja báró Eötvös: „a szabadságnak, hogy az fentartassék, különös intézményekre van szüksége, mig a szolgaság, gyomként magától támad és terjed.“ A magyar protestáns egyház szabadságára — sőt mondhatom, a magyar nemzeti müvelődés szabadságára nézve is, „ilyen különös intézmények az autonom protestans iskolák.“

Miként általában az egyéni és társulási, ugy különösen az egyházi és iskolai szabadságot és autonomiát félteni és óvni kell bármiféle szerkezetü állam vagy államkormány ellenében, mert kisebb nagyobb mértékben mindegyik elnyomhatja vagy megsemmisitheti azt. A zsarnokság csak zsarnokság, akár egy monárkha s annak minisztériuma, akár egy demokrata szenátus vagy parlament vagy általában a többség gyakorolja azt. (Channingot i. Lárd)

Ami az államé, az nem az egyházé, és viszont: ami az egyházé, az nem az államé; és hogy ha most az állam, korlátlan hatalommal foglalja el azon téreket, a melyek eddig az egyházat, a családot, az egyént vagy a szabad szövetkezést illették: az, épen oly zsarnokság lenne, mint a milyen volt a középkorban az egyházé az állam felett. Hogy a középkori egyház ezen zsarnoksága több államokra nézve megtöretett: az kétségenkivül a protestantismus érdeme főleg; de hogy most, ennek a protestantizmusnak nyakára nőjön s azt önfentartás jogaiban lényegesen korlátozza egy oly állam vagy államkormány, mely a klérust folyvást kitünőleg kegyeli és azzal szövetségben áll: ez már egykisé különös dolog; — nemde?[1])

---

[1]) Épen e napokban, midőn e sorokat irom, olvasom a lapokból, hogy hazánk főtörvényszékének egyik mostanában kelt itélete szerint, a konkordatum Magyarországban életben van! Hogy sem törvény által, sem tényleg formaszerént és egészen eltörölve egyáltalában nincs: azt, én eddig is hittem, most is hiszem. Mit mond ehez Ballagi ur? Talán a békekötésekre való hivatkozások hozták létre és tartják életben mind e mai napig a konkordatumot? Én azt hiszem, hogy ha van biztos jogi alap, a melyre állva bátran ki lehet mondani a konkordatum merő érvénytelenségét: ez nem más, mint a békekötések positiv jogi alapja. Midőn a magyar országgyülés, a békekötéseket mint ilyeneket a maga részéről is elfogadta és ünnepélyesen biztositotta: ez által előre semmisnek nyilvánitott minden olyan törekvést, vagy tényt, a mely

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

9. §.

A klérus álláspontja és a tiszántuli végzés.

Zichy és Ballagi urak egyező értelemmel azt vélik, hogy a tiszántuli végzés a népoktatási törvény irányában épen oly képtelen és semmis, mint volt a klérus közönségesen ösmert kontradikcioja, melyről az 1791. XXVI-ban ezen szavakkal van említés: „contradictionibus dominorum cleri et alicujus partis saecularium catholicorum non obstantibus imo iisdem in perpetuum nullum vigorem habentibus.“ E felett aztán még, gunyolódni is méltóztatnak a nevezett urak. Zichy ur nevezetesen ezt mondja: „ime majd nem egy század év mulva annyira haladtunk, hogy e történeti nevezetességü záradékot a reformatio! veszi igénybe a maga számára!? — Meg is kapja, ha kivánja.“ — Ballagi ur pedig azt mondja, hogy ha szem előtt tartottuk volna a törvényt, nem irigylettük volna a klérustól azt a dicsőséget, hogy a törvénykönyvbe iktattatott: „contradictionibus“ stb.

Sajnálni lehet, hogy ezen érdemes urak a történeti tényeket nagy elfogultsággal és elferditve fogták fel.

A tiszántuli végzés veleje ez: a törvény némely pontjait magunkra nézve sérelmeseknek találjuk s ezeknek rendes utoni megváltoztatásukra törekszünk; — (méltóztassanak megnézni a végzést!)

A klérus nyilatkozatának veleje és kifejezései ezek: kontradikálunk, protestálunk, reklamálunk maga az egész törvény ellen; — (méltóztassanak megnézni a nyilatkozat szövegét;) — továbbá:

A klérus ellentmondott egy olyan törvénynek, a melynek al-

---

a római katholika egyházat az ő középkori előjogaiba helyezné vissza. Hogy pedig az osztrák koncordatum célja valóban nem más, mint ez: azt, még 1856-ban nagyon világosan kimutatta Jakobson kitünő königsbergi jogtanár. Ezek a konkordatumok pedig olyanok, mint némely mérges és csipős állatok, a melyek kedvezőtlen körülmények között éveken keresztül elvannak megmerevülve és látszólag életnélkül; — de mihelyst kedvező idő jő: tüstént életre kelnek s még dühösebben szivják a vért.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kotásánál, ő mint klérus, az országgyülésen jelen volt, nyilatkozott, tanácskozott stb.;

mi sérelmesnek nyilvánitottunk egy olyan törvényt, a mely a mi jogainkba vág, s a melyre nézve mi formaszerént meg se kérdeztettünk, ki se hallgattattunk, végre:

A klérus ellentmondott egy oly törvénynek, a mely a protestansokat, habár csak részben is, a bécsi és linci békekötések alapjára helyezte vissza;

mi sérelmesnek nyilvánitottunk egy olyan törvényt, a mely bennünket a békekötések alapjáról leszorit.

Lehetne még tovább is folytatni a tények párhuzamát; de hagyjuk el!

Csak magából a párhuzam utolsó pontjából is, nem veszi-e észre az igazságnak minden elfogulatlan barátja, hogy ha a klérus ellentmondása érvénytelen: akkor és pedig eo ipso, a tiszántuli végzésnek helyesnek, igazságosnak és érvényesnek kell lennie; igenis, mert miként mindenki láthatja, a tiszántuli végzés nyilván és épen ugyanazon alapokon áll, a melyeken állott a haza törvényhozása akkor, a midőn kimondá: contradictionibus etc.

Ballagi ur azonban nem csak az emlitett s merőben alaptalan ráfogással, hanem még más uton módon is rokonságba hoz bennünket az ultramontánokkal. Azt mondja t. i. ő, hogy a „Magyar Állam“ hozsánnákat hangoztat a kálvinista Róma férfiainak. Gyönyörü találkozás — ugymond Ballagi ur — egy kálvinista superintendencia, az ultramontanizmus fő hadi szállásán, mint szövetséges!“ s ha egyébként nem tudná is, már t. i. Ballagi ur, hogy gyászos ballépést tettünk: lelke már csak a miatt is nagy aggodalommal telik el, hogy a mi lépésünk az ultramontánok által oly nagy örömmel üdvözöltetik; mert „avagy képzelhető-e az egyházi intézkedésnek oly neme, mely midőn a „Magyar Állam“ céljainak szolgál, az, ugyanakkor a protestantizmusnak és általában a szabadság ügyének üdvére lehessen.“

Nagyon kegyetlenül megszorongathatták néha-néha azok az ultramontánok Ballagi urat, hogy ily iszonyuan fél tőlök s még Debrecenben is azokat festi a falra! Ne féljen olyan nagyon Bal-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lagi ur, és minket se féltsen; ne is keseregjen felettünk; „a gyászos ballépés“-ből majdcsak kiigazodunk valahogy mi is.[1])

Anyit azonban szabad legyen megjegyezni vigasztalására Ballagi urnak, hogy akik ama gyászos végzést inditványozták és létrehozták itt Debreczenben, voltaképen azt sem tudják, hogy micsoda fán terem az a „Magyar Állam.“ Én például, aki örömmel nyilvánitom, hogy a tiszántúli végzést mai napig az utolsó pontig osztom, — jelenthetem, hogy annak a rettenetes lapnak soha egyetlenegy számát sem láttam, sem elveit, sem tartalmát nem ösmerem. Olyan valamivel pedig, a mit nem ösmerünk, bizony szövetségre is, nagyon bajosan léphetünk.

Egyébiránt, még azon esetre is, ha azt a „Magyar Állam“-ot szinről szinre ösmernők : bátor vagyok nyilvánitani Ballagi urnak, hogy mi, az elvek és intézmények megitélésénél és elfogadásánál épen nem azt nézzük, hogy kik avagy hányan vannak a mellett vagy az ellen, hanem nézzük a tárgyilagos igazságot és helyességet. Ha tehát világosan tudnók is azt valamiről, hogy az, az ultramontánoknak nagyon tetszik, — mi nem mondanók azt, hogy nekünk már azért sem tetszik.

Jól tudja Ballagi ur pl., hogy az ultramontánoknak céljaira szolgál az, hogy a házasság kizárólagos egyházi jelleme fentartassék; azt is jól méltóztatik tudni, hogy volt idő éspedig nem régen, a midőn a magyar reformált egyház egyetemes konventén, a tiszántuli egyházkerület képviselői, megbizatásukhoz képest nyilván kifejezték, hogy a polgári házasság törvényes behozatalát ohajtják és várják. Voltak, akiknek ezen nézet nem tetszett, s talán ilyen volt épen Ballagi ur is; — de azért mi, teljességgel nem mondottuk, hogy ők az ultramontánokkal szövetkeztek. Az ultramontánok céljaira szolgál az is, hogy a főpapok ott üljenek az országgyülésen; — hogy az áttérés megnehezittessék s e végre az áttérő a

[1]) Nem lenne nehéz bebizonyitani, hogy ha Ballagi ur a tiszántuli végzést gyászos ballépésnek tartja : akkor a magyar protestans egyháznak minden — az autonomiát védő törekvéseit és tényeit, magokat a békekötéseket, Luther wormsi nyilatkozatát, a speyeri gyülés evangelikus tagjainak a birodalmi gyülés elleni protestatiojját, a skót ref. egyház számos tiltakozásait stb. stb. hasonlóképen gyászos ballépésnek kell tartania.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

papoknál jelentkezzék; — mi együgyü tiszántuliak ugyancsak az emlitett konventen azt sürgettük, hogy semmiféle papnak mint papnak nincs helye az országgyülésen s igy, a felső házból távozzanak el a jelenleg ott ülő pap urak; — továbbá, hogy az áttérő magát papnál teljességgel ne jelentse. Voltak, akik e tekintetben sem valának velünk egy nézeten; s talán ilyen volt Ballagi ur is; — de mi ezért nem mondottuk őket az ultramontánok szövetségeseinek. Ugyancsak a tiszántuli egyházkerület küldöttei azon eszmét is kifejezték az emlitett konventen, hogy a klérus kezében lévő mindenféle országos közvagyon, vétessék az állam kezelése alá és fordittassék országos közjóra. Nem talált viszhangra az eszme némelyeknél s talán épen Ballagi urnál sem; pedig e nélkül és a fentebbiek nélkül is, a felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőséget és viszonyosságot képzelni is alig lehet. De mi azért nem ütöttünk lármát Ballagi urék ellen.

Ne búsúljon tehát felettünk Ballagi ur; nem vagyunk mi oly roszak, mint a hir mondja.

De ne is féltsen bennünket, mert bár arról semmit sem tudunk, hogy az ultramontánokkal szövetségben volnánk: de azt bizonyosan tudjuk, hogy egyezésben vagyunk őseinkkel, a magyar protestans egyház több mint három százados folytonos gyakorlatával, sőt még a müvelt és szabad népek s kitünő protestans hittudósok és tanférfiak többségével is. Ezek, majd csak megvédnek minket még talán a Ballagi ur haragja ellen is. De miként fognak megállhatni Ballagi ur prófétai haragja előtt azon protestans testvérek vagy épen lelkésztársak, akik protestans egyházi intézkedések folytán, a megszünt protestans intézetek romjain, s az ujból alakult vegyesek kormányán, egy széket ülnek az ultramontán papokkal; — mert, hogy minden igaz katholikus pap ultramontán: arra már régen megtanitotta a Religio Ballagi urat?! Tartok tőle, hogy ezen szövetség nagyon tetszeni fog az ultramontánoknak, mihelyt arról győződhetnek meg, hogy a protestansokat leszavazhatják.

Távol vagyok minden haszontalan kárhoztatásoktól. Kiki az ő tulajdon urának áll vagy esik; — quisque suae fortunae faber: de azon meggyőződésemet határozottan ki

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

merem fejezni, hogy azon protestansok, akik oly könnyen áldozzák fel felekezeti iskoláikat, sokkal de sokkal előbb fogják magokat az ultramontánokkal egy táborban éspedig azoknak hatalma alatt találni, — mint a tiszántuli végzés hivei.

A klérus az ő saját felekezeti iskoláiról önként lemondani, nem fog soha; de e mellett szivesen részt vesz a protestans iskolák romjain vagy ujból alakuló közös iskolák, közös praeparandiák kormányzásában, kivált ha veszi észre, hogy számára a többség és uralom biztositva van. Ha báró van Lynden, a hollandi képviselő ház egyik tagja, azt mondhatta egykor az evangelikus szövetség gyülésén, hogy Hollandiában a klérus előmozditotta az állami közös iskolák ügyét, — „avégre, hogy ez által a protestantismus életerét elmetsze": mit kell nekünk mondanunk, akiknél a klérus sokkal de sokkal hatalmasabb, a protestans egyház pedig sokkal gyengébb, mint Hollandiában. Jó lesz tehát nekünk is vigyáznunk, s egymást az ultramontánokkal s jezsuitákkal való szövetkezéssel nem igen vádolnunk; mert igen könnyen eljöhet az idő, a melyben a „liberalis" törvény, miniszteri párt, vegyes iskolák stb. alapján, a klérus fog felyülkerekedni azokon, akik most a klérus ellenében ugyancsak köpik a markukat. Ekkor aztán elmondhatják Ballagi urék: „törököt fogtunk; de viszen."

10. §.

Az 1791. XXVI. t. c. ama záradéka: „coordinatione tamen" etc.

Ha eddig elbántunk is valami nagy nehezen Zichy és Ballagi urakkal: mit tegyünk most, midőn az 1791. XXVI. t. c. egy záradékát, mint valami gorgon-paizst tartják elibünk? Most már csakugyan kővé kell válnunk!

Ballagi ur igy leckéz bennünket: „.... mit vétett az 1791. XXVI. t. c., mely eddigelé iskolai szabadságunk magna chartáját képezte, hogy azt, teljes hallgatással mellőzik? mert abban a törvényben meg világosan kimondatik: „coordinatione tamen literariae institutionis erga demissam Statuum et Ordinum propositionem per suam Majes-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tatem determinanda ad has perinde scholas extendenda."

Ballagi ur szerént tehát oly szánandó tudatlanok valánk mi, hogy nem ösmertük a magyar protestans egyház magna chartáját; vagy ha ösmertük : gonosz szándékkal tudva hallgattunk arról.

Megjegyzem, hogy én, egyházunk magna chartájának nem az emlegetett hiányos törvényt, hanem magának ezen törvénynek értelmében, a békekötéseket tartom. Azt is megjegyzem, hogy a törvénybe épen ama záradék, a melyre Ballagi ur ellenünkben hivatkozik, nem az evangelikusok, nem is az országgyülés, hanem egyenesen a kormány akaratából csuszott be, a törvényhozási tárgyalások hosszas és küzdelmes folyamának már végpontján. Mindezekről magokból a forrásokból meggyőződhetik Ballagi ur, ha kellő időt fordit azok tanulmányozására, s legyen szives feltenni felőlünk azt is, hogy a törvényt ösmertük mi is, csakhogy másképen értelmezzük azt mint ő.

Ballagi ur nevezetesen azt hiszi, hogy ama záradék, az állam kezébe adja a protestans iskolaügy teljes rendezését, s a mit a legközelebbi országgyülésen alkotott népoktatási törvény, a protestans iskolákra nézve rendel, az, mind jogosan alapitható ama záradékra; ennélfogva ő szerinte a kihallgattatás követelése s az e miatt emelt sérelmi panasz merőben alaptalan.

Igy gondolkodik Zichy ur is, aki azt állitja, hogy ama záradék szerént „a közoktatás ügyének rendezése, a felekezeti iskolákra nézve is ő Felségét és az országgyülést illeti, mialatt akkor a tankönyvek megszabását is értették."

Látszik, hogy ezen urak, ezen törvény értelmezésének még csak abc-jét sem ösmerik; a mi magában nem hiba, mert nem tudhatunk mindent; hanem az már baj, hogy ily alaptalan és felületes magyarázattal az egész ország előtt fel mernek lépni egy kerület ellen, és mystifikálják a közönséget.

Ama záradék semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy az állam törvényhozásának, a protestans iskolákra vonatkozólag is joga van meghatározni a tantárgyakat, vagyis kitüzni, hogy micsoda tudományok tanittassanak a mi iskoláinkban, de hogy ezek mily terjedelemben, mily renddel, hány év alatt, hány és mi-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lyen képességü tanitók által, miféle kézi könyvek szerént tanittassanak, -- egy szóval: a tantárgyak meghatározásán kivül, minden de minden egyéb a protestansok autonom szabad rendelkezése alá esik.

Higyjék el tisztelt leczkézőink és gunyolóink, hogy mi, bár jól ösmertük, hogy ama záradék miként lőn az alkotmányos elvek ellenére, a törvénybe becsusztatva: még sem emeltünk volna egyetlenegy szót sem, ha az uj törvény, reánk vonatkozólag, tisztán és egyedül a tantárgyak meghatározásánál maradt volna.

Ah de épen az a kérdés, hogy melyikőnk magyarázza a törvényt helyesen?

Ha ama záradék azt akarná kimondani, amit abba Zichy urék erőszakkal beleértelmeznek: akkor nem azt mondaná, amit mond, hanem pl. ezt: coordinatio rei scholasticae — vagy: systema scholarum regnicolare ad scholasquoque evangelicorum extenditur; minden egyebet pedig, a mi a törvényben az evangelikusok iskoláiról szól, egyszerüen kihagyna. De a záradék nem ezt mondja, hanem azt, hogy bizonyos institutionak, tehát oktatásnak, tanitásnak, mégpedig literaria institutionak, tudománybeli tanitásnak, vagy tudományok tanitásának egyezménye, vagy egyezményes megállapitása terjesztetik ki reánk. Egyébiránt, ennél több és főbb az, miszerént, ha a törvény biztositja számunkra

a szabad vallásgyakorlatot, iskolák szabad használatával — cum libero scholarum usu — s megtiltja, hogy ebben bármi ürügy vagy szin alatt is — quovis sub prætextu — háborgattassunk, vagy gátoltassunk; — ha továbbá a törvény szerént

tanitóinkat szabadon választhatjuk, azok számát tetszésünk szerént kevesbithetjük vagy szaporithatjuk; nem csak, hanem

a tanitás és tanulás ratio-ját, normá-ját és ordo-ját szabadon rendezni örök időkig jogunkban áll: akkor

merőben képtelenség az, hogy mindezen jogokat ama záradék kijátszhatná vagy semmivé tehetné. Zichy és Ballagi urak szerént pedig ez fogna történni.

A ki pedig a törvényt és az annak alkotását megelőzött kort egykissé tanulmányozta, az látni fogja, hogy a törvény biztositni

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

akar bennünket, mindenféle nem tőlünk eredő Ratio educationis, — minden norma vagy normalis iskolai rendszer, s mindenféle idegen eredetü Ordo studiorum ellen; — mert specifice, határozottan ezek és efélék ellen küzdöttek a protestansok a törvény előtti évtizedek alatt. Az 1791. XXVI-nak minden pontja történelmileg világositható fel, vagyis a történelem segélyével értelmezhető; mert az egész törvény, történeti alapokon áll. Vajha ilyen alapokon állana a legujabb közoktatási tőrvény is!

Ballagi és Zichy urakról azonban fel kell tennem, hogy ők az én imént előadott értelmezésemet, legkisebb figyelembe sem veszik, sőt fitymálni fogják: meg kell tehát nekik sugnom, hogy magyarázták ám már a törvényt mi előttünk is, éspedig hivatalos testületek s ünnepélyes alkalmakkor; — de ugy, ahogy ők magyarázzák, még nem magyarázta egy magát kellőleg meggondoló ember sem.[1])

Csakhamar a sokat emlegetett törvény megalkotása után ült össze a budai zsinat. Tagjai között sokan voltak olyanok, akik jelen voltak az országgyülésen is, s im e zsinat jegyzőkönyvileg igy nyilatkozik: „ha csak a nevelésre szükséges tudományoknak nemeit fogja az országos küldöttség meghatározni (a mely küldöttségnek t. i. feladata volt ama záradék miként életbeléptetéséről is véleményt adni); azoknak pedig tanitásainak módja, a szükséges könyveknek választása, és egyéb efféle rendelések a mi hatalmunkban maradnak, — amint ez iránt a vallást illető törvénycikkely, — t. i. az 1791. XXVI. — kétkedni sem hagy: aszerint nekünk abból semmi sértésünk nem következik." — Nyilván van ebből az is, hogy az összes magyar reformált egyház egyenesen sérelemnek vette volna azt, ha a ha-

[1]) Az könnyen megeshetett és megeshetik, hogy e szerencsétlen záradéknak, mig eredetét és valódi tartalmát kellő nyomozás után meg nem ösmertük, — különösen előszóval folyt heves vitatkozások folyamán, hibás és a protestans autonomiát lényegesen megszoritó értelmet tulajdonitottuuk vagy tulajdonitunk. De, hogy tudós férfiak, nyilvános irodalmi téren, egy kerülettel szemben, minden előkészület és meggondolás nélkül csak ugy extempore magyarázgatják a törvényt: az már egykissé mégis különös; — nemde?

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

zai törvényhozás, a tantárgyak meghatározásán kivül egyebekre is kiterjeszkedett volna a protestans iskolák ügyében.

1806-ban sürgetvén a helytartó tanács, az akkor kiadott Ratio educationisnak a protestansok általi elfogadtatását: a tiszántuli egyházkerület egyszerüen kimondja: „minket az nem obligálhat, mivel a törvény nékünk szabadságot ád a magunk oskolái koordinaciójára.“ 1809-ben pedig ugyanezen kerület egy terjedelmes felterjesztésben tüzetesen fejtegetvén az ügyet, nyilván kifejezi, hogy ama záradékon semmi egyebet nem lehet érteni, mint a tantárgyakbani egyezést, — hacsak valaki a törvény bölcs alkotóit megsérteni nem akarja. A dunántuli ref. egyházkerület pedig, még 1807-ben kifejezte, hogy ama záradék: coordinatione etc. semmit egyebet nem jelenthet, mint a tanitandó tudományok milyenségének meghatározását, — scientiarum tradendarum qualitas....

Magok azon férfiak is, akik az 1790-diki országgyülés megbizása következtében, csakugyan elkészitettek egy országosan elfogadandó iskolai és tanrendszert, a mely nem egyéb, mint az 1806-ban kiadott vagyis második Ratio educationis, ezen férfiak is mondom, nyilván és határozottan mondják, hogy az országgyülésileg megállapitandó iskolai és tanrendszerhez az evangelikusok csak egyedül a tantárgyakra nézve alkalmazkodjanak; — „evangelici autem augustanae et helveticae confessioni addicti in iis, quae pure sunt literaria, studiorum argumentis, huic normae sese conformare debeant.“

Az ujabb időkre tekintve is, különösen Ballagi ur jól emlékezhetik, hogy Sáros-Patak legtekintélyesebb férfiai, egy komoly alkalommal hivatalosan igy nyilatkoztak a fenforgó ügyben: „a mi a protestansokra kötelességül esik, az nem egyébb, mint közös megállapitása az iskolák rangolásának (coordinatio), mely szerént ugyan anyi osztályban, ugyanazon tudományok tanittatnak; de hogy mennyi professor által és menyi órán, továbbá, hogy ugyanazon kézi könyvek szerént tanittassanak: erről nincs szó a törvényben; ez reánk van hagyva.“ — Nem épen szabatos és hü értelmezése ugyan a törvénynek; de mégis sokkal helyesebb, mint a Ballagi és Zichy urak alaptalan értelmezése.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A törvénynek általam emlitett helyes értelmezéséhez igen sok adatot hozhatnék még fel; — de legyen szabad az illetőket „Adalékok“ stb. cimü müvemre utalnom, a mely közelebb második javitott és bővitett kiadásban jelent meg.

11. §.

A magyar protestans egyháznak joga volt és joga van ahoz, hogy saját iskolái ügyében kihallgattassék.

Az eddig előadottakból minden kétségen tul vannak a következő tények és igazságok :

A magyar protestans egyház az iskolákat a vallással a legszorosabb egybeköttetésben állóknak s a szabad vallásgyakorlat lényeges feltételeinek tartotta, eleitőlfogva az ujabb időkig; ennélfogva

saját iskolai autonomiájához folyvást ragaszkodott;

az autonomia alapjainak a bécsi és linci békekötéseket tartotta;

ezen békekötésekről azon határozott meggyőződésben volt, hogy ezek, az ország törvényhozó hatalmának felette állanak s a becikkelyezés által ezen értéküket el nem vesztették; — de azért

a magyar protestans egyház nem status in statu, s

s iskolai autonomiáját az 1791. XXVI. t. c. is biztositja.

Mindezekből megdönthetlenül következik, hogy az egyháznak a haza mostani kormányával és törvényhozásával szemben is joga volt és joga van a kihallgattatáshoz; — igenis

mert ha az egyháznak van autonomiája : az, a dolog természeténél fogva épen ugy autonomia a legdemokratább parlamenttel vagy egy Kossuth-minisztériummal szemben, miként autonomia volt Schmerlinggel vagy Thunnal szemben; vagy más szavakkal :

ha az autonomia, valóban az egyházé, abból nem csak az következik, hogy tehát az nem a Thuné vagy Schmerlingé, hanem az is, hogy az nem a parlamenté, nem is a minisztériumé stb.

Az államnak is tisztelnie kell minden jogot; mert hogy ha az állam, akár egyestől, akár testülettől, tehát pl. a magyar protestans egyháztól, ennek beleegyezése nélkül elvehet oly jogot, a melyet

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ez, élete és szabadsága lényeges feltételének tart, és a melyet az ő számára maga az állam ünnepélyesen biztositott : akkor vége van a jog és szabadság valódi eszméjének. Az állam mindenhatóságának eszméjét, különösen protestans egyházi téren, teljességgel és semmi szin alatt el nem fogadhatjuk, éspedig anyivalinkább nem, mert ez a tér, t.i. a magyar protestans egyházi tér, egyszersmind az egyéni, a szülei és családi jogoknak is biztos menedékhelye és ápolója, holmi improvisált államminden hatóság ellenében.

Nem is kell azt képzelni, hogy a magyar protestans egyház kihallgattatásának szóban levő joga, valami oly példátlan és képtelen eszme volna. Elösmerte e jogot, mint már láttuk maga II. József. Elösmerte az egyházszervezetre nézve az 1791. XXVI. t. c. 4-dik §-sa; majd később az 1856-ban kibocsátott ösmeretes „Törvényterv"-ben, maga az osztrák absolut minisztérium; pedig a szervezet, a magyar protestans egyházra nézve nem fontosabb, mint saját iskoláihoz való viszonya. Elösmerte a kihallgattatás szükséges és jogos voltát maga az 1848-dik évi törvényhozás is, az anyagi szükségek fedezése ügyében; — pedig az anyagi érdekek, bizonynyal nem főbbek reánk nézve, mint a szellemiek s ezek között az iskolaügygyel lényegesen összefüggő egyházi szabadság, a mely őseink és elődeink előtt drágább és édesebb volt magánál az életnél. Ragaszkodott a kihallgattatás eszméjéhez és jogához, magára az iskolaügyre nézve is, mind 1848-ban, mind 1868-ban a protestans közvélemény; nem voltak idegenek az eszmétől országgyülési képviselőink sem, s csak sajnálni lehet, hogy az eszme a kivitelben eltörpült és értéktelenné lett. — Kivánták, sürgették pedig a magyar protestans egyháznak mint ilyennek formaszerü kihallgattatását a 25-ös bizottság előtt nyilatkozott több protestans férfiak is. Maga Zichy ur, aki a 25-ös bizottságnak jegyzője vala, igy szól hivatalos jelentésében e tárgyról : „Hevesebb megtámadásoknak volt tárgya a törvényjavaslat a protestans szakférfiak részéről, mint akik a törvény által biztositott autonomiájukat látják fenyegetve s felekezeti iskoláikat végveszélynek kitéve. Ohajtják aggodalmaik eloszla-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tása végett illetékes képviselőiket, mint olyanokat meghallgattatni. Ily szellemben nyilatkoztak Pálfy, Bakó, gr. Teleki D. Szőnyi s legélesebben Révész" Igenis, én határozottan kijelentettem, miszerint: „A mi iskoláink és azok autonomiája, az államnak nem valami önkéntes adományai vagy kegyajándékai a mi kezünkben, hanem oly jogos birtokok, melyeket nagy küzdelmek után vivtak ki őseink az államtól, s miután ezeket békekötesek és sarkalatos törvények szerződésileg biztositották számunkra: tőlünk egyoldalulag semmiképen el nem vehetők. Hiszem, hogy a protestans egyház, ha kellőleg fel fog szólittatni, örömmel fogja feláldozni a haza müvelődésének és szabadságának érdekéért mindazt, amit saját léte veszélyeztetése nélkül feláldozhat; — de mellőztetésre s legszentebb jogaiban való háborgattatásra magát méltónak épen nem tarthatja." A római katholikus és görög keleti szakférfiak többsége pedig, nem kihallgattatást, hanem annál sokkal többet kivánt, azt sürgette nevezetesen voltaképen, hogy az egész ügy nem anyira állami, mint sokkal inkább egyházi intézkedés tárgya stb. stb.

Nem kell gondolni, hogy a felekezetek iskolaügyben való kihallgattatásának eszméje a külföldön is merőben ösmeretlen volna. — Midőn Poroszországban 1850-ben, a minisztérium egy törvénytervet készitett az iskolaügyben, a mely még nem volt nyilvánosság eleibe szánva, hanem csupán az államhatóságokkal közöltetett, — az egyházi hatóságok tüstént követelték, hogy az, véleményezés végett, ő nékik is kiadassék. Az angoloknál, magának a törvényhozásnak akaratja és intézkedései szerint is, felekezeti iskolák vannak s az illető felekezeteket minden lényeges dologban s még épen a tanfelügyelők kinevezésénél is, meghallgatja a kormány. A skótok a parlament és kormány beavatkozását az ő egyházi és iskolai autonomiájokba, a leghatározottabb protestatioval visszautasitanák.. — „A természeti jog követeli azt, hogy a szülék vagy azok képviselői, a gyermekek nevelése ügyében az ő kivánataik és nehézségeik felett meghallgattassanak;" Robert von Mohl, korunk egyik kitünő államtudósa mondja ezt, legujabb müvében. Arra pedig, hogy az állam meg ne hallgasson iskolaügy-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ben oly felekezetet, a melynek számára az iskolai autonomiát önmaga ünnepélyesen biztositotta: külföldről ugyan, bajosan fog példát hozhatni fel valaki.

Ah de Ballagi ur kérlelhetetlen logikája s magasztos szabadelvüsége nem hagy békét nekünk; rettenetes fegyverrel összezuz bennünket!

„Ugyan mit hisznek — igy leckézteti a tiszántuli egyegyházkerületi gyülést Ballagi ur, — lehetséges lett volna-e az országgyülésnek, a felekezetek egyenjogusitását valaha keresztül vinni, ha azt a hallatlan veszedelmes elvet követik, miszerént egyházi és iskolai dolgokban a felekezetek törvényes hatóságainak (a római katholikusoknál tehát a klerusnak) beleegyezése nélkül az ország törvényhozó testülete nem rendelkezhetik.“

Ballagi ur zavarban van. Összezavarja a felekezetek külügyeit, belügyeikkel.

Az egyenjogusitás dolgában való kihallgattatásunk jogilag épen nem szükséges, mert annak mind az államra, mind a felekezetekre nézve kötelező pozitiv alapjai le vannak már téve a békekötésekben s az 1848-dik évi XX-dik törvénycikkben; és az országgyülésnek nem csak joga, hanem kötelessége bennünket a békekötések alapjára teljesen visszahelyezni, azaz a teljes tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot minden tétovázás és teketória nélkül életbe léptetni.[1]) Mi szükség azt kérdezni, hogy a

[1]) Hogy a békekötések tartalma, szelleme, hatálya a felekezetek közötti jogegyenlőség és viszonyosság: ezt a történelem is világosan mutatja. A magyar protestans egyház ugyanis, tettleg birtokában volt a jogegyenlőségnek és viszonyosságnak, mindaddig, mig a XVII-dik század végén, a jezsuitákkal szövetkezett bécsi kormány minden alkotmányos jogot és igazságot le nem tiport a magyar hazában. — Az 1790-dik évi országgyülésen az evangelikusok, határozottan követelték a békekötések alapján a tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot mindenféle javadalomra s épen az országos egyházi javakra nézve is. „Miután a keresztség egysége által egy testet alkotunk: miért nem nyilvánittatik a király és ország által minden javadalom, mely, bárminő cimen a polgárokat illeti, tulajdon az ország első alapitói szerént, minden polgárra nézve különbség nélkül közösnek:? mi ugyan át nem láthatjuk.“ Ismét: „Valamint semmi polgári jog, mely a pogány vallást

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

meglévő törvényt végrehajtsuk-e vagy ne; vagy, mi szükség a jogaitól megfosztott egyéntől vagy testülettől kérdezgetni: akarod-e birni a jogokat, melyek számodra a legünnepélyesebben biztositattak, és a melyeket folyvást követeltél?! Csak az elfogultság nagy hevében nem látta azt be Ballagi ur, hogy más dolog törvényes jogot visszaadni; ismét más elvenni.

Érdekes egyébiránt, hogy Ballagi ur az egyenjoguságot már keresztül vittnek, életben lévőnek tartja. Hatalmas szabadelvüség! Az is érdekes, hogy Ballagi ur, bizonyosan igen sokszor hallotta a protestans hatóságok által erélyesen hirdetve ama követelést, hogy az egyházat ki kell hallgatni; — nem szólott ellene semmit; és most azt mondja, hogy ez, hallatlan veszedelmes elv!

De még ezzel nem hágy nekünk békét Ballagi ur; — tehát mi sem hagyunk neki.

Igy fedd és gunyol bennünket Ballagi ur:

„Legnevezetesebb a dologban az, hogy midőn 1867. az öt ref. superintendentia, közös konventben a végett ült volt össze Pesten, hogy véleményes javaslatot készitsen, mely az országos törvényhozás előtt, az egyetemes ref. egyháznak a vallás és közoktatásügyre vonatkozó nézeteit és kivánalmait tolmácsolja,[1]) épen a tiszántuli kerület küldöttei voltak azok, kik a konventet jogérvényesen határozó testületnek elismerni nem akarván, lehetetlenné tették az egyetemes ref. egyháznak, hogy mint ilyen, akár az egyházi, akár az iskolai ügyben nyilatkozzék.“

Jelen voltam azon a konventen én is, és sajnálattal ki kell jelentenem, hogy Ballagi ur vagy oly „feledékeny ember“ aki mult dolgokat hiven előadni alig képes; vagy nem barátja az igazságnak.

---

követőket illette, nem szünhetett meg a keresztyén vallásra való áttérés által: ugy bizonynyal az evangelikusokat is teljes joggal megilleti mindazon javadalom, melyekhez az országalapitók célja szerint, az ő elődeik az előtt joggal birtak.“ Az evangelikusok mondják ezt az országgyülésen. Méltóztassanak Zichy és Ballagi urék legalább Irinyi-nek az 1791. XXVI. t. c. keletkezéséről irott munkájába, egykissé erősen belepillantani.

[1]) Igy tehát, Ballagi ur szerént is csakugyan ohajtotta, akarta, szükségesnek látta a felekezet a kihallgattatást!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A konvent jegyzőkönyvének 5-dik pontja igy szól: „Mielőtt az egyházkerületek munkálatai elővétettek s ekként a sajátképeni tárgyalások megkezdettek volna, felmerült azon kérdés, hogy a jelen egyetemes értekezlet, hatáskörére nézve, oly testületnek kivánja-e magát tekintetni, mely az egyes egyházkerületek munkálatai felett végérvényesen határozhat, vagy pedig csak olyan eszmecsere végetti tanácskozmánynak, melynek megállapodásai, csupán az egyes egyházkerületek egyenkénti hozzájárulása mellett birhatnak majd — jogérvényes tekintélylyel:

„mely kérdés folytán kimondatott, hogy miután több egyházkerület, megbizottait nem küldötte oly meghatalmazással a jelen egyetemes értekezletre, hogy ez végérvényes határozatokat alkothasson, s miután egyházigazgatásunk eddigi szerkezetébe, az egyetemes értekezlet, hatósági minőségü közeg gyanánt nincs is beillesztve: a jelen egyetemes értekezlet is, csupán tanácskozási jellemmel biró eszmecsere végetti összejövetel, mely a négy egyházkerület s az erdélyi ref. egyház vallás és iskolaügyi nézeteinek egyeztetését megkisérti ugyan, de megállapodásai csak ugy fognak a végérvényes határozat sulyával birni, ha azoknak elfogadásához az egyes egyházkerületek, helybehagyó szavazataikkal hozzájárultak.“

Midőn pedig a konvent üléseinek vége fele, a tiszántuli egyházkerületnek az iskolaügyről szóló elég világosan fogalmazott s pontokba foglalt véleménye olvastatott éspedig kétszer is felolvastatott, a nélkül, hogy az ellen legkisebb szó is emelkedett volna: a konventnek több tagjai s közöttök épen azok is, akik a tanácskozások kezdetén, minket tiszántuliakat amiatt támadtak meg, mert a magyar reformált egyházalkotmány törvényes elveihez és saját utasitásunkhoz hiven, más kerületekbeli több társainkkal együtt, a konventet nem ösmertük s nem is ösmerhettük el végérvényes határozási joggal biró testületnek; oly konventi tagok, akik Ballagi ur szerént „a végett ültek össze,“ hogy az egyetemes ref. egyháznak közoktatás ügyre vonatkozó nézeteit és kivánalmait is tolmácsolják, — azt mondották, hogy ők nincsenek készen, annálfogva az iskolaügy felett tanácskozásba sem bocsátkoztak. Ilyen tagok pedig, hogy a konventi jegyzőkönyv sze-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

rént, kiválólag kik valának: találja ki Ballagi ur! Én nem mondom meg!

Nagy tévedésben van tehát Ballagi ur, amennyiben egyedül a tiszántuli egyházkerületnek éspedig bünül rónja fel azt, ami helyesen, törvényesen és jogosan történt, és ami nemcsak egy, hanem több kerületek nézete illetőleg ténye volt.

A tiszántuli egyházkerület, miként előtte, ugy utána is az 1867-dik évi konventnek, folyvást hü volt azon nézetéhez, hogy a konventet, különösen a fenforgott rendkivüli fontosságu tárgyakra nézve, végérvényesen határozó s a felekezetet az állammal szemben képviselő testületnek el nem ösmerte. De ez által a felekezet kihallgattatását teljességgel meg nem gátolta; mert határozottan tagadjuk azt, hogy a kihallgattatásnak egyedüli utja és módja csak a konvent lehet.

A tiszántuli egyházkerület egyik közgyülése, mihelyest hirét vette annak, hogy a felekezet kihallgattatása szóban forog: tüstént megválasztott a maga kebeléből hat tagot, nem ugyan avégre, hogy a felekezet, hanem avégre, hogy saját kerületünk nevében nyilatkozzanak.[1])

Egyébiránt Ballagi ur, aki a kormány titkainak tüzéhez közelebb áll, és e tüztől ugyancsak hevül is, nagyon jól tudhatja ha akarja, hogy báró Eötvös miniszter urnak soha sem volt kedve és

---

[1]) Számtalanszor kimondották már azt a magyar reformált egyház egyes kerületei, hogy a felekezetet, mint ilyet, szabályszerüleg kihallgatni csak zsinaton lehet. — Isten őrizzen tőle, hogy bárkit is alaptalanul gyanusitsak vagy vádoljak: de azt részemről mint egyéni nézetet mégis ki merem mondani, hogy azon a célzott teljhatalmu conventen, egyházi és iskolai szabadságunk ügye merőben politikai pártmanöverek játéktárgyává lett volna; miként fájdalom! mai napig is az, igen sokaknál! Ezt a szerencsétlen szánandó korszakot pedig, a melyben tényleges viszonyoknak, történeti fejlődésnek, jognak, igazságnak és mindennek felibe emeltetik a pártérdek és pártgyőzelem: bizonynyal nem más, mint az érdemes minisztérium és viadorai idézték elő. — Ilyen időben, nem csoda, ha sokan igy imádkoznak: Uram, ne vigy minket mostanában se konventbe, se zsinatba; de szabadits meg a gonosztól, t. i. minden bürokráciától, centralizációtól és általában az államnak és minisztériumnak mindenhatóságától most és mind örökké!!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szándéka felekezetünk kihallgattatására, holott erre nézve, a dolog természete szerént, ő lett volna köteles megtenni az első lépést. Hogy pedig felekezetünk, amely, saját egyházi és iskolai autonomiája ügyében, az ország törvényhozó hatalmával szemben is, épen nem alattvaló, hanem egyik fél, éspedig egyenjogu fél, — a hozzá háttal forduló s őt ignoráló miniszternek nagy alázatosan esedezgessen: az, ellenkezik a békekötésekkel, felekezetünk önérzetével, s azon ősök szent emlékezete iránti tisztelettel, akiknek köszönhetjük Isten után lelkiösmeretünk szabadságának törvényes biztositását és felekezeti lételünket.[1])

---

[1]) Ah de mégis boldogtalan emberek vagyunk mi, hogy ily nagy erőlködéssel hivatkozunk békekötésekre, alaptörvényekre, zsinatokra, hitvallásokra, ősök példájára stb. stb.; — hiszen ime Balogh Ferenc debreceni hittanár ur megtanit bennünket, hogy az egyház tanitásjogáért épen nem ezekre, hanem csupán ezen szentirási tételre kell hivatkoznunk: „elmenvén tanitványokká tegyetek minden népeket, megkeresztelvén őket.“

Különös, hogy oly sulyos és oly huzamos küzdelem folyamán, mint a milyet a magyar protestans egyház, iskoláiért vivott, anyi — vallásukat igazán szerető derék protestans férfiaknak, tudósoknak, tanároknak stb. eszökbe nem jutott az, amire most B. F. ur tanit bennünket! Hanem az, igenis, bizonyos, hogy a belga klérus, midőn az összes iskolaügyet mint monopoliumot követelte magának, egyenesen ama szentirásbeli helyre hivatkozott, és e hivatkozást sokan nevetségesnek tartották. Én részemről nevetségesnek nem tartom, hanem csak természetellenesnek, amenyiben, egy, coelibatusban élő zártkörü rend, melynek szabadosan fogalma sem lehet az apai jogokról és kötelességekről, ezt mondja a természetes és törvényes apáknak: nektek nincs jogotok gyermekeitek iskolai oktatásához és neveléséhez; az a jog, kizárólag a miénk! Anyiban azonban volt némi látszólagos alapja a belga klérus hivatkozásának, amenyiben azon parancs, melyet az idézett szentirásbeli hely tartalmaz, egyenesen azokhoz van intézve, akiknek kötelessége a keresztelés is, azaz: katholikus fogalom szerént a klérushoz, amely ott anyi, mint maga az egyház. A magyar protestáns egyház azonban és az annak kebelében lévő törvényes gyülések, azon igen egyszerü oknál fogva nem szoktak hivatkozni ama szentirásbeli helyre, mert nálunk az egyházat és annak gyüléseit nem csupán a papok alkotják, és mert a magyar protestans iskolaügyben nem is arról van szó, amit ama szentirásbeli hely parancsol, t. i. az evangyéliomnak pogányok közötti terjesztéséről s a keresztelésről, hanem egészen más valamiről; — s valóban csudálatos, hogy ezt bárki is, midőn a magyar protestans egyház, vagy csak egy kerület iskolaügyi álláspontját akarja ostromolgatni, — észre nem veszi! Ha pedig azon más valaminek az ujszövetségi szentirásokban keresnők alapját: akkor nem azon helyekre hivatkoznánk, amelyekben matheteüein-ről,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

12. §.

A törvény sérelmes voltáról általában.

Láttuk, hogy a szóban forgó népoktatási törvényt, nekünk protestansoknak már csak anyiban is sérelmesnek lehet sőt kell tartanunk, amenyiben az, noha a mi iskoláink ügyére s ez által vallásunk szabadságára is igen erősen vonatkozik: mégis egyházunk formaszerü kihallgattatása nélkül jött létre.

---

hanem azokra, a melyekben didaskeinről, továbbá irások olvasásáról, tudakozásáról, mindenek megvizsgálásáról, a nagy természetről mint Istennek egyik kijelentéséről, a természeti dolgok ismeretéről, mint Istenhez vezérlő eszközökről, s más efélékről van szó.

Most még csak nehány szót röviden!

Ha B. F. ur, vagy bárki más azt gondolja, hogy az evangyéliomon csupán és egyedül a most ugy nevezett hit és erkölcstan tanitási jogát alapithatjuk, s a vallásszabadságának nyugalmas birtokához s vallásunknak a hitetlenek és Róma elleni megvédéséhez ennél több nálunk sem kivántatik: akkor, ellenkezésbe jött azon elvekkel, melyeket a magyar reformált egyház, több külföldi testvéreivel egyezőleg, épen az evangyeliomi tiszta keresztyénségre támaszkodva eddigelé vallott s hiszem hogy ezentul is vallani fog. — Mi is tudjuk, hogy némelyek az első keresztyének közül eljártak a pogányok iskoláiba bizonyos tudományok tanulása végett; de gondolja-e B. F. ur, hogy eljártak volna még akkor is, ha maguknak lettek volna épen olyan jeles vagy még jobb iskoláik? Azt is olvastam valamikor, hogy pl. Origenes, az alexandriai — gondolom, hogy tisztán keresztyén egyházi — iskolában már mathesist, logikát, grammatikát, physikát, astronomiát, metaphysikát stb. is tanitott. Mi szükség volt erre B. F. ur szerint? Tudjuk, hogy Julianus Apostata, megtiltotta a keresztyéneknek azt, hogy iskoláikban a világi tudományokat, illetőleg a remek irodalmat tanitsák, ösmertessék; ezt a keresztyének üldözésnek vették, annak tartják mai napig is a történetirók; B. F. ur szerént alaptalanul? — Gondoljunk csak az apologétákra! Mivel védelmezték ezek a keresztyénséget? Az evangyéliomnak mindig voltak, vannak és lesznek ellenségei és pedig nem csak Rómában, hanem a modern civilisatio emberei között is, s épen ezért minden, vallását igazán szerető protestans embernek egy egy apologetának s minden valódi protestans gyülekezetnek olyannak kellene lenni, mint voltak hajdan „a nemes elméjü" bereabeliek, akik naponként vizsgálgatták az irások szerént a fenforgó kérdéseket. S miként legyenek már ily egyéneink és gyülekezeteink, ha nem lesznek saját iskoláink!? A közös iskola, a melyben B. F. ur semmi vészt nem lát, eddigelé még, minden oly országban, a melyben a lakosok többsége vagy csak tetemes része is, római kathólikus, ellene fordult a protestantizmusnak. — Örülök, hogy B. F. ur szeret a francia reformátusokra hivatkozni, mert hiszem, hogy ha mind multjokat mind jelenöket egykissé bővebben fogja

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Általában is pedig egy percre se feledjük, hogy a dolgok velejére tekintve, nem csupán ez vagy amaz felekezet autonomiája vagy más nemü érdekei forognak itt szóban, hanem szóban forog voltaképen ama nagyfontosságu s roppant horderejü kérdésnek eldöntése is, hogy kicsoda tehát az ur a népiskolában; kit illet voltaképen a törvényhozás és intézkedés teljes joga a népnevelés ügyében?

A legjelesebb tanférfiak, theologusok és államtudósok, évtizedek ólta tüzetesen foglalkoznak külföldön e kérdés vitatásával. Tekintélyes müvelt nemzetek törvényhozása és kormányai több-

---

tanulmányozni, meg fog győződni afelöl, hogy azok, látnak és láttak ám vészt a közös iskolákban; saját felekezeti iskoláikhoz őszintén ragaszkodnak s bizvást lehet állitani, hogy ha pl. a mi helyünkben volnának, a felekezeti saját iskolákról való lemondásra még csak gondolni sem fognának. S im a francia reformált egyháznak saját felekezeti iskoláihoz való ezen ragaszkodása, az ős keresztyén egyház példájával igazoltatik. Lásd pl. Conformité de la discipline des eglises reformées de France avec celle des anciens chretiens. Chapitre II. Des ecoles. Article I. „Les eglises feront tout devoir de faire dresser des ecoles, et donneront ordre que la jeunesse soit instruite.“ etc. etc. Ha jól emlékszem, még nem nagyon régen volt, hogy a skót szabad egyház egyik zsinatában is, azon eszme mondatott ki, miszerint oly nevelésre oly iskolákra van szükség, a melyek által Knox és Melville szellemü egyháztagok képeztessenek stb. — Efélékről alább majd bővebben lesz szó. — B. F. ur nincs megelégedve a mi szegény felekezeti iskoláinkkal! Teljes igazsága van; — bizony mi sem tartjuk azokat non plus ultráknak, mind a mellett is hogy ragaszkodunk hozzájok! De hiven törekszünk a jobb jövő felé; ezt azonban nem az által akarjuk elérni, hogy iskoláink közül a gyengékről és szegényekről lemondjunk. Hol van az megirva, hogy a mi iskoláink reformálhatlanok? „Keresztyén embernek nem szabad kétségbe esni!“ — Bizony érezzük mi is, kik a felekezeti iskolák barátai vagyunk, hogy mind egyházi mind iskolai tekintetben, sok részben, Jóbként fekélyekkel rakva, porban és hamuban ülünk. De B. F. urtól nem olyszerü tanácsot várnánk szegény iskoláinkra nézve, mint a milyet adott Jóbnak az ő felesége, hanem várnánk édes vigasztalást s velünk együtti munkálkodást és harcolást azon tisztes felekezeti ősök nyomain. akik előtt vallásuk s azzal együtt saját iskoláik, drágábbak voltak magánál az életnél, és akik emelték fentartották és ápolták a többek közt épen azon főiskolát is, a melynek jelenleg a theologiai szakban B. F. ur egyik öröme és reménysége. — Sokat mondhatnék még; de .... Reám nézve, a mily édes és szent kötelesség, minden lehető ponton, talán még gyengeségeiben s ártatlan tévedéseiben is tőlem telhetőleg védni azon felekezetet, egyházkerületet és főiskolát, a melyeket én is oly hiven szeretek és tisztelek mint a gyermek édes anyját: épen oly kellemetlen dolog ezek — sőt csak az ezek szolgálatában fáradozó bármelyik férfiu ellen is irodalmi téren polémizálni.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

rendbeli, most sikeres, majd sikertelen próbát tettek e tekintetben. Arra nézve, hogy állam, egyház, törvényhozás, kormány, község, család, egyén minemü jogviszonyban legyenek a népnevelés ügyében egymáshoz és magához az ügyhöz: számos különféle tényleges állapotok jöttek létre; de az ügy gyökeresen tisztába hozva és a kérdés lényegesen és közmegelégedésre eldöntve, tudtom szerént, még sehol sincs Európában.

Poroszország már csaknem egy évszázad ólta folytonosan foglalkozik népiskolái javitásával, s im mind e mellett is kitünő politikusok és tanférfiak, mint például napjainkban Gneist és Dörpfeld, az eddigi iskolaügyi törvényhozás, szervezetek és intézkedések sikertelen és hibás voltáról irnak könyveket.

Nálunk az ügynek sem európai állása, sem hazánkbeli multja a közönség előtt kellően megvitatva, sőt még csak megösmertetve is alig vala. A kormány, mindemellett is rohamosan keresztülvitte az ügyet; keresztülvitte voltaképen mint pártkérdést pártérdekben; keresztülvitte a hazai és külföldi sajtó zaklatásának és terrorizálásának felhasználásával s a közvélemény zavarbahozásával.

Ha a kormány és az annak vezérlete alatt álló többség, ily irányban és ily szellemben fog haladni: akkor nagyon könnyen megeshetik, hogy egypár évtized mulva is, valóban „más hon álland a négy folyam partjára, más szózat és más keblü nép"; csakhogy nem oly értelemben, mint egykor Kölcsey éneklé.

Azonban ki ne hallaná, hogy még mai napig is zúg és viszhangzik a hazában, — habár csendesebben is mint egykor, — ama szózat: a törvény nagyon liberalis; — nincs ily liberalis törvény seholsem; nem bántja ez a felekezeti iskolákat, nem sérti a protestans autonomiát, nem vesz el a protestansoktól semmi jogot stb. — Maga a 25-ös bizottság mondja az országgyüléshez intézett jelentésében, hogy a kérdés a „különböző hitfelekezetü honpolgárok megnyugtatásával oldatik meg; — — a közös iskolák nem a felekezeti iskolák rovására, hanem az előidézendő üdvös verseny által azok javára állittatnak" stb. stb.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Őszintén és határozottan kijelentem, egyszer mindenkorra, hogy én gonosz szándékkal vádolni sem egyeseket, sem testületeket, sem kormányt, sem pártot teljességgel nem akarok és nem is fogok. Tévedést, ballépést, csalódást azonban miként magamról, ugy másokról is felteszek; és ha érzem, hogy valamely kérdés lelkiösmeretes meghányása s vetése után szilárd meggyőződésre jutottam: ezt a meggyőződést kimondom bátran és önzéstelenül, nem tekintve se jobbra se balra.

Ki kell tehát mondanom, nyiltan, minden himezés hámozás nélkül, hogy a törvényt nem csak eredetére nézve tartom sérelmesnek, hanem anyiban is, amenyiben a nem katholikus felekezeti iskolák nagy részét végpusztulással fenyegeti; nem szabad versenyre, hanem monopoliumra s bürokráciára vezet, a honpolgárok tetemes részének vallásos érzületét sérti; mind a szabadság, mind a célszerüség elveivel több tekintetben ellenkezik; a népnevelést virágzásra emelni nem fogja, hanem nyugtalanságot és zavart annál többet fog szülni a hazában; egyszóval: a tiszántuli végzéssel teljes tökéletesen egyetértek.

Ezen eszmék fejtegetése lesz a következő lapok feladata.

13. §.

A törvény a felekezeti iskolák fenállását minden igaz ok és szükség nélkül oly sulyos feltételekhez köti, a melyeket a nem katholikus iskolák tetemes része teljesiteni képes nem lévén: emiatt bezáratásnak néz eleibe.

A törvény 11. §-sának első pontja, a hitfelekezeti iskolák állitását és fentartását azon feltételhez köti, hogy a felekezetek „az iskolai épületek épitésére és átalakitására nézve a törvény 27. és 28. szakaszai rendeletének eleget tegyenek.“

A 27. §. ezt rendeli: „Az ujonnan épitendő iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket s minden gyer-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mekre legalább is 8—12 □ lábnyi helyet számítva) elegendő számu tágas világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva.“

A 28-dik § pedig megrendeli, hogy a már fenálló iskolai épületek is, mihelyt lehetséges, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelőleg alakittassanak át, — természetesen a felekezeteknél is.

Hogy országos törvényben kimondassék, miszerint az iskolai épületek egészségesek s a célnak megfelelők legyenek, éspedig mindenütt, tehát a felekezeteknél is : az ellen nem csak alapos kifogást nem emelhetünk, hanem azt, mostani viszonyaink között, szükségesnek és célszerünek tarthatjuk. De, hogy az iskolatermeket ugy kelljen épiteni, miszerint egy teremre 60 gyermek s egy gyermekre legalább is 8—12 □ lábnyi tér számittassék : ennek országos törvényben s a felekezetekre nézve is kötelező megszabása, nemcsak az, hogy sérti az autonomiát, hanem e mellett mintegy halálos itélet a felekezeti iskolák felett, mert azokat, általok nem teljesithető fényüzésre kényszeriti.

A porosz kormány, épitészeti szakértők és tanférfiak kellő meghallgatása után, már több évvel ezelőtt oda döntötte a dolgot, hogy az elemi iskolai tantermekben, közép számitással 6 □ láb essék egy gyermekre; oly módon azonban, hogy ebbe a székek, az azok közötti és előtti tér, a kathedra és a kemence helye is bele vannak érte; továbbá oly módon, hogy oly osztályoknál, a melyekben a gyermekek irással rendszerént nem foglalkoznak, 5□ láb is számitható egy gyermekre; — a tanitványok növekedhetése szempontjából pedig 7 □ lábig megy a számitás, még az olyan osztályokban is, a melyekben a gyermekek irással rendszerént foglalkoznak.

Hamburgban még ezelőtt 3—4 évvel is volt példa reá, hogy polgári iskolákban, tehát már termetesebb tanulóknál, négy □ lábnyi tér esett egy gyermekre.

A föld kitünő gazdag államaiban, mint például Észak-Amerikában és Angliában is, csak a közelebbi évtizedekben kezdettek célszerü és kitünő iskolai épületeket emelni. Mann Horac, az amerikai iskolaügy egyik kitünő tudós s lelkes bajnoka, ki meglá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

togatta az európai jelesebb államok iskoláit, azt mondja 1843-dik évi hivatalos jelentésében, hogy Angliában és Skóciában rendkivül zsufolva vannak a szegény gyermekek iskolái; — látott több mint négyszáz gyermeket, két olyan szobában, melyek közül mindegyik 30 lábnyi hosszu s 20 lábnyi széles volt, tehát kevesebb mint 3□ lábnyi tér esett egy gyermekre; — a lankaszterféle iskolákban pedig, látott ezer gyermeket is egy teremben. Ugyancsak Mann nyilvánitja, hogy a porosz iskolákat igen rendeseknek találta. Angliában az olyan iskoláknál is, a melyek egészben vagy részben állami pénztárból épittetnek és tartatnak fen, megelégszik a kormány, ha 8 □ láb esik egy gyermekre; pedig az angol confort ösmeretes! A mi pedig a privát vagy az állam által nem segélyezett iskolákat illeti: nincs oly csekély, alacsony vagy nyomorult épület, melyet az angol arra fel ne használna ha reá szorult; és a kormány vagy az állam, nem érzi magát jogositva, hogy az ily iskolák számára kiszabja a lábakat, vagy bezárassa azokat.

Ne feledjük még ezek felett azt sem, hogy a mi törvényünk ama terjedelmes tantermeket akként rendeli épittetni, hogy egy teremre hatvan gyermek számittassék. — Tehát, ha szorosan vesszük a dolgot, azaz ugy, amint törvényt és számot venni kell: ha valahol 61 gyermek van, már két külön termet kell épiteni? Vagy ha van például 100 gyermek, ha mind a száz egy osztályhoz tartozik is: már két külön termet kell számukra épiteni? Vajjon országos törvény, az állam által nem segélyezett szegény falusi iskoláktól, mint a milyen nálunk a protestans iskolák tetemes nagy része, — követel-e valahol ily fényüzést széles ez világon? Tamás vagyok benne! Sőt aligha hibázom, ha azt állitom, hogy eféle dolog, hogy t. i. egy tanteremre csak 60 gyermek számittassék, — még a gazdag államok közpénztárából alapitott és fentartott tanintézetekre nézve is, aligha van kimondva törvényben és ily kereken.

A mi törvényünk azonban, a felekezeti iskolákra vonatkozólag azt is megszabja, miszerént szem előtt tartsuk a 34. §-t, mely ezt mondja: „Egy tanitó 80 növendéknél többet rendesen nem tanithat. Rendkivüli esetekben az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

illető iskolai felsőség adhat reá engedélyt.“ E szerint tehát, ha valamelyik szegény protestáns faluban, az iskolaköteles gyermekek száma a 90-t rendesen megüti, ott elmulhatatlanul két tanitót kell tartani!!

Lássuk, mit mondanak erre a müvelt külföld korunkbeli példái!

Az 1868-dik évi március 8-kán szentesitett bádeni törvény azt rendeli, hogy egy tanitó, huzamosan ne tanitson többet száz gyermeknél; rendkivüli esetben meglehet engedni hogy 130 gyermeket tanitson; ennéltöbbet azonban, sohasem.

Az 1850-dik évi anhalti iskolatörvény, a falusi iskolákban csak azon esetben parancsolja két tanitó állitását, ha a gyermekek száma folytonosan felyülmulja a 140-et; — tehát egy tanitó alatt 130—140 gyermek is lehet.

Az 1859-dik évi zürichi iskolatörvény azt rendeli, hogy ott kell második tanitói állomást és második tanteremet állitani, ahol a mindennapi iskolás gyermekek száma három éven keresztül folytonosan felyülmulja a 100-t.

A würtembergi törvény azon esetre rendel két tanitót, ha a gyermekek száma a 90-t felyülmulja. Elkülönzött egyes osztályokban azonban, 120 sőt 130 gyermek is lehet egy tanitó alatt.

Az 1845-dik évi hannóverai iskolai törvény azt rendeli, hogy ahol 120-nál több a gyermekek száma, ott egy segédtanitó, ahol 200 több, ott egy második rendes tanitó állittassék; — vagy más szavakkal: 120 gyermek is lehet egy tanitó alatt.

Oldenburgban 130 sőt 150 gyermeket is kell tanitani egy tanitónak éspedig egy teremben és olyanokat, kik különböző osztályokhoz tartoznak.

Bajorországban 100-ra teszik a maximumot.

Szászországban, több mint 1200 tanitó 1867-ben nagyszerü gyülést tartott Chemnitzben; s a gyülésben az iskolaügy reformjára vonatkozólag bizonyos tételek állittattak fel. Ezen tételek egyike azt mondja, hogy egy osztályban rendesen ne legyen több 50 gyermeknél s egy tanitó ne tanitson többet két osztálynál. Második tanitói állomás ott állittassék, ahol a gyermekek száma 100-ról 130-ra szaporodott.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Párisban még 1860-ban is voltak reá esetek, hogy a protestánsok 30 vasárnapi iskolája közül némelyikbe több mint 200 gyermek járt. Általában is Franciaországban épen nem valami ritka eset, hogy egy tanitó keze alá 120, sőt 150 gyermeket is adnak.

De tegyünk csak egy kis számitást, mert anyagi erőről, pénzről vagyon itt szó!

Debreczenben, az iskolaköteles református gyermekek számát, minden egyes évről bizton lehet 900-ra, tehát hat évről 5400-ra tenni. Ezek számára a törvény szerént 90 tanterem kellene; van pedig jelenleg csak 23; és igy Debreczenben, a következő néhány év alatt 67 uj tantermet kellene épiteni. 80 gyermeket számitva egy tanitó keze alá, az emlitett gyermekek számára kellene 67 tanitó; jelenleg van pedig csak huszonhárom; és igy a következő néhány év alatt 44 uj tanitói állomást kellene felállitani.

Ámde Debrecenben, a törvény értelmében felső népiskolát, vagy inkább polgári iskolát is kelletvén felállitani, s e szerint a tankötelezettség éveinek összes száma a fiukra nézve tiz, a leányokra 8 év lévén: ebből nyilván van, hogy Debrecenben külön a polgári iskolák számára 45 uj tantermet és 54 uj tanitói állomást kellene felállitani.

Mindent összevéve tehát: Debrecenben csak a református gyermekek számára, a következő néhány év alatt 112 uj tantermet és 98 uj tanitói állomást kellene felállitani! A város anyagi erejét nagyon jól ismerő férfiak azt állitják, hogy ez, a legnagyobb erőfeszités s a legjobb igyekezet mellett is merő képtelenség![1]).

---

[1]) Kisebb nagyobb mértékben a Debrecenéhez hasonló helyzetben lesznek mindazon községek, a melyekben a lelkek száma megütvén az 5000-t, vagy felsőbb népiskolát, vagy polgári iskolát tartoznak állitani a törvény értelmében, éspedig némelyik tanfelügyelő ur szóllongatásai szerént, most mindjárt, vagy minél elébb; ... honnan, miből? csakugy a légből!? Nehezebben megy ám nálunk az iskolák állitása és fentartása, mint a tanfelügyelők kineveztetése! — Hogy a gyülekezetek mintilyenek, magukra hagyatva a törvény kellékeinek megfelelő elemi iskola felett, még felső népiskolát vagy polgári iskolát is állitsanak és tartsanak fen saját erejökből, egyházi költségen: azt reményleni vagy képzelni is igenbajos. Elő fognának tehát állani a belszervezet és szellem tekintetében is az emeletes, a kontignációs iskolák. Alul a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Vessünk egy pillantást magára az összes tiszántuli ref. egyházkerületre! Az ennek kebelében lévő 810,467 lélek után, az iskolaköteles gyermekek számát, csak hat évi iskolázást véve is fel, bizton lehet kerek számmal 120,000-re tenni. Ezek számára a törvény értelmében kellene 1500 tanitó; van pedig jelenleg csak 973; és igy a következő néhány év alatt uj tanitói állomást 527-t, uj tantermet pedig több mint ezeret kellene felállitani.

Nem hiszem, hogy tudna valaki a legmüveltebb és leggazdagabb államok köréből is példát mutatni fel arra, hogy a törvényhozás, népnevelés mezején, oly előzmények után és oly viszonyok között mint a mieink, egy lehelettel oly sokat akart volna mint a mi törvényünk. A poroszok már mintegy száz év ólta folytonosan javitgatják és emelik népiskoláikat; és jelenleg sincsenek azon szinvonalon, melyet a mi törvényünk mutat. Pénzök is van pedig ezeknek a gonosz poroszoknak több mint nekünk osztrák magyaroknak, mert ők be tudtak végezni egy nagyszerü hadjáratot, eljöttek Szadován keresztül Pozsonyig, a nélkül hogy csak egy garas status adósságot is csináltak volna!

Vagy talán azt mondjátok uraim: — nem kell azt a törvényt olyan szigoruan venni! A törvény, törvény; — azt tisztelni kellene; és hogy miként lehessen azt, különösen midőn számokról szól, imide amoda tekerni facsarni; azt meg nem foghatom. A törvény iránti tiszteletnek egyik feltétele pedig az volna, hogy a törvény végrehajtható legyen.

Ki vádolhatta volna a miniszter urat és pártfeleit, ha most egyelőre csupán a négy éves elemi iskolázás teljes virág-

---

felekezeti iskola éhezik, kucorog fóltos magyar nadrágban; felül az emeleten a modern szabadelvü közös iskola szivarozva sétálgat, sárga bugyogóban és fekete frakkban. Tudjuk azonban, hogy most, ez utóbbi divatnak van hóditó ereje, s igy remélhető, hogy az a felekezeti iskola is, levetkezve százados bornirtságát, felölti „a müvelt jelleget.“ — Igy menne ez, már t. i. akkor, ha a népiskolai törvényt végrehajtani épen oly könnyü lenne, mint a mily könnyü volt megalkotni, és ha azok az iskolák oly formán épülhetnének, mint épültek hajdan a mese szerint a városok Amphion lantjának szavára. Ma már azonban még a költő sem ugy gondolkodik, hanem igy:

Eng ist die Welt, und das Gehirn ist weit;
Leicht bey einander wohnen die Gedanken,
Doch hart im Raume stossen die Sachen!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

zásra emelését tüzték volna ki feladatokul és pedig ezt is a meglévő alapokon és a tényleges viszonyokhoz minden lehető ponton bölcsen alkalmazkodva.

A miniszter ur és pártfelei azonban, nemcsak évtizedekkel, de mondhatni századokkal előzték meg korukat. Azt pedig nem sokkal ezelőtt és igen helyesen mondotta épen báró Eötvös, miszerént „a politikában az, ha valakinek mondják, hogy korát megelőzte, ép oly gáncs, mintha avval vádoljuk, hogy korától elmaradt. A gyakorlati életben az, ki a pillanatnál elébb vagy hátrább jár, egyaránt haszonvehetetlen.“

Hitfelekezeti autonomiánk érdekéből tekintve a dolgot: előttem tul van minden kétségen, hogy a magyar protestáns egyház, eleitől fogva sérelemnek tekintette volna azt, ha akár a kormány, akár a törvényhozás kötelezőleg meghatározta volna, hogy hány □ lábnyi tér essék egy protestáns tanulóra s hány gyermeket tanithasson egy protestáns tanitó. Most is egyenesen sérelemnek tekinthetjük ezt, mert hiszen a százados törvényes gyakorlattal egyezőleg, az 1791. XXVI. t. c. biztosit bennünket a felől, hogy iskoláink szabad használatában semmi szin vagy ürügy alatt nem gátoltatunk, nem háborgattatunk, és hogy tanitóink számát szabadon növelhetjük vagy kevesbithetjük; amiből önként következik hogy saját magunknak áll szabadságában meghatározni, hogy hány □ lábnyi tér essék egy gyermekre, s hány tanuló legyen egy tanitó keze alatt.

Most már, nemcsak az hogy azon szabadságunknak vége van, hanem iskoláink egész létele is végpusztulással fenyegettetik. Igenis, mert a törvény 128. §-sa szerént, a tanfelügyelő szigoruan felügyel reánk, hogy a törvényt pontosan végrehajtsuk; — és ha például azt tapasztalja hogy mi, uj tantermeink épitésénél vagy a régiek átalakitásánál nem 8—12 hanem a poroszok példája szerént csak 5—7 □ lábnyi tért számitunk,[1]) és ha több müvelt államok nyomain azt találjuk hatá-

[1]) Azt hiszem pedig, hogy ha van valami értelme annak, miszerént a törvény, nem elégedvén meg csak magával a 8 □ lábbal, azt mondja, hogy „legalább“ 8—12 láb: ez azt teszi, hogy az osztályok emelkedéséhez képest növekedni kell a területnek is, ugyhogy pl. már a felső

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

rozni, hogy egy tanitó, egy vagy két osztálybeli gyermeket százat, sőt százhuszat is rendesen eltanithat: akkor, a törvény 15. §-a szerént, a tanfelügyelő félévenként, háromizben megint bennünket; és ha nem engedelmeskedünk: községi iskola felállitását rendeli el s az annak fentartására szükséges adót reánk is kiveti, ami nem egyéb, mint a mi iskoláink halálos itéletének végrehajtása; mert hogy saját iskoláinkat bármily szerény helyzetben fentartsuk, s e mellett a fényüző községi iskolákra is adózzunk: azt teljességgel ki nem birhatjuk.

Minthogy pedig nemcsak őseink és elődeink folytonos és határozott meggyőződése, de a dolog természete szerént is tul van minden kétségen, hogy reánk nézve az iskolák teljes autonomiája, magának a szabad vallásgyakorlatnak lényeges feltétele: ennélfogva nyilván van, hogy a törvény, lényegesen sérti és korlátozza a vallásszabadságot, amennyiben annak birtokát vagy élvezetét vagyoni állapothoz, pénzhez, mégpedig sok pénzhez köti, amit, hogy az oly fenhangon hiresztelt liberalismussal miképen lehessen megegyeztetni: én ugyan, magam részéről be nem láthatom.

Ha pedig a törvény és törvény iránti tisztelet fogalma ellenére azt mondjuk, hogy a kérdéses törvénypont oly ruganyos mint a gumi elasticum: nem másuva mint a tanfelügyelő vagy a miniszter ur kegyelme alá fogunk jutni, akik ha akarják végrehajtják, ha nem akarják, nem hajtják végre e törvényt; de anyi bizonyos hogy ez, kezökben egy olyan sinór lesz, amelylyel a szegény protestans iskolákat szüntelen ráncigálhatják, — sőt ha tetszik, meg is fojthatják. —

A törvény törvény; — annak vagy állania, vagy esnie kell! Ego quidem delendam esse censeo; — s elégnek tartom ha a tantermekre nézve, több müvelt államok példája szerént csupán anyi mondatnék ki, hogy azok, egészségesek, szárazak és a célnak meg-

---

népiskolában 10—12, sőt az elemi iskola felsőbb osztályaiban is már 10—11 □ quadrát lábat kell számitani egy gyermekre, s nem lehetetlen: a kemence, a közök, a tanszék stb. helyének beszámitása nélkül. — Ugy hallom, hogy a debreczeni főiskola ujonnan épitendő azon tantermeinél is, a melyekben akadémiai tanuló ifjak fognak járni, a terem egész területét beleértve 9 □ láb számittatik egy ifjura; — és ez tökéletesen elég is.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

felelők legyenek. Arról pedig hogy egy teremben s egy tanitó alatt hány gyermek legyen, a felekezeti iskolákra vonatkozólag ne szóljon a törvény semmit. A nyilvánosság, szabad verseny, célszerü felügyelet stb. majd elvégzik a többit.

14. §.

Tanitóink képesitése és képezdéink fenállhatása igen sérelmes és nehéz feltételekhez köttetett.

A törvény 11. §-ának 2-dik pontja azt is mondja, hogy szem előtt tartsuk a 133. §-t. Ezen §. szerént pedig, tanitókká ezentul nálunk protestánsoknál, ami saját felekezeti iskoláinkban is, csak oly egyének lehetnek „akik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték, s a kötelezett vizsgákat letévén, tanitói oklevelet nyertek; vagy ha nem végeztek is nyilvános képezdei tanfolyamot, — mind az elméleti mind a gyakorlati vizsgát nyilvános képezdében sikerrel kiállották. — Azon nem okleveles tanitók, akik a jelen törvény kihirdetésekor már hivatalban voltak, állomásaikon meghagyatnak ugyan; de kötelességök az iskolákat vizsgáló főhatóság előtt, tanitásbeli jártasságukat és ügyességöket igazolni. Akik ezt igazolni nem tudják, a nyári szünnapok alatt, a legközelebbi képezdében póttanulásra köteleztethetnek.“

Figyeljetek csak jó tanitó urak, tisztelt barátaim!

Az parancsoltatik itten reátok vonatkozólag, hogy ha 1868. december 5-dike előtt már éveken sőt évtizedeken keresztül hivatalban voltatok is: ha saját esperestetek, püspökötök, egyházmegyétek s kerületetek évenként folytonosan meg valának is veletek elégedve, s hivatali hüségtek, jártasságtok és ügyességtek kitünő bizonyitványait mutathatjátok is fel: mindez, most semmisnek tekintetvén, nektek a tanfelügyelő vagy a vármegyei iskolai tanács előtt kell igazolnotok, hogy vajjon igaz-e az, amit felőletek, a századok óta rendszeres és nyilvános iskolai felügyelettel biró protestáns egyház hivatalos közegei ünnepélyesen állitának??!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

De figyeljünk csak egykissé mi is, akik az autonom magyar protestáns Sionnak őrállói vagyunk, hogy ha vagyunk!

A törvényben nyilván azon eszme él, hogy az államnak, vagy az ő közegeinek jogukban, hatalmukban állana a mi iskoláink tanitóit is, akiket mi választottunk, mi fizetünk, hivatalukból tüstént elbocsátani; — mert csak ezen jog és hatalom birtokának érzetében mondhatja a törvény „állomásaikon meghagyatnak ugyan“ stb.

Azon eszme is nyilván él a törvényben, miszerént feltétetik, hogy az autonom magyar protestáns egyház iskolafelügyelési közegei, vagy nem képesek megitélni saját iskolatanitóik képességét, vagy rendesen és folytonosan hanyagok voltak e tekintetben.

A ki mindezeket sérelemnek nem tartja, annak már nagyon modern fogalma van az autonomiáról. Anyi bizonyos, hogy a magyar protestáns egyház, azon eszmét, hogy a mi tanitóink és tanáraink képessége felett az állam vagy az államkormány itéljen, folyvást határozottan visszautasitotta, II. József császár korában épen ugy mint Thun miniszter idejében, amidőn a tanitói és tanári hivatal, ilyetén állami monopolizáltatásának hurja pengettetett.

De talán én vagyok tévedésben, amennyiben az „iskolákat vizsgáló főhatóság“ alatt, félelemtől káprázó szemeim tanfelügyelőt és vármegyei iskolatanácsot látnak, — holott esperestet, esperestséget stb. egyszóval: a felekezeti tanitókra nézve egyházi hatóságot kellene ama nevezet alatt értenem.

Nem gondolnám hogy igy állana a dolog; mert hiszen az egyházi hatóságok előtt a felekezeti tanitók jártassága és ügyessége folytonosan és rendszeresen igazolva van, vagyis a hivatalban lévő tanitókra nézve ezen igazoltság bevégzett tény. A törvény miért kivánná azt, hogy ezután történjék meg, a mi már ezelőtt megtörtént, hogy kezdődjék ujra a mi bevégzett tény?

Vagy talán a törvény nincs elég világosan és szabatosan fogalmazva? Az sem lehetetetlen.

Magyar protestáns tanitóink ezentuli hivatalképessége, ugyancsak az idézett törvénypont értelmében, formaszerü oklevéltől, vizsgától függ, s általában a nyilvános képezdékhez van köttetve.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Senkisem ohajtja jobban mint én, hogy tanitóink minél nagyobb müveltséggel birjanak, s e szempontból általában véve örömmel üdvözlöm, azon korszakot alkotó mozzanatot, melyet a törvény hazánkban a képezdék ügyének ád.

Meg kell azonban mellékesen jegyeznem a tulbuzgók és ábrándozók ellenében, miszerént nekünk magyar reformátusoknak nincs ám okunk oly nagyon pirulni tanitóink hivatalos állása és müveltsége tekintetében, mint sokan gondolják. Egyházfiság, harangozás, templomtisztogatás s többefélék, mik a német földön néhol, még a mai időben is hozzá vannak köttetve a tanitói állomásokhoz, a mi tanitóinkat régólta nem nyügözik már.— Angliában még 1851-ben is a magán tanitók és tanitónők között 708, a nyilvános iskolák tanitói között pedig 35 volt olyan, a ki nevét nem tudta leirni, hanem csak keresztvonásokat tett a helyett. Hollandiában még 1865-ben is oly emberek pályáztak 1500—2000 pengő forint évi fizetéssel ellátott reáltanári állomásra, akiknek nagy többsége egyetemi vagy akadémiai képzettséggel teljességgel nem s gymnasiumival is nagyon parányi mértékben birt.[1]) Ebből azonban teljességgel nem azt következtetem, hogy tehát mi már alhatunk. De sőt inkább ébren lennünk és haladnunk kell folyvást. Hazánk, nemzetünk és hitfelekezetünk sajátlagos viszonyai kiválólag követelik ezt mitőlünk.

Nagy vigyázatra van azonban szükség, épen paedagógikai szempontból is a képezdék müködésére, nehogy több kárt tegyenek mint hasznot. Igen tekintélyes paedagógok, mint pl. Raumer és Palmer, nagyon komolyan intik e részben az illetőket. Nem lehetetlen hogy kivált kezdetben, nálunk is miként másutt, nyegle, charlatán, felületes, szakismeretre nagy gőgösen hivatkozó, vallást, lelkészeket és egyházat fitymáló léha ifjoncok fognak közzénk lépni főként az állami képezdéből, mint valami trójai falóból.

A képezdék ügyében van azonban reánk nézve sérelem is. A 13. §. nevezetesen azon feltételhez is köti képezdeink fenállhatá-

[1]) Az egyik aki mathematikai és természettani tanszékre pályázott nem volt képes kimagyarázni a tél tavasz, nyár és ősz keletkezését stb. A másik a ki az angol nyelv és irodalom tanára szeretett volna lenni, azt mondá, hogy Maculay, kereskedelmi levelek ösmeretes szerzője stb.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sát, miszerént azokban „legalább is azon tudományok és legalább azon terjedelemben tanittassanak, a melyeknek és aminő terjedelemben tanitása az állami képezdékre nézve ezen törvényben el van rendelve.“

A tantárgyak megszabása felett nincs aggodalmunk, hanem a terjedelem felett, és pedig leginkább azért, mert a 89. §. szerént: „A közoktatási miniszter által időnként kiadandó tantervben határoztatik meg, hogy a tantárgyak közül mindegyik osztályban melyik s minő terjedelemben tanittatik.“ — A protestáns iskolákkal szemben oly jog ez a kormány kezében, amely ellen a magyar protestáns egyház folyvást tiltakozott és méltán, mert ezen korlátlan hatalomnál fogva, képezdéink sorsa voltaképen a miniszter kezében van. Ki biztosit ugyanis bennünket, hogy ha pl. ma megelégszik is a kormány a képezdei tudományoknak oly terjedelemben való tanitásával, amelyet 3 tanár kibir, nem fog-e rövid idő mulva oly terjedelmet parancsolni, a melyhez már, mulhatlanul 4, 5, 6 tanár fogna kivántatni.

Emlékezzünk csak, gymnáziumaink és jogakadémiáink mult évtizedek alatti sorsára!

A képezdei ügyben pedig, helyzetünk annál komolyabban figyelembe veendő, mert ma holnap 20 állami képezde fog a verseny terén velünk szemben állani. Holott nekünk képezdéink alig alig vannak. Nagyon hihető, hogy ha erélyesen őrt nem állunk, rövid idő alatt semmivé lesz téve azon százados jogunk gyakorolhatása, hogy tanitóinkat szabadon választhassuk; mert kényszerülve leszünk az állami képezdékben tanult Isten tudja milyen szellemü és irányu ifjakat választani; — nemcsak, hanem igen könnyen lehet reá eset, hogy kényszerittetni fogunk iskoláinkba katholikus vagy zsidó tanitót választani, minden oly esetben, amidőn a törvény szerint képesitett protestáns ifju nem fog találkozni; — vagy más szavakkal: kényszeritve leszünk látni iskoláinknak minden helyes oknélkül, csupán szegénységünk miatti megsemmisülését! Vallásszabadság ez?!

Aki a törvény ezen kétségtelen szellemét és irányát be nem látja: az, nagyon rózsaszinü szemüvegen nézi a világot.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Emlitettem, hogy az országgyülés bizottsága által kihallgatott szakférfiak, — alig kettő három kivételével, — határozottan azt sürgették, hogy az állam által felállitandó képezdék osztassanak meg a felekezetek között, természetesen nem tulajdonul hanem csak használatra. A mi hazánkban s a jelenlegi viszonyok között, ez lett volna a legcélszerübb, legméltányosabb és sikeres versenyhez vezető eljárás. A kihallgatott szakférfiak azonban nem hallgattattak meg. —

Autonomiánk alapján megkivánhatjuk, megvárhatjuk tehát, hogy jelenleg hivatalban lévő tanitóink, semmiféle igazolásra és vizsgára nem kényszerittetnek; képezdéinktől pedig nem fog kivántatni, hogy a miniszter ur által időnként kiadandó tantervhez vakon alkalmazkodjanak. Legcélszerübb lenne e tekintetben a felekezetekkel egyetértőleg világosan meghatározni a képezdék által adandó képzettség minimumát, és szabatosan körülirni a tanitóképességi vizsga tartása módját, — s azzal aztán nem gondolni semmit, hogy a felekezeti képezdék hány óra alatt, minő tanterv szerént s mily terjedelemben való tanitás által érik el a célt. [1])

---

[1]) Természetes, hogy a változó rektorságoknak, az ugynevezett academica promotiók nak mahólnap végök lesz. De ezen már meg kell nyugodni. A népiskolatanitótól a mai kor oly sokat vár már, miszerént a tanitói hivatalra, mint életpályára szakszerű előkészület kivántatik, s nem lehet többé megengedni, hogy valaki tanitóvá csak avégett legyen, hogy pl. orvossá lehetésre pénzt szerezzen. — A tiszántuli egyházkerület legelőbb meg fogja érezni azon helyzet sulyát, a melybe a tanitói hivatalok betöltésére nézve a törvény következtében jutottunk. A debreceni képezde, egy egyházmegye számára sem képes elegendő számu alkalmas tanitókat adni. Kérdés, hogy adhat-e Patak, Losonc vagy Csurgó, — és ha adhat is, milyen szellemüeket ad, s mi lesz annak következése, ha a mi felekezeti érdekeinkkel s elveinkkel talán épen ellentétes képezdékből fognak tanitói állomásaink betöltetni. A közelgő bajt tehát meg kell előzni minél elébb, éspedig több külföldi példák szerént az által, hogy a vidéken, a valóban virágzó népiskolák jeles tanitói mellé adni kell segédekül kellő gymnasiumi képzettséggel biró ifjakat, akik ott készüljenek el a tanitóképességi vizsgára, a melyet aztán Debrecenben tegyenek le. E részben magok az egyházmegyék is megtehetik a szükséges intézkedéseket, a melyekre nálunk még azon esetben is szükség lesz, ha a debreczeni képezde a lehető legnagyobb virágzásnak örvend. Nem kell mindenkor és mindent az egyházkerülettől várni. Roma deliberante, Saguntum perit.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

15. §.

A felekezeti iskolák többé uj segélyt nem nyernek sem községi sem álladalmi vagyonból, s eddigi segélyeztetésök is tetszés szerint megszüntethető.

Már 1848 előtt nem egyszer kifejeztetett azon ohajtás illetőleg jogigény, hogy községi és állami forrásból a protestans iskolák is rendszeresen segélyeztessenek. Méltó és jogos volt ezen kivánság nemcsak azért, mert a protestáns iskolák nemcsupán az egyháznak, hanem az államnak is tettek szolgálatot éspedig nem csekély mértékben, hanem azért is, mert a római és görög katholikus iskolák tetemes része, községi és állami forrásokból bőven és rendszeresen segélyeztetvén, nagy igazságtalanságnak látszott ezen segélyt megvonni a protestánsoktól csak azért mert protestánsok, és a sérelem annál égetőbb volt, mert folytonosan élt az emlékezet és tudat a felől, hogy a protestánsoktól még 1780. előtt is, igen számos templomok, iskolák, birtokok, javadalmak törvény és igazság ellenére elvétettek.

Az 1848-dik évi XX-dik törvénycikk 3. §-ban nyilván kimondatván, hogy minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költség által fedeztessenek: a protestáns egyház őszintén bizott ezen igéretbe, miként törvénybe bizni kell s várta, követelte ennek végrehajtását. Igaz, hogy Kossuth mint pénzügyminiszter, már 1848-ban felemlitette azon eszmét, hogy a törvény igéretének országos közpénztárból való teljesitése ő szerénte lehetetlen; de azért nem akarta az igéret teljes meghiusitását, hanem csak a községekre háritását, amelyeket aztán, szükség esetében, az állam a nevezett célból csak segélyezett volna.

Ha egyszer a magyar törvényes alkotmány s ezzel együtt az 1848-diki törvények közül is legalább egy rész, amint mondatik, visszaállittatott, és ha a fentidézett törvénypontra ki nem mondatott nyilván, hogy az eltöröltetik: semmi sem természetesebb mint az, hogy a protestánsok is jogosan várhatták az igéret beváltását.

És mi történt?

Nemcsak az, hogy az igéret be nem váltatott; nemcsak az,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hogy sem kormány sem országgyülés részéről semmi határozott nyilatkozat nem történt: hanem ama biztató törvény és annak jótékonysága, a nem katholikus iskolákra nézve, a népoktatási törvény által, amugy szép ügyesen, de valóban és igazán semmivétetett.

Ezen törvény III. fejezetében ugyanis, amely a felekezeti iskolákról szól, mindjárt elől kimondatik, hogy a hitfelekezetek „saját erejökből tarthatnak fen és állithatnak fel nyilvános népoktatási tanintézeteket“;— már jó előre gondosan és határozottan utja van tehát vágva annak, hogy a felekezeti iskolák ezentul akár községi akár állami segélyt nyerjenek.

A 25. §. minden korlát és feltétel nélkül felhatalmazza a községeket arra, hogy a már fenálló felekezeti iskoláktól az eddigi segélyezést tetszésök szerént megvonhassák, — amiből különösen a protestáns iskolákra nézve égrekiáltó sérelmes esetek állhatnak elő.

Tudva van, hogy hazánkban mindazon pontokon, amelyeken a reformácio elterjedt, a protestáns gyülekezetek, templomok, iskolák, lelkészek, tanitók birtokába illetőleg élvezetébe léptek mindazon javadalmak tetemes részének, amelyek azelőtt a római katholika egyházat illették. Ezektől azonban ellenére a természeti jognak, az ususnak, a békekötéseknek és a diploma leopoldinumnak, — a XVII-dik század végén és a XVIII-dik elején s folyamán, különösen a magyarországi protestánsok teljes mértékben megfosztattak. [1]) Valamit megmenteni csak ugy lehetett, hogy a

[1]) Hogy a protestáns lelkészek, illetőleg tanitók is, egy szóval: az egyházak s az azokkal egységes iskolák, az ország törvényei szerinti tizednek s más eféle javadalmaknak birtokában voltak: az tul van minden kétségen. Már Bejthe István pl. emliti a vele ellenkező s gazdag javadalmu némely protestáns lelkész társaival szemben, hogy neki nincs ilyen amolyan sok jobbágya a plébánosságban! Igenis, mert esetek voltak, hogy a plébániához tartozott 10—20 porta, s ezekkel együtt bizonyos számu jobbágyok. Plebánusoknak darab ideig neveztettek a protestans lelkészek is. A hires Melius Pétert is találjuk igy nevezetve. — Az ösmeretes leopoldi diplomában, a mely az erdélyi protestánsokra nézve épen olyan magas értékü valami, mint reánk nézve a békekötések, a legünnepélyesebben felfogadja megigéri a fejedelem, illetőleg kötelezi magát arra, hogy a protestáns gyülekezeteket, parochiákat és iskolákat mindenféle birtokaikban, java-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

községek átvették ügyesen, az egyházi és iskolai birtokokat és javadalmakat, amelyekért aztán csak ugy titokban évi segélyt adtak az illetőknek. Voltak esetek, amidőn a községek csakhamar a reformácio után átvették, mintegy szekularizálták az egyházi javakat; de ezek helyett aztán teljes tökéletes ellátást igértek és adtak mind egyházak mind iskolák számára. Ezen ellátást is aztán az üldözők, csekély morzsalékos segélyezésre szállitották le.

Meg lehetünk győződve a felől, hogy a magyar protestáns iskolák községek általi mindazon segélyeztetései, amelyek 1848 előtt is fenállottak, legnagyobb részben ilyen eredetüek és alapuak, azaz nem kegyajándékok, hanem egykori törvényes tartozások maradványai azok. Mostan tehát ezektől is tetszés szerént megfosz-

---

dalmaikban meghagyja, védelmezi, senki által sem perrel sem másként háborgattatni s megtámadtatni nem engedi, még azon esetben sem, ha egykor ama birtokok és javadalmak a kléruséi valának. Azonban nyomban a diploma létre jövetele utáni korból származik egy titkos terv, hogy t. i. miként kellene Erdélyből kiirtani az eretnekeket. Ebben már a 3-dik és 4-dik pontok nyilván azt javallják, hogy a tizedektől s más eféle javadalmaktól meg kell fosztani a protestánsokat, miként ugy mond már a debreceni iskola is megfosztatott a sóbeli alapitványtól. (Lásd: Fabó Okmánytárát. pag. 163). De megfosztatott a debreceni iskola egyebektől is, s vele egyenlő keserves sorsra jutottak igen számos protestáns ekklézsiák és iskolák. A legnagyobb részben protestáns városokra is reájok erőszakoltatott a római katholikus plebániák és iskolák iránti patronátus, vagyis azok fentartásának terhe; saját egyházaik és iskoláik iránti tartozásaik teljesitésétől pedig, néhol részben, néhol egészben letiltattak. A protestáns lelkészek és tanitók tizedtől és minden aféle birtoktól és javadalomtól megfosztattak, amire nézve csak némi jelenség is mutatkozott afelől, hogy az valaha a klerus kezében volt, vagy országos forrásból vette eredetét. — Mindezeket egyáltalában nem oly célból emlegetem, hogy tehát nosza rajta követeljük vissza mind amire csak reá tudunk mutatni, hogy az, valaha apáinké volt! Ez már az 1791. XXVI. t. c. 12. §-a szerint, néhány, ott megnevezett alapitvány kivételével, az az előtti birtokokra és javadalmakra nézve tiltva is van. Célom csak az, hogy ne menjen feledékenységbe azon eszme, a melyet én ugyan részemről ezentul is hirdetni fogok, miszerént t. i. a magyar protestánsok történelmileg is jogositva vannak követelésére, hogy az ő egyházaik és iskoláik községi és állami vagyonból épen ugy segélyeztessenek, mint a római katholikusokéi. Legközelebbről pedig, arra hivom fel hitfeleim s különösen lelkésztársaim figyelmét, hogy ha a népiskolai törvény 25. §-a értelmében, azon eset merülne fel, hogy protestáns iskoláktól régibb időkből eredő segélyezés is megvonatnék: elmulhatlan szükség kideriteni ama segélyezés eredetét és jogi alapját.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tani iskoláinkat: nem más lenne, mint elvonni az üldözött éhező árvától az utolsó morzsalékot is.

Teljességgel nem állitom és nem is hiszem, hogy a törvény ezen sérelmes pontja a protestántismus iránti gyülöletből vette volna eredetét, hanem azt, állitom igenis, hogy az elhamarkodásból, felekezetünk ki nem hallgatásából s a vegyes iskolák iránti tulbuzgó szerelemből származott az. — De menjünk tovább!

A 23—26 §§-ok tartalma és szelleme szerént is tul van minden kétségen, hogy ezentul már, a községeknek felekezeti iskolákat nemcsak állitani, de ujból segélyezni sem szabad többé. Ha tehát bármely község, tehát épen egy municipalis joggal biró királyi város is azt látná, hogy az ő kebelében még három iskolára van szükség, s a lakosok teljes tökéletes egyező akaratja, a helyi viszonyokra való tekintetből azt kivánná pl. hogy a három iskola közül egy a katholikusok, egy a protestánsok, egy a görögkeletiek használatába adassék: a törvény szerént a municipiumnak ezt teljesedésbe venni nem szabad, sőt csak akarni is tilos, mert törvény ellenes. Sőt ha a város közpénztárának az év végén marad pl. 100 frt feleslege: ezt a felekezeti iskolák közt bármely igazságos arány szerént is megosztani nem szabad. Hát ez liberalizmus, — nem a felekezetek hanem a községek — illetőleg a municipiumok irányában?!

A 26. §. a törvény tartalmához és szelleméhez hiven, fel is hivja mintegy a felekezeteket, hogy iskoláikat közös iskolává olvaszszák be; — miért, mi okon? Azért mert ekkor „az egész község sőt az állam segélyét is igénybe vehetik.“ Ez tehát az indok! a melyben nyilván és határozottan benne van azon eszme, hogy a felekezeti iskolák, sem a község, sem az állam segélyére nem számithatnak. Egyenesen ezt mondja a 40-dik §. is: „A 35. §. értelmében kivetett adó és a 39. §. szerént alakitott iskolai alapvagyon jövedelme (amely t. i. a tagositás és legelőelkülönzés alkalmával kiszakitandó földterületből jőne) csak községi iskola állitására és fentartására fordittatik.

Azt azonban megengedi a 41. §. hogy ama föld jövedelme, felekezeti iskola javára is fordittathatik, de csak egyedül ott és addig, ahol és a meddig községi iskola nem állittatik; mert mihe-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lyest ez feláll: a 40. §. az irányadó; azaz: a jövedelem csak községi iskola javára fordittatik. Hogy pedig a törvény, mily könnyüvé tette s menyire kegyeli a községi iskolák felállitását: azt bárki első tekintetre beláthatja.

Az imént idézett §§. szerént tehát, a legkönyebben megtörténhetnék pl. Debrecenben az, hogy a legelő elkülönzés alkalmával külön szakittatnék ezer hold föld, s miután nálunk községi iskola jelenleg nincs: a jövedelem igazságos arányban megosztatnék a felekezetek közt;— egypár év mulva azonban idevetődnék 7—8 nazarénus vagy bármiféle vallásu család, s előmutatna 30 iskolaköteles gyermeket: akkor Debrecen a 44. §. szerént köteles lenne ezek kivánatára közös iskolát állitani, s a 40. §. szerént a föld jövedelmét csak ezen iskola javára forditani. Természetes, hogy ezen egy iskola még nem emésztené fel mind az ezer hold föld jövedelmét; de, hogy a maradék, fordithatóe tovább is felekezeti iskola javára, vagy csak egyszerüen szünetelni fog: az, a sokszor emlegetett „csak“ miatt egykissé kétséges. Anyi azonban minden kétségen tul van, hogy ezen, csekélynek mondható jövedelem is, a mely t. i. az emlegetett földosztalékból származnék csak ritka esetben és nem sok ideig fogna a felekezeti iskolák javára gyümölcsözni.

Ah de a müvelt külföld, a modern államok és azok községei nem segélyezik többé a felekezeti iskolákat! Micsoda nagy együgyüség s világtóli elmaradottság tehát sérelmül, hibául rónni fel a törvénynek azt, ami épen a kor szinvonalán állását s szabadelvüségét mutatja!!

Ilyen beszédekkel is léptek fel a kormány viadorai; per se anélkül, hogy világosan és nyomosan bizonyitottak volna valamit. Ez nekik nem szokásuk.

Lássunk tehát néhány példát a külföldről e tekintetben!

Angliában a közelebbi évek egyikében 6897 volt az állampénztárból segélyezett iskolák száma, és ezek mind felekezetiek voltak. A kormány, a segélyezési feltételek megállapitásánál folytonosan tekintettel van a felekezeti elvekre és érdekekre, s a segélyezésért az iskolák felekezeti jellemének feláldozását teljességgel nem kivánja. Társulati mozgalom, van igenis, amely ilyféle elvet tüzött ki magának; de, hogy az állam ezt követné: az nem igaz!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Franciaországban, a 60-as évek egyikében Páris városa, saját pénztárából tizezer frankot adott a református elemi iskolák javára, és ugy tudom, hogy a segélyezés rendszeres és folytonos. Mäder strassburgi professor a franciaországi protestáns egyházról irott terjedelmes munkájában, azt irja a többek közt, hogy midőn a protestánsok épen saját felekezeti iskoláik számára oly forma módon képeztek tanitókat, mint a milyet az imént én is érinték, e célra szolgáló kezdetleges intézeteik számára az államtól gazdag segélyeket nyertek. Guizot, midőn Franciaország közoktatásügyi minisztere volt, egyik nagy fontosságu rendeletében meghagyta, hogy midőn valahol a számra nézve kisebbségben lévő felekezet, saját iskolát akar állitani: azt, e szándékában gátolni egyáltalában nem kell, s ha pénzszükség forog fen: államsegély kieszközlését igéri. Ha pedig felállittatik az ily iskola, megparancsolja, hogy az, „ugyanazon védelemben s ugyanazon jótéteményekben részesüljön mint a többiek". Vegyes iskoláknál pedig, a kisebbségben lévő felekezetü gyermekek vallástanitója számára is, rendszeres községi vagy állami segélyezést rendel, mihelyest a tanitványok száma megüti a tizet. — Guizot, mint tudom, református, s valóban becsülni lehet, hogy a Franciaországban tulnyomó nagy többségben lévő római katholikusok s a türelmetlen klérus ellenében, kisebbségben lévő protestáns hitfeleinek és a zsidóknak ügyét bátran védelmezni merészelte.

Poroszországban, mint közönségesen tudva van, a nyilvános népiskolák csakis felekezetiek lévén: az állampénztára, a bevett vallásfelekezetek iskoláit a jogegyenlőség alapján, minden különbség nélkül és minden felmerülő szükség esetében, tehát pl. tanitói fizetéseknél, iskolák épitésénél vagy javitásánál, taneszközök beszerzésénél stb., rendszeresen és folytonosan segéli. Aki az idevonatkozó adatokról bővebb tudomást akar szerezni: olvassa meg a többek közt pl. Thilo berlini képezdei igazgatónak a poroszországi iskolákról irott terjedelmes müvét.

Badenben, a már emlitett uj iskolai törvény, melyet eddig még az egész világ liberalisnak tartott, a felekezeti iskoláktól csak azon esetben vonja meg a községi és állami rendszeres segélyt, ha három egymásután következő évben, a gyermekek szá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ma 25-nél folyvást kevesebb azokban. De azért még se bé nem zárják, se másikhoz nem csapják, se vegyes iskola állitásával meg nem ölik az ily iskolát sem, ha van remény a szükséges költség utólagos megszerzéséhez.

Würtenbergben, ha valamely községben van 60 család egy vallásu, s ezen hatvan család többsége, gyermekei számára külön felekezeti iskolát kiván: akkor ezt fel kell állitani és pedig községi vagyonból, s természetes aztán, hogy az ily iskola, mihelyest szüksége van reá, államsegélyben is részesül.

Nem folytatom tovább az idézeteket, hanem kimondom kereken, hogy én ugyan részemről, ez időszerint legalább, a felekezeti s különösen a protestáns iskolák iránt mostohább és kegyetlenebb törvényt mint a miénk, nem ismerek. Még Hollandiában is, ahol az 1857-dik évi szerencsétlen iskolatörvény, az iskolát az egyháztól a legélesebben elválasztotta, egyszersmind kimondatott miszerént: „Oly helyeken, ahol a gyermekek, a szülék vallásos aggodalma miatt a községi vagy vegyes iskolába nem járnak, ha az aggodalmat elháritani nem lehet, külön iskolát kell állitani, és ez a mennyiben szükséges, állami segélyezéssel fog fentartatni.“

Azt kérdezem már most, hogy

ha a törvény, a felekezeti iskoláktól is megkivánja, hogy lényegre és végeredményre nézve megadják a gyermekeknek azon képességet, amelyet a községi vagy vegyes iskolák adhatnak; — nemcsak, hanem

ha a törvény az iskolai épületekre s a tanitók számának szaporitására nézve, a felekezeti iskoláktól is ama szükségtelen fényüzést követeli, a melyet fentebb kimutattam; és

ha a törvény a tanitók képességére és a képezdék fentartására nézve is az általam előadott sujjos feltételek teljesitését tőlünk is megkivánja;

ha a törvény, a 21. §. szerént még magán tanintézeteknek is megigéri az erkölcsi és anyagi támogatást, — a mely igéret után, mint már bóldogult Pálfy tanár megjegyzette,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hihetõen a jezsuiták és apácák magánintézetei fogják szedni kitünõ mértekben az epret;[1]) és

ha a törvény, a felekezeti iskolákat is szigoruan vizsgáltatja, nemcsak, hanem, ha a feltételeket nem teljesitik, bezáratja, megsemmisiti azokat; s végre

ha müvelt és szabad államokban is rendszeresen segélyeztethetnek a felekezeti iskolák:

ugyan kérem, miért oly mostoha a magyar törvény a felekezeti iskolák iránt; miért teszi megszüntethetõvé még eddigi segélyeztetésöket is; miért engedi elveszni azokat inkább mintsem hogy gyámolitaná õket?! Vagy nincs már többé szüksége a magyar hazának, a magyar nemzetiségnek, s a szabadság és tudomány ügyének a protestans iskolákra? Vagy talán: „a mór megtette szolgálatát, — s most már a mór elmehet;" — nemde?!

Nincs pénze az országnak, — mondják sokan. Elhiszem; de ugy veszem észre, hogy a vegyes iskolákra még is van. És ha az államnak nincs pénze: tehát legyen a felekezeteknek?! A római katholikusoknak van ha akarják; de a többinek nincs. — Ha van pénz pl. husz képezde állitására: miért nincs akarat arra, hogy ezek a felekezetek szerént osztassanak meg, mint pl. Poroszországban és másutt?

Nem itt van a bökkenõ uraim; hanem ott, hogy a felekezeti iskolák a mellett, hogy nem segélyeztetnek, még versenyzésre is kényszerittetnek! Ezt kivánja a liberalismus!

Lássuk ezen versenyt és ennek hatását!

---

[1]) A magánintézetek állami segélyezhetését kimondó §-ra ezek a többek közt a nem rég elhunyt derék Pálfy szavai: „Egyébiránt nem hallgathatom el, hogy azon § elõttem kissé gyanusnak is látszik, mert ha az ember azt olvassa, önkénytelenül is a jezsuiták és szürke nénikék magán tan és nevelõintézeteire gondol, melyek nehány év óta bámulatosan kezdenek az országban szaporodni."

(Folytatása következik.)

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Egyházi krónika.

Egy rövid pillantás a külföld mult évi dolgaira. A letünt 1869-dik év, a keresztyén egyházra nézve sok tekintetben nevezetes és nagy horderejü volt. — A római pápa IX. Pius, egyetemes zsinatot hivott össze Rómába, december 8-dikára, tehát azon napra, a melyen 1854-ben, ugyancsak a nevezett pápa, a keresztyén világnak s épen magoknak a müveltebb katholikusoknak is nagy bámulatára, Mária bünnelkül fogantatásának kötelező dogmáját, példátlan merészséggel proklamálta. Bármily nagy volt ugyanis néhol és néha a máriakultusz a római egyház kebelében: de oly messze, mint IX. Pius ment, soha nem mert még menni egyik pápa sőt épen maga a trideni zsinat sem. E zsinat ólta, a mely 1563. december 4-kén, az eretnekek s különösen a protestánsok elleni átkozódások rakásra halmazása után záratott be, nem volt a római katholika egyháznak egyetemes zsinata. E mostaninak, melyet sokan, a jezsuiták müvének tartanak. ugy mondják, az lenne főcélja, hogy a pápa csalhatlanságát kötelező dogmává emelje. Tehát nem volt elég csak Máriát emelni ki az emberek sorából, hanem ezt kell tenni a pápával is!! Bármi légyen dogmák tekintetében végcélja vagy eredménye e zsinatnak: anyi bizonyos, hogy a szabadság, a tudomány, civilizátzió ügyére s a protestantizmusra nézve vészszel fenyegetőnek tarthatjuk e zsinatot, s legyünk meggyőződve, hogy ezen vész ellenében is legerősebb fegyverünk az evangyeliom. Szükség tehát hogy az evangyeliom, s a reformátorok evangyeliomi elvei iránti hüséget, egyházunk tagjaiban ne csak ne gyengitsük, hanem minden tőlünk kitelhető erővel ápoljuk és szilárditsuk. — Az angol törvényhozás s az angol püspöki egyház, egy régoltai nagy igazságtalanságot szüntettek meg, azt t. i. miszerént az emlitett egyház, mint állam egyház, a szegény Irland katholika egyházának egyenes elnyomásával és jogsérelmével, bosszantó előjogokat birt a felett. Most már ezen előjogoknak vége van s elvileg ki lőn mondva, hogy a püspöki egyház, az egész britt birodalomnak nem államegyháza többé. — A német földön erélyes előkészületeket tettek protestans hitfeleink az egyháznak a konzistoriumok bürokrat járma alóli felszabaditására, s általános az ohajtás és törekvés az egyház autonomiája, a szétszakadozottság megszüntetése s az egységes szervezet felé. — A nagy orosz birodalom görög keleti egyházában is történt némi mozdulás haladási irányban, amenyiben egy cári ukáz megszüntette a papok kaszt- vagy szerzetesi rendszerü elzárkozottságát s igy közelebb hozta őket a társadalom és az emberiség mezejéhez. — Mig a valóban szabad és hatalmas Északamerika elnöke, nem szégyenelve a mi Urunk evangyeliomát, a nagy birodalom lakosait ünnepélyesen felhivta, hogy egy napon, nyilvános isteni tiszteleten adjanak hálákat a Teremtőnek azon évi áldásaiért s ezáltal ünnepélyesen jelentsék ki Istentől való függésöket: addig Európa némely városaiban, a hit, vallás és erkölcsiség elleni demonstrátzio végett, a legszentebb napokon, francia minták szerént, a legundokabb aljasságok történtek; — a napi irodalom némely része, Istenről, lélekről, halhatatlanságról, hitről erkölcsiségről tudni sem akar, egyébként, mint csupán gunyolódás végett, s oly szövetségek vagy egyletek, a melyeknek nyil-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

vános istentagadók is jogositott tagjai lehetnek, nem átallanak baráti üdvözlettel tolakodni a különben igenszerény számu és hatásu modern protestáns theologusok felé. — Általában vallási vagy egyházi tekintetben is mahólnap bizvást elmondhatjuk: „forr a világ bus tengere óh magyar!“ Ki tudja, hogy e tengeren mi sorsa lesz, a mi szegény protestáns egyházunk anyi vész által megrongált kicsiny hajócskájának? —

Némi ellenzék jelenségei a római zsinaton. Tudva van, hogy a tridenti zsinaton, némely francia, spanyol és magyar püspökök oly ellenzéket képeztek, a mely néha-néha fenyegető mérvben mutatkozott s ottan-ottan tisztán protestáns elveket is vallott. Hogy efélének Rómában jelenleg még csak árnyéka se történhessék: a szent atya ugy intézkedett miszerént, ha az ő inditványaira vagy terveire, valaki a zsinat tagjai közül többet akar ennél mondani: „placet, non placet,“ „tetszik, nem tetszik:“ tartozik egész beszédét irásban előlegesen beadni egy vizsgáló bizottsághoz, s ha ez azt elég ártatlannak találja: ajánlással terjeszti fel a pápához s ennek előleges engedelmével lehet aztán a beszédet elmondani. A vizsgáló bizottság tagjai mind olyanok, akik már is nyilván vallják a pápa csalhatatlanságát. Az ily zsarnoki eljárás ellen az orleansi hires püspöknek Dupanloupnak vezérlete alatt francia, amerikai és magyar püspökökből egy meglehetős ellenzék alakult, a melyet magok a szabadabb elvü római katholikusok is csak örömmel üdvözölhetnek, kivált miután a nápolyi zsinat, melytől némelyek sokat vártak, mindjárt kezdetben a legtulzóbb politikai demonstrátzióvá, haszontalan fecsegéssé és handabandává aljasulván feloszlattatott. — Rómát és a papságot azonban, miként Garibáldi s a materialisták vagy pantheisták és más efélék, ugy saját püspökeinek gyenge ellenzéke is soha meg nem buktatja, hanem megbuktathatja az evangyeliom s az egyesek és népek ahoz való őszinte és rendületlen ragaszkodása.

Hyacinthe atya Amerikában. A derék karmelita szerzetes Hyacinthe, ki oly bátran emelte fel szavát a pápa tulzó törekvései ellen, a mult október 18-kán Amerikába érkezett, ahol a hirlapi ujdondászok sajátságos hada, tüstént rendkivüli ostrom alá fogta őt. — Egyik tekintélyes lap ujdondásza, amint észrevette a közeledő hajót, tüstént csólnakra ült s Hyacinthe előtt termett, aki épen imádságos könyvébe volt elmélyedve. Mindegy! az ujdondász csakhamar bemutatta magát és a szegény szerzetes, bizonyosan nem ösmerve még az ujdondászokat, a hires emberek e kiállhatatlan kinzóit, beszédbe ereszkedett vele. A szerencsés ujdondász, a jó szerzetest, egy pár óra mulva, annak saját vendéglői szállásán is felkereste; de itt már több mint száz versenyző ujdondász bajtárssal találkozott. Darab ideig hét inas jött-ment a lépcsőkön számtalan vizitkártyákat hordván a szegény páternek, aki észrevévén, hogy honnan fu e roppant tisztelgés szele, senkit sem bocsátott magához. Az ujdondászok hősi tábora tömeges berontást határozott s ezt bizonynyal végre is hajtja, ha a szálloda birtokosa, igen erélyesen fel nem lép ellene.

Peabody György nagy jótékonysága. A vallási türelmetlenség és üldözés elől hazájokból Amerikába vándorolt tisztes angol kálvinista puritanok egyik méltó unokája Peabody György, a mult

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

évi november 4-dikének éjjelén halt meg, Londonban. Iskolákra, tudományos célokra, szegény munkások nyomorának enyhitésére ő többet áldozott öt millió pengő forintnál. Az északamerikai egyesült államok kongresszusa még 1867-ben hálát szavazott számára, a nép javára tett többrendbeli alapitványaiért és ajándékaiért. Temetésénél a neve iránti tisztelet és hála rendkivüli nagy mérvben mutatkozott.

Válságos idők a porosz protestáns egyházban. A porosz király, a jelenkor nagyszerü vallási és egyházi mozgalmaira s nagyfontosságu feladataira való tekintetből, a mult évi november 10-dikére, amely nap egyszersmind Luthernek is születési napja, országszerte oly nyilvános istenitisztelet tartását rendelte el, amelyen az evangelikusok könyörögjenek a Mindenhatónak, hogy áldja meg a porosz protestáns egyház szervezkedési munkáját, óvja az egyházat a fenyegető vészektől s erősitse azt az önmagával s az egyetemes keresztyénséggeli egyességben.

Bádenben a polgári házasság éspedig a kötelező polgári házasság, a törvényhozás által véglegesen elfogadtatott. Itten tehát, a házasságra nézve, avégre hogy az, az állam által érvényesnek tartassék, elmulhatlanul szükséges, hogy polgári hatóság előtt köttessék. Természetes, hogy miként Franciaországban és másutt, ugy Badenben is, a polgárilag már megkötött házasságnak, lelkész általi megáldatása, vagyis az egyházi szertartás akörül, megtiltva egyáltalában nincs, hanem az illetők szabad tetszére bizatik.

Iskolaügyi krónika.

A porosz kormány közoktatásügyi törvényterve. Az ujabb időkben, Poroszország sem lehet valami szerencsés a közoktatásügyi törvényhozás mezején. 1868. nov. 12-ről kél egy törvényterv, a nyilvános népiskolák szervezete és fentartása ügyében, s alig egy év mulva már egy másik tervről beszélnek a lapok, amely a közoktatásnak mind alsó mind felső intézeteire kiterjeszkedik. Ezen legujabb terv, tul a rendén hitfelekezeti vagy hitvallási — konfessziónalis. Nem csak az, hogy a jelenleg fenálló felekezeti iskolákat, teljes mértékben és sértetlenül fentartja, állami s községi vagyonból gyámolitja segélyezi, hanem megrendeli, hogy jövendőre is, csak egyedül felekezetiek lehetnek a nyilvános népiskolák. Az iskolai hatóságok, a városokban is hitfelekezetek szerént szerveztetnek. A lelkészek, mint lelkészek, már hivataluknál fogva rendszerénti felügyelői a helyi iskoláknak, sőt még a tankerületi iskolafelügyelők is, ezentul rendszerént csak a lelkészek közül neveztetnek ki. — Az egyetemeken is, csak oly tanárok fognak ezentul a theologiai szakban kineveztetni, akikre nézve, az előlegesen megkérdezett egyházi főhatóság, ellenvetést nem tett stb. stb. Ez már a tanintézetek konfesszionalis jellemének és irányának oly tulzásig vitele, a melyet mi sem helyeselhetünk s az eféle tulzások ellenében Gneistnak, Schenkelnek és másoknak ellenzését őszinte készséggel osztjuk.— Mi szükség a tanfelügyelőséget egyedül a lelkészi karra szoritani vagyis azt a lelkészek monopoliumává tenni? Miért ne lehetne e tisztre más alkalmas egyéneket is találni? Annak törvényben

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

való kötelező megszabása, hogy az ezentul állitandó nyilvános nép iskolák is, csak konfessionalisok lehetnek, szinte tulzás és sérelem az egyéni és szülei jogok s általában a szabadság ellen. Az egyetemek theologiai szakaiban pedig voltaképen el lesz fojtva a tanszabadság s igy az egyetem, a maga egyik lényeges jellemétől és méltóságától meg leend fosztva.

Az ausztriai protestánsok véleménye a községi vagy vegyes iskolákról. Ezelőtt náhány hóval ezt irták Ausztriából a Schenkel szabadelvü folyóiratának: „Őszintén megvalljuk, hogy mi itt Ausztriában, hitfelekezeti jellem nélküli gymnáziumokat és reáliskolákat képzelhetünk ugyan, — de népiskolákat teljességgel nem. Nem vagyunk képesek megfogni, hogy egy tanitó 6—10 éves gyermekeket miként tanithasson sikeresen, ha a vallási és erkölcsi eszméket, melyeknek magvait a gyermekek szivébe kell óltania, saját vallásos nézeteinek határozott formái szerint nem tárgyalja. A létező katholikus iskolák, ha vegyeseknek fognak is neveztetni, csak kathólikusok fognak azért lenni, és az evangelikus gyülekezet, amely arra határozná el magát, hogy az ő saját protestáns felekezeti iskoláját, a helyben létező katholikus iskolával összeolvasztva vegyes iskolává tegye: *gyermekeit egyenesen katholikus elvek szerint fogná neveltetni.* Az magától értetik, hogy a mi gyülekezeteink, minden eféle szándéknak a legmakacsabban ellenszegülnének. Mi azonban, nemcsak azt nem engedjük meg, hogy gyermekeink a katholikus vallás szerént, hanem azt sem, hogy hitvallás nélkül neveltessenek. Akarjuk, hogy a protestantizmus szabaditó szellemét s a reformátzió elveit gyermekeink minél korábban megösmerjék ..... E cél elérése végett, a mi gyülekezeteink, sokat áldoznak iskoláikért, saját erejökkel tartják fen s ugy őrzik és ápolják azokat, mint szemeiknek fényét, s épen ennélfogva méltán és jogosan megkivánhatják azt is, hogy az ő iskoláikra saját közegeik ügyeljenek fel" stb. stb. Ezen szellemben nyilatkozott, a német protestáns egyletnek mult évi október 6—7. napjain Berlinben tartott ülé ében Haase bialitzi lelkész és esperest is, osztrák Sziléziából; nyilván kimondá nevezetesen, hogy „ha Ausztriában, a nyilvános államiskolák mellett, az evangelikus gyülekezetek iskolái fen nem tarthathatnának: emiatt ott a *protestántizmus a legnagyobb mértékben veszélyeztetve lenne.*" És ezt „Önök épen oly kevéssé akarhatják mint én." És a nagy mérvben szabadelvü modern theologusokból s más tudósokból álló gyülés tagjai „bravo"-t kiáltottak e szavakra. — Emlékezzék csak vissza a tisztelt olvasó, hogy nálunk nemcsak a napi sajtó mezején, hanem épen protestáns egyházi gyülésekből, lelkészek tanárok ajjkairól mily hangok emelkedtek a protestáns felekezeti iskolák *ellen!*

A hitfelekezeti iskolák ügye a bajor protestánsoknál. A bajor protestánsok a mult évi oktoberben tarták egyetemes zsinatukat Ansbachban. Szóba jött a hitfelekezet és községi iskolák ügye is,— és három szavazaton kivül, az egész zsinat ellene nyilatkozott a hitfelekezeti jellemmel nem biró községi iskoláknak.

Nagy Britannia. Mozgalmak a népoktatási törvényhozás mezején. A három királyság mely Nagy Britanniát

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

alkotja, t. i. Anglia, Skócia és Irland, miként sok egyebekben, ugy a nevelés dolgában is nem mindenben egyező nézeteket és rendszert vall- és követ. A három közül, mindenesetre a legnagyobb részben kálvinista Skócia a legliberalisabb és legdemokratább, s a parlament skót tagjai is, öt kivételével mindnyájan a szabadelvü párthoz tartoznak. Miként Angliában, ugy különösen Skóciában is, maga a kalvinista vagy presbyterián egyház, több önálló ágakra oszlik; van pl. Skóciában állami, szabad és egyesült presbyterián egyház; és ezeknek külön egyházszervezetök, külön templomaik és iskolaik vannak. Jegyezzük meg jól, hol a földes urak többsége pedig, épen Skóciában is, az anglikán vagy püspöki egyházhoz, politikai tekintetben pedig a korzervativekhez tartozik. A parlamentnek skót és másféle liberalis tagjai már, nem helyeselvén a közoktatási erőknek a kisebb felekezetek szerénti szétforgácsolását, a jövőre inkább nemzeti vagy községi, mint felekezeti iskolát ohajtanak, éspedig községi adók alapján, tehát ugy, hogy a presbyterián szülék gyermekei is jó részben az anglikán földes urak költségén fognának neveltetni. Az ily községi iskolákban aztán semmiféle felekezeti vallásoktatás nem adatnék A jelenleg fenálló iskolák azonban, megtarthatnák felekezeti jellemöket s a községi vagy állami segélyt ha abban eddig is részesültek. A küzdelem ezen eszmék és elvek felett, már évekkel ezelőtt kezdődött s az anglikán papok, a lordok s általában a konzervativek határozottan ellenzik a skót liberalok törekvéseit. — Mindezeket egy londoni angol ismerősünk közvetlen tudósitása után közöltük. — Angliában és Skóciában tehát voltaképen csak a különböző protestáns szekták iskolaügyi egyesüléséről van szó; de azt bizvást állithatjuk miszerént arról pl. hogy egy nagy részben kálvinistákból álló község iskolájában r. katholikus vagy zsidó tanitó működjék s idegen vagy épen ellenkező vallásu inspektor vizitálgasson; nemcsak mostanában, de a távol jövőben is szó sem fog lenni. Azt a gondolatot pedig, hogy az állam által nem segélyezett felekezeti iskolák felett, idegen vallásu tanfelügyelő s a miéinkhez hasonló város, megyei iskolai tanács birjon hatósági joggal: a brittek, bármi valláson legyenek is, a leghatározottabban visszautasitanák.

Franczia országi protestáns iskolák létszáma. A mult év elején megjelent Annuaire protestant szerint, volt akkor a reformátusoknak 508 anyaegyhazuk s 1385 iskolájok, a lutheranusoknak 233 anyaegyházuk és 713 iskolájok.

Irodalmi szemle.

A magyar és erdélyországi mindakét vallásu evangelikusok okmánytára. Ballagi Mór, Balogh Péter, Csengery Antal stb. stb. stb. helyeslésével közli **Fabó András** agárdi ág. vall. ev. pap és a magy. tud. akademia lev. tagja. I. Kötet. Pest, 1869. Kiadja Osterlamm Károly. XVI. és 328 lap. Nagy 8-adrét, csinos nyomással, szép papiron.

Összesen 176 oly okmányt közöl ezen kötet, amelyek egykettő kivételével, még ez ideig mind kiadatlanok, s amelyek kiadvák is, mint pl. Luther és Melanchthon levelei, oly helyeken közölvék, amelyekhez nehezen lehet férni. Tartalmukra vagy vonatkozásukra nézve igenügyesen vannak az okmányok kiválasztva a két testvér evangelikus egyházra és Er-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

delyre való tekintettel. Mind olyanok pedig, amelyek kisebb-nagyobb mértékben történelmi értéküeknek tarthatók. Ilyenek Pathai István szép latinsággal irott magán levelei is, amelyek a hajdani magyar protestans lelkész egyéni és családi viszonyaira is engednek biztos pillantást. — Mennél gyászosabb azon elhagyattatás, amelyben saját magyar protestans egyháztörténelmi irodalmunk sinlik, annál őszintébb elösmeréssel tartozunk Fabó urnak, ki e kopár és hálátlan mezőn, folyvást rendkivüli szorgalommal munkálkodik. Nekünk pedig a mezőt nemcsak azért kellene müvelnünk, mert az, saját hazai és nemzeti mezőnk, s becsületünk annak állapotától nagy mértékben függ; hanem a történelemnek a fenforgó napi kérdésekre vonatkozó gyakorlati hasznáért is. Nagy igazság az, mit a régi időkből a történelemre nézve Cicero mond, hogy t. i. az, az életnek tanitó mestere s az igazság felvilágositója stb., s amit az ujabb időkből Göthe mond, hogy t. i. „a jelent a multak felvilágositása által lehet megérteni; — s az a mi igaz, győzelemre juttatni és fentartani s a mi nem igaz, megalázni és szétrombolni, csak saját története által lehet.“ Az egyházszervezet és az iskolaügy kérdéséhez pl. ki szólhat okosan ez ügy multjának ösmerete nélkül? Mi azonban nem igen akarjuk ezt érteni, mert mig alig van oly lényeges hitcikke a keresztyénségnek, amely felett nagy képekkel ne kopácsolgatnánk, mint a varju a kemény héjju dió felett: addig saját történelmünket iszonyuan elhanyagoljuk. Üdv tehát neked régi tisztes hü munkás; üdv és elösmerés a kiadónak Osterlamm Károly urnak is, ki nem sajnálta pénzét e sovány vállalattól; mert ne gondolja a tisztelt olvasó, hogy azok költségén látott volna világot e vállalat, kiknek nevei ott állanak a cimlapon, mint pl. Ballagi Mór, Révész Imre stb. stb.

Az 1791-diki pesti ev. hitv. zsinat történelme. Irta **Szeberényi Andor**, a nagylaki ev. ág. h. egyház egyik rendes papja s a békési esperesség jegyzője. Pest. 1869. Kiadja és nyomtatja Hornyánszky és Träger, kis 8-adrét, 338 lap.

Szerző azon véleményben lévén, hogy a hazánkbeli evangelikus egyház ohajtott zsinata a közel jövőben meg fog tartatni, — hitfeleinek tájékozása végett irta e művet, melyhez kézirati forrásokat is használt. Akár lesz zsinat, akár nem: szerző érdeme kétségtelen; mert egyházunk multjának egy oly pontjára deritett világosságot, amely a nagy közönségre nézve csaknem teljesen homályba vala boritva. Igen ohajtandó, hogy nálunk reformátusoknál is azok, akik a zsinatot szükségesnek látják és arra komolyan törekesznek, — készüljenek is; mert nálunk nincs miniszterium, vagy oly hatóság és testület, amely a törvényhozás utjának egyengetését, törvénytervek készitését stb. rendszeres feladatának ösmerné. Milyen derék lenne pl. nálunk is megirni a budai zsinat történetét, éspedig hitelesen, szépen, tüzetesen és oknyomozólag; — miután boldogult Polgár Mihály superintendens e tárgyról irott munkája, mely a dunamelléki egyházkerület egyik almanakjában jelent meg rövid, és ma már nehezen is kapható. Mily érdekes lenne forrásokból tanulmányozni a külföldi ref. egyházak szervezetét, istenitiszteleti szertartásait, agendáit stb. stb. A legőszintébb örömmel üdvözölnők hazánk ifju theologusi nemzedékét e kopár mezőkön!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Tanterv a debreceni főiskola számára, készitette és közrebocsátja a tiszántuli reform egyházkerület tanügyi bizottmánya. Debrecen, 1869. 8-adrét, 38 l.

Tartalma: előszó; átalános nézetek; gymnasium; bölcsészeti tantárgyak; gymnaziumi tanárok képzése; jogakademiai tanfolyam; theologiai tanfolyam; népiskolai tanitóképezde. Függelék: a 8 osztályu gymnasium tanterve. — Őszintén sajnáljuk, hogy a Figyelmező szük tere nem engedi most, hogy e terv felett tüzetes véleményt nyilvánitsunk. Két dolgot azonban mégis érdekesnek tartunk felemliteni. Egyik az, hogy e terv készitését az 1866-dik évi oktoberi egyházkerületi gyülés határozta el; tehát három év kellett hozzá mig csak idáig is eljuthattunk! Másik az, hogy az 1857-dik évi augusztus havától, az 1868-dik évi szeptember közepéig, tehát 11 év alatt, részint a tiszántuli egyházkerület, részint a négy ref. egyházkerület tanügyi bizottságai által, de mindenkor a debreceni főiskolára is vonatkozólag, tiz egymástól különböző és egymástól független megbizatás történt tanterv készitésére. Természetes, hogy a terv, néha elkészült, néha nem; néha már méhében megölte egyik a másikat. Bárhol legyen is e helyzet forrása: egészségesnek s az ifju nemzedék tudományos előhaladására nézve üdvösnek és célszerünek egyáltalában nem tarthatjuk azt. Semmi sincs tehát forróbb ohajtásunk mint az, hogy láthassuk meg e testben valahára a debreceni főiskolának egy olyan szervezetét, amelynek tartalma, iránya, szelleme és egész mivólta kész biztositék lesz annak állandósága és közjóra gyümölcsözése felől. E szervezethez azonban a cimzett terv, csak egy töredék elékészület; ezt is a legőszintébb indulattal ajánljuk azonban a tudomány, az egyház és a debreceni főiskola minden igaz barátjának gondosan vizsgáló figyelmébe. A Figyelmező szivesen fog közölni egyes rövid alapos megjegyzéseket is. —

Politik. Monographien von **Robert von Mohl,** 2-ter Band. Tübingen 1869. Nagy 8-adrét; XV és 724 lap.

Mit keres német politikai mű ismertetése a magyar protestans egyházi és iskolai Figyelmezőben? Nem mást mint figyelmet; s ugy véljük, hogy azt mind tartalmánál, mind irányánál és szelleménél fogva meg is érdemli. E vastag kötetben több, reánk nézve is érdekes dolgozatok vannak, mint pl. a népiskola 7—112, az egyetem 112—242, a vizsga a müvelődéshezi viszonyban 242—268, a nőnevelés 268—311 lapig stb. stb. Szerző, aki, korunk egyik irodalmi tekintélye, a felekezeti népiskoláknak vagyis a népiskolaügy felekezeti mederben való vezetésének barátja, nem azért, mintha merőben és egyedül ezt tartaná ideálnak, hanem a célszerüség és a létező viszonyok szempontjából s a lelkiösmeret szabadságának érdekében. Ő iskolát, tanitót, felügyelőt, iskolatanácsot felekezetit vagyis felekezetek szeréntit akar, de mindezt az államnak nemcsak felügyelete, hanem egységes vezérlete alatt. — Nincs ellene semmi lényeges kifogásunk. Ily irányban kellett volna nálunk is az ügy fejlesztését megindítni; nempedig a felekezeti iskoláknak az állammali illuzorius és képtelen versenyzésre kényszeritése által, azok tetemes részét végpusztulással fenyegetni.

Gneist Rudolf Dr. **Die confessionelle Schule.** Ihre Unzulässigkeit nach preussischen Landesgesetzen etc. Berlin. 1869. 8-adrét, 88 lap.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Gneist is politikus, mégpedig europai hirü és tekintélyü politikus, s a porosz alsó házban ellenzéki tag. Könyvének cimét tekintve, azt gondolná az ember, hogy ő is épen oly ellensége a felekezeti iskoláknak s valami oly forma vegyes iskolát akar, mint a mi modern osztrák-magyar liberalaink;— holott épen nem! Gneist oly iskolát akar, amelyben a vallás kötelező tantárgy, s mulhatlanul az illető konfesszio szerént s maga a rendes tanitó által tanittatik, amialatt azonban a más felekezethez tartozó gyermekek az iskolából eltávozhatnak; — továbbá oly iskolát akar Gneist, amelyben a vallástanon kivüli tudományokat nem szabad konfesszionalis elveknek és érdekeknek alárendelni. Gneist, a mostani porosz kormány és többség tulzó konfesszionalizmusa ellen kél ki, s védi a másfél száz évvel ezelőtt alkotott, de a különböző kormányok által sokszor megrontott országos törvény szellemét és irányát, amely szerént, az állam vezeti ugyan az iskolaügyet, de felekezeti mederben. Gneist álláspontjának alapja vagy feltétele pedig e három: az iskolázási kényszer; az iskolai közteher-viselés, s a felekezetek közötti azon tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság, amely őszerinte sohol sincs Európában oly tökéletesen életbe léptetve mint Poroszországban. Gneistnak mind ezen müvére, mind azon későbbire, amely az iskola önkormányzatáról szól, később is gyakran visszatérendünk.

Dörpfeld Fridrich Wilhelm. **Die drei Grundgebrechen der hergebrachten Schulverfassungen**. Elberfeld. 1869. Nagy 8-adrét, VIII és 130 lap.

Dörpfeld, barmeni főtanitó s egy evangelikus iskolai lap kiadója Poroszországban; — ő tehát már nem politikus, hanem egyenesen tanférfiu éspedig mind az elmelet mind a gyakorlat mezején. Az eddigi iskolai szervezetek hibás voltának fő forrásait abban találja, mert egyházi és állami burokracia nehezedett az iskolaügyre; nem volt kellő egyezmény az iskola kormányzatában es müködésében, és a tanitói kar nem birt kellő befolyással az iskolakormányzatára. Dörpfeld a nevelési vagy Iskolaügyi jog sujjpontját a szülékre teszi; a vegyes vagy közös iskolákat a leghatározottabban megtámadja és merőben elvetendőnek tartja, mind a paedagogika, mind a célszerüség, mind a jog és szabadság szempontjából. Nézeteit, amelyek igenérdekesek és tanulságosak, később tüzetesen fogjuk ismertetni.

Schwarz F. W. S. **Die religionslose Schule der Niederlande und ihre Früchte**. Berlin 1868. 12-rét 74 lap.

Hollandiában még a nagy franczia forradalom első éveiben kezdődött s évtizedekig tartott kinos vajudások után, végre 1857. augusztus 13-kán világra jött egy népiskolai törvény, a mely, az iskola egyik céljául, nyilván azt tüzi ugyan ki, hogy az, „keresztyéni“ és polgári erényekre neveljen: a tanitónak azonban megparancsolja, hogy mindent elkerüljön a mibe a tőle különböző vallásuak megbotránkozhatnának; a vallásoktatást egyenesen az illető felekezetekre bizza, az iskolahelyiséget azonban e célra a rendes órakon kivül átengedi. E törvény a keresztyénség, illetőleg a felekezeti érdekek iránt kiméletesebb, mint a mi törvényünk a nem katholikus iskolák iránt, s néhány év mégis megmutatta, hogy a hollandiai közös iskolák, ellene fordultak mind általában a ke-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

resztyénség- mind különösen a protestantizmus és a nemzeti szabadság ügyének. A hollandiai államiskolákban a Jézust, Megváltónak vagy Krisztusnak nevezni, s az ő nevét tisztelettel, lelkesedéssel említeni nem szabad; — ezt kívánja a kisebbségben levő zsidók iránti tekintet. A mely tanító ez ellen vét: a gondasan ügyelő rabbi feladására hivatalából elbocsáttatik. — Hollandia történetének folyamán is vannak oly nagyszerü mozzanatok, a melyeken a polgári és vallási szabadság összeforrott ügyéért együtt és egyszerre omlott a nemes honfi vér, vagyis a halálra üldözött protestánsok fegyvert fogtak „pro Deo et pro libertate“ miként hazánkban Bocskay, Bethlen, Rákóczy stb. zászlói alatt. Most már, a hollandíai közös iskolákban a nemzeti történet ily pontjait vagy el kell hallgatni vagy el kell silányitni, mert megbotránkoznának különben a római katholikusok és zsidók. Nem kell gondolni, hogy mindez, valami nagyon könnyen ment volna és menne Hollandiában. Különösen a vallásukat buzgón szerető tisztes kálvinisták részéről, folyvást a legkeményebb ellenzék müködik a törvény ellen. Ezen ellezék egyik vezére, a pozitiv keresztyén hit s a felekezeti iskolák kitünő nagy bajnoka Groen van Prinsterer, aki, hogy mellékesen felemlitsem, kitünő mértékben volt eszközlője annak, hogy az 1863-dik évi inség által sujtolt, némely magyar református lelkészek és tanitók számára, több mint harminczezer forint készpénz küldetett Hollandiából Magyarországba.

The Magyars: their country and institutions. By Arthur J. Patterson, foreign member of the Kisfalady society. With maps. In two volumes. — (A magyarok: az ő hazájok és intézményeik, Patterson Arthurtól, a Kisfaludy társaság külföldi tagjától. Földabroszokkal. Két kötetben.) London. Smith, Elder et Coi, 15. Waterloo place. 1869. 8-ad rét, finum velinen, szép nyomással. Az I-ső kötet: XXIII. és 335, a II-dik 372 lap. Angolosan, jól és erősen, finum zöld vászonnal egészen beborítva.

Hazánkat, nemzetünket, politikai és egyházi viszonyainkat, nyelvünket irodalmunkat stb. ösmertető terjedelmes angol mü, oly egyéntől, aki kitünő tudományos képzettséggel bir s hazánk különböző pontjain huzamos időkig tartózkodott, hogy bennünket szinről szinre megösmerhessen. A Figyelmezőt épen személyes viszonyoknál fogva is közelről érdekli e mü, de legközelebbről még is azért, mert benne két egész fejezet, a XX. és XXI-dik, egyenesen a magyar protestántizmusról szól. Szerző igazságszeretete tul van minden kétségen, és ha müvét lényegében és végeredményében tekintjük: felfogását és itéleteit jó részben helyeselhetjük. Mindemellett is azonban, némely egyes pontokra vonatkozólag, vannak feltünő félreértések és tévedések is e müben, éspedig bizonyosan azért, mert szerző, némely elfogult vagy könyelmü hazánkfiai által akaratlanul is félre vezettetett, anélkül, hogy ő maga ezt észrevette volna. Az ily félreértéseket és tévedéseket, különösen az egyházi s művelődési viszonyainkra vonatkozó fejezetekből tüzetesen ki fogjuk mutatni és helyreigazitani, azon őszinteséggel, amelyre maga a szerző nem régen felhivott bennünket. — Szivünkből ohajtjuk, hogy a mindenesetre nagyfontosságu mü, minélelébb második javitott kiadásban forogjon a nagy, a szabad és hatalmas brittek kezében!

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. *

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A tisztelt olvasókhoz és munkatársakhoz.

Bocsánatot kell kérnem a tisztelt olvasóktól, hogy a kezdet nehézségeivel küzdve, ily későn indithatom utjára a Figyelmezőt.

A márciusi és áprilisi füzet ismét együttesen fog megjelenni s befejezve fogja hozni a népiskolai törvény feletti nézeteimet.

A következő füzetekben aztán, a Krónika, Irodalmi szemle s a többi főbb rovatok rendes vitele mellett, Értekezéseket, vagy a Tárcába való rövid közleményeket, a következő tárgyakról szeretnék közölni:

A felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság hazánkban. — A polgári házasság. — Az állami közforrásból eredő papi és egyházi javak szekularizatziója jogi és történelmi szempontból, külföldön s hazánkban. — Felekezetünk viszonya az országos egyetem theologiai szakához. Szükséges-e most zsinat avagy nem? Lelkészválasztás; lelkészi vizsga. Az ujabb kor legjelesebb egyházi szónokainak ösmertetése, életrajzi, theologiai és homiletikai szempontból; pl. Spurgeon, Robertson, Chalmers, Channing, Parker, Coquerel, Monod, Schwarz, Gerock, Hofacker, stb. stb. Az iskolaügy mezejéről pedig:

Tanitók képzése saját felekezeti elemi iskoláink számára. Tanitóképességi vizsga. Leendő lelkészek iskolaügyi képeztetése főiskoláinkban. A nőnövelés. Tanitói értekezletek szervezése, tartása. Vallástanitás az elemi s gymnasiumi osztályokban. Az iskolai vizsgák miként intézése stb.

A wittenbergi egyetemben tanult magyarok eredeti anyakönyvét, magam fogom még ez év folyamán tüzetesen ösmertetni.

Szabad legyen tehát felkérni azon tisztelt férfiakat, akik dolgozataikkal megörvendeztetni hajlandók, hogy az Értekezések és a Tárca számára, a megnevezett vagy azokhoz hasonló s általában oly tárgyakról méltóztassanak munkálatokat küldeni a Figyelmezőhöz, a melyek mind a tudomány, mind a gyakorlati élet szempontjából érdeklik az olvasó közönséget.

Oly ügyekről s különösen személyes ügyekről való tudósitásokat, polémiákat stb., amelyeknek eldöntése nem a tudomány és irodalom, hanem az egyházi törvényszékek körébe tartozik, közölni nem könnyen fogok. Holmi haszontalan feleselésekkel, polemiákkal, makhinációkkal, hizelgésekkel s más e félékkel a Figyelmezőt lealjasitani nem fogom. — Sajnálom, hogy a népiskolai törvény ügyében, magamnak s néha néha talán egykissé élesen is polemizálnom kellett és kell. De ez, már kikerülhetlen volt. Ezentul sem fogok elnémulni semmi oly esetben, amidőn a felszólalást a közjó kivánja.

Szerkesztő.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429